

Sonja Hukantaival

Millaisen Muinaistutkijan sinä tekisit?

Havahduin äskettäin siihen, että Muinaistutkija alkaa olla luokassaan melko ainutlaatuinen julkaisu. Monet Muinaistutkijan kaltaiset lehdet ovat viime aikoina muuttaneet muotoaan enemmän yliopistomaailman tarpeisiin vastaaviksi. Esimerkiksi Suomen keskiajan arkeologian seuran SKAS-lehdessä on siirrytty varsinaiseen vertaisarviointikäytäntöön numerosta 1/2017 alkaen. Samoin Suomen antropologisen seuran lehti *Suomen antropologi* on paitsi vertaisarvioitu myös *open access*-julkaisu (vuodesta 2016 alkaen). *Suomen antropologi* on myös jossain vaiheessa muuttunut pitkälti englanninkieliseksi. Toki ainakin SKAS-lehdessä julkaistaan myös vertaisarvioimattomia ajankohtaisia katsauksia, tutkimusraportteja, keskustelupuheenvuoroja, kommentteja ja kirjarvosteluita. Silti minulle on tullut mieleen, että akateemisen maailman ulkopuolella toimivat ammattilaiset ja muut asiantuntijat saattavat kokea akateemiset julkaisumuodot vieraannuttaviksi. Tämä puhdas ”mutu-tuntumani” ei tietenkään välttämättä ollenkaan vastaa todellisuutta, ja siksi haluanakin esittää kysymyksen kaikille Suomen arkeologisen seuran jäsenille ja muille Muinaistutkijan lukijoille: minkälaiselle Muinaistutkijalle on tilausta?

Suomen arkeologinen seura julkaisee jo englanninkielistä, tieteellisen käytännön mukaista vertaisarvioitua lehteä (*Fennoscandia archaeologica*), joten siihen suuntaan Muinaistutkijaa ei mielestäni tulisi viedä. Kotimaisten kielten käyttö on jo jonkin aikaa ollut lehtemme selvä vahvuus. Kuitenkin, tieteellisten seurojen lehtien muuttuessa akateemisemmiksi, yleisempi keskustelu ja kommentointi on siirtynyt yhä enemmän verkkoon. Erilaiset blogit ja somekanavat ovat ottaneet sen paikan, mikä ehkä aiemmin oli Muinaistutkijallakin. Pitäisikö Muinaistutkijan olla verkkojulkaisu? Itse arvostan yhä aineellista lehteä, mutta minua nuoremmat ovat silloin tällöin ilmaisseet toivovansa Muinaistutkijastakin vain sähköisen version. Onko tässä nähtävissä syyseurausyhteys siihen, miksi on ollut yhä vaikeampaa löytää lehden tekemisestä innostuneita ihmisiä? Aineellisen lehden muuttuessa nuorten mielissä vanhanaikaiseksi ja kömpelöksikin, sellaisen tekeminenkään ei ehkä tunnu kiinnostavalta. Löytyisikö verkkolehden tai blogin tekijöitä paremmin?

Lehteen tulee yleensä mukavasti artikkeleita ja muita juttuja, joten siinä mielessä Muinaistutkijalla näyttää olevan paikkansa maailmassa. Mutta jos lehdelle on jatkossakin vaikeaa löytää tekijöitä sitä toimittamaan (vastaavana toimittajana), lehden tulevaisuus näyttää hataralta. Ainakin nykyisessä muodossaan. Jos olet aikaisemmin pyörittänyt mielessäsi hyvää ideaa Muinaistutkijan tulevaisuudesta tai tätä lukiessa tulee jotain mieleen, pyydän, että kertoisit näkemyksesi minulle tai arkeologisen seuran hallitukselle. Tätä varten on jo olemassa useampi kanava: Facebook-sivut, sähköposti tai perinteinen kirjekin. Toivon, että Muinaistutkijalla on vielä monta hyvää vuosikymmentä edessään muodossa tai toisessa.

Timo Salminen

Ensimmäinen maailmansota ja sen vaikutukset suomalaiseen arkeologiaan

Det första världskriget och dess inverkan på finsk arkeologi

Artikeln behandlar hur undantagsförhållandena som orsakades av det första världskriget påverkade den finska arkeologin, museet, arkeologerna, fältundersökningarna, undervisningen, publikationerna och de internationella kontakterna. I museipersonalen skedde stora förändringar, men huvudsakligen berodde dessa ej på krigstiden. Det för arkeologin använda penningbeloppet minskade betydligt. Fältundersökningarnas antal varierade däremot kraftigt. Färre arkeologer än tidigare utförde fältarbeten och fältresorna sträckte sig inte lika långt bort från Helsingfors som i normala tider. Trots det undersöktes betydande fornlämningar också åren 1914–1918. En del fältarbeten blev uppskjutna på grund av kriget och befästningsarbeten försvårade utförandet av vissa undersökningar. Universitetsundervisning fanns inte, men doktorsavhandlingar granskades. Det internationella samarbetet led av världskriget, men å andra sidan skapades nya forum för att ersätta de tidigare, brutna kontakterna. I genomsnitt orsakade kriget en nedgång i finsk arkeologi. Såväl i fornforskningen som i hela samhället var den svåraste tiden åren 1917 och 1918.

Lähtökohta

Ensimmäisen maailmansodan vuodet 1914–1918 olivat Suomessakin poikkeuksellista aikaa, vaikkei sota koskettanutkaan Suomea suoraan ennen talvea 1918. Maassa vallitsi pula monista tuotteista kuten elintarvikkeista, mutta toisaalta Venäjän armeijan tilaukset työllistivät suuriruhtinaskunnankin teollisuutta. Kasvava kysyntä ja tavarapula yhdessä aiheuttivat tuntevan inflaation, jonka kaltaista ei aiemmin Suomessa ollut koettu. Erityisesti virkamiehistön palkat jäivät jälkeen hintatason voimakkaasti noustessa. Venäjän osana Suomikin oli sodassa Saksaa ja sen liittolaisia vastaan ja toisaalta liitossa erityisesti Britannian ja Ranskan kanssa. (Tiivis yleiskatsaus ks. Meinander, H. 2006: 148–157.)

Tämä artikkeli tarkastelee sitä, kuinka poikkeuksellista aikaa maailmansodan vuodet olivat Suomen arkeologiassa ja miten poikkeusolot käytännössä ilmenivät. Kysymystä selvitetään muutaman erikoisalueen kautta, jotka jakautuvat kolmeen laajempaan

kokonaisuuteen: institutionaalsiin edellytyksiin, käytännön työhön ja julkaistuihin tuloksiin. Mitkä olivat keskeiset muutokset Suomen arkeologikunnassa ja miten ne vaikuttivat tutkijayhteisön toimintaan? Miten Suomen arkeologiset instituutiot (Historiallinen museo ja Muinaistieteellinen toimikunta) ja niiden rahoitus kehittyivät? Erottuuko tarkasteluvuosien akateemisessa arkeologiassa erityisiä ilmiöitä (dosentit, yliopisto-opetus, väitökset, professuurin perustamissuunnitelmat)? Paljonko kenttätöitä tehtiin ja millaisia kohteita niissä tutkittiin? Poikkeako museoon saatujen arkeologisten löytöjen karttuma edeltävistä normaalivuosisista? Mitä arkeologit julkaisivat ja missä? Paljonko sota vaikutti arkeologien kansainvälisiin yhteyksiin? Millainen oli talven 1918 sisällissodan vaikutus arkeologiaan?

Artikkelin keskeisenä lähteaineistona ovat Muinaistieteellisen toimikunnan julkaistut vuosikertomukset sarjassa *Analecta archaeologica fennica*, Helsingin yliopiston vuosikertomus- ja pöytäkirja-aineisto, Mu-

Kuva 1. Kansallismuseon uusi rakennus oli valmistunut vuonna 1910, mutta ensimmäiset pysyvät näyttelyt avattiin 1916, esihistorianäyttely vasta 1920. Postikortti 1920-luvun alusta. Yksityiskokoelma.

seoviraston arkiston arkeologiset tutkimusraportit ja löytöluettelot (julkaistu Kulttuuriympäristön palveluikkuna -palvelussa) ja arkeologien kirjeenvaihto. Osittain näitä on analysoitu aiemmassa tutkimuksessa, ja tältä osin artikkeli pyrkiikin toisaalta saavutettujen tutkimustulosten synteysiin, toisaalta entistä keskittyneemmin suuntaamaan huomion nimenaan vuosien 1914–1918 kehitykseen. (Erityisesti Härö 1984; Salminen 1993; 2014b; Talvio 2016; Immonen 2016.)

Arkeologian instituutiot

Suomen arkeologisen tutkimuksen institutionaalinen pohja oli vakiinnutettu 1890-luvun alkuun mennessä, jolloin Arkeologinen komissio/Muinaistieteellinen toimikunta oli perustettu ja yliopiston historiallis-kansatieteellisestä museosta muodostettu Valtion historiallinen museo (Taltio 2016: 67–70). Toisaalta arkeologit olivat kritisoineet toimikunnan rakennetta jo 1890-luvulla, ja sen uudistaminen käynnistyi vuoden 1917 jälki-

puoliskolla. Vuosina 1917–1920 toimikunta toimi väliaikaisen asetuksen muuttamassa muodossa, kunnes valtioneuvosto hyväksyi lopullisen asetuksen syksyllä 1920. (Härö 1984: 92–93, 105–106; Salminen 1993: 17–24; Talvio 2016: 88–89, 164–167; Immonen 2016: 30–35.) Museon fyysiset olosuhteet olivat käyneet vuosi vuodelta tukalammiksi, ja uuden museotalon rakentaminen aloitettiin lopulta vuonna 1906, ja rakennus valmistui kesällä 1909. Arkeologisia kokoelmia säilytettiin vanhassa Nikolainkatu (myöh. Snellmaninkatu) 5:n museotalossa, kunnes niiden muuttaminen käynnistyi. Kotimaisen kansatieteen ja historian osastot saatiin avatuiksi yleisölle tammikuun lopussa 1916, mutta esihistorian näyttely avattiin vasta 1920 (kuva 1). Osa kokoelmista oli pakattuina. Museon nimi muutui Kansallismuseoksi vuonna 1916. Tilat todettiin riittämättömiksi jo ennen museon avaamista. (Taltio 2016: 51–56, 67–70, 81–82, 109–139, 152–156, 162–163.)

Museon virkakuntaan kuului 1910-luvun alussa neljä varsinaisesti arkeologisella

osastolla työskennellyttä virkamiestä, konservaattori Hjalmar Appelgren-Kivalo sekä virallisesti ylimääräiset mutta käytännössä lähes vakinaiset amanuenssit Alfred Hackman, Julius Ailio ja Björn Cederhvarf. Lisäksi myös historiallisen osaston amanuenssi (vuodesta 1912 alkaen rakennuskulttuurista ja historiallisen ajan muistomerkeistä vastaava intendentti) Juhani Rinne teki arkeologisuusluonteisia töitä, ja museolla oli palkattomia ylimääräisiä amanuensseja, joille maksettiin heidän suorittamistaan töistä erillinen korvaus. Esimerkiksi vuonna 1910 arkeologisia töitä tekivät museossa Kaarle Soikkeli ja A. M. Tallgren. Myös valtionarkeologi J. R. Aspelin oli taustaltaan nimenomaan arkeologi ja kansatieteellisen osaston intendentti Theodor Schvindt oli aikanaan väitellyt arkeologisella väitöskirjalla ja teki myös arkeologisia kenttätöitä. (Härö 1984: 98–99; *Analecta* V: 118–121, 157.) Vakituisessa virkamiehistössä tapahtui maailmansodan aikana merkittäviäkin muutoksia. Valtionarkeologi Aspelin kuoli vuonna 1915, ja hänen seuraajakseen valittiin konservaattori Appelgren-Kivalo. Konservaattoriksi nousi 1916 amanuenssi Julius Ailio, jota seurasi amanuenssintoimessa A. M. Tallgren. Björn Cederhvarfin luovuttua samana vuonna amanuenssintoimestaan hänen tilalleen valittiin Sakari Pälsi. Tämä puolestaan lähti pitkälle Kaukoidän-matkalleen jo 1917, ja hänen sijaisekseen otettiin maisteri Aarne Europaeus (myöh. Äyräpää), joka oli otettu ylimääräiseksi amanuenssiksi 1915. (*Analecta* V: 239; *Analecta* VI: 3.) A. O. Heikel siirrettiin vuonna 1917 kansatieteelliseltä osastolta Seurasaa-ren ulkomuseoon perustettuun uuteen intendentinvirkaan ja hänen entiseen virkaansa määrättiin väliaikaisesti amanuenssi Alfred Hackman, jonka merkittiin työskentelevän arkeologisella osastolla. Hackmanin amanuenssinvirkaa hoitamaan otettiin Juho Lukkarinen, joka velvoitettiin työskentelemään myös ulkomuseossa. Samalla toimi siirtyi kansatieteelliselle osastolle. (*Analecta* VI: 29, 58–59.)¹ Arkeologisia kenttätöitä tekivät vuosina 1910–1913 konservaattori Appelgren-Kivalo, intendentti Rinne, amanuenssit Ailio, Hackman ja Cederhvarf sekä ylimääräiset amanuenssit Kaarle Soikkeli, A. M. Tallgren,

Sakari Pälsi ja Guy Topelius, vuonna 1913 myös maisteri Aarne Europaeus (*Analecta* V: 118–121, 141–143, 166–167, 191–192). Soikkeli ja Topelius poistettiin amanuenssien luettelosta vuonna 1916 karsittaessa pois kaikki sellaiset amanuenssit, jotka vähintään vuoteen eivät olleet olleet virantoimituksessa eivätkä olleet ilmoittaneet pois jäännilleen mitään syytä (*Analecta* VI: 4). Vuosina 1914–1918 arkeologisissa kenttätöissä toimivat konservaattori Ailio sekä intendentit Schvindt ja Hackman sekä amanuenssit A. M. Tallgren, Aarne Europaeus ja Sakari Pälsi (*Analecta* V: 217–220, 249–250; *Analecta* VI: 9–12, 35, 66).

Olojen kiristyminen loppuvuodesta 1917 ja talven 1918 sisällissota heijastuivat Kansallismuseoon aivan konkreettisesti. Venäjän armeijan, laivaston ja työläisten neuvoston edustajat tekivät tarkastuksen museoon suurlakon aikaan marraskuussa 1917 varmistukseksi, ettei sinne ollut kätkeyty aseita. Huhtikuussa 1918 museo oli jonkin aikaa saksalaisten hallussa. (Talvio 2016: 161; KA 602:67/21, Jenny Maria Montin-Tallgren lapsilleen 13.11.1917; 602:67/15, Oiva Tallgren J. M. Montin-Tallgrenille 14.11.1917.)

Arkeologikunnan sisällä kulki myös erilaisia poliittisia jakolinjoja. Oli englantilais- ja ranskalaismielinen Tallgren (Salminen 2014b: 44–46), saksalaismielinen Hackman (SLSA 652, Alfred Hackman C. A. Nordmanille 17.8.1921) ja sosiaalidemokraatti Ailio. Ailio kuului puolueensa maltillisiin eikä hyväksynyt punaisten vallankaappausta talvella 1918. Tätä hän vakuutti Tallgrenillekin tavatessaan tämän kadulla maaliskuun alussa 1918 (Autio 1999/2017; KA 602:67/15, Anna Tallgren J. M. Montin-Tallgrenille 7.3.1918).

Sota aiheutti arkeologikunnalle suoraan yhden henkilömenetyksen: punaiset surmasivat arkeologi-kulttuurihistorioitsija-numismaatikko Edgar Sillmanin helmikuussa 1918. Hän oli Julius Ailion oppilas, joka oli ennen sotaa suunnitellut väitöskirjaa Aunuksen kivikaudesta. (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Vuosikertomus [...] 1918: 57; Salminen 2014b: 37; KA 602:67/40: A. M. Tallgren Aili Tallgrenille 21.2.1918.)

Arkeologian rahoitus

Muinaistieteellisen toimikunnan vuosikertomukset antavat pääpiirteittäisen kuvan arkeologian rahoituksen kehityksestä maailmansodan aikana, sillä vuosilta 1908–1917 niissä on eritelty, paljonko rahaa on käytetty ensiksi muinaisjäännösten tutkimiseen, toiseksi niiden kuvaamiseen ja hoitoon ja kolmanneksi löytöjen ostamiseen. Muinaisjäännöksillä tarkoitetaan tässä myös rakennusmuistomerkkejä kuten esimerkiksi linnoja, jotka veivätkin huomattavan osan käytetyistä varoista. Kehityssuunnan niiden perusteella voi kuitenkin hahmottaa hyvin. Löytöjen ostamisella tarkoitettaneen ainakin pääsääntöisesti nimenomaan maalöytöjen hankkimista kokoelmiin, ei esimerkiksi kirkkoesineistön hankintoja. Taulukossa 1 rahasummat on esitetty sekä nimellisarvoisina että muunnettuina vuosien 1913 ja 1914 rahaksi. Vuosien 1913 ja 1914 markka vastaa puolestaan nykyrahassa 3,76 euroa. (Suomen Pankin rahamuseon rahanarvolaskuri, <http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>.)

Vuonna 1918 kaikkiin kolmeen osa-alueeseen käytettiin yhteensä 20 000 markkaa, joka vastasi vuoden 1913/1914 rahassa 1885 markkaa (indeksi 22) ja oli 6,4 prosenttia vuoden 1918 kaikista menoista. Vielä 1915 arkeologiaan siis käytettiin reaalisesti hiukan enemmän rahaa kuin 1913, mutta sen jälkeen pudotus oli jyrkkä. (Luvut *Analecta* V: 133, 153, 179, 207, 237, 259–260; *Analecta* VI: 26, 55, 88.) Sen sijaan osuus toimikunnan kokonaismenoista pysyi lähes muuttumattomana vuoden 1917 pientä pudotusta lukuun ottamatta. Suuria menoja aiheuttivat noina vuosina luonnollisesti uuden museorakennuksen sisustaminen ja näyttelyjen rakentaminen. Kun tähän yhdistää sen, että Muinaistieteellisen toimikunnan koko budjetin reaaliarvo oli vuonna 1918 vain 19 prosenttia siitä, mitä se oli ollut vuonna 1913, sodan aiheuttaman inflaation ja ylimääraisten menojen yhdessä synnyttämä muutos näyttäytyy kaikessa kaardudessaan.

Taulukko 1. Muinaistieteellisen toimikunnan varojen käyttö arkeologiaan 1910–1917.

	Muinaisj. tutkiminen	Muinaisj. kuvaam. ja hoito	Löytöjen osto	Indeksi (1913 = 100)	Osuus Muinaistmk:n menoista
1910	1972,25 (2096,00)	1856,64 (1973,00)	3454,80 (3671,00)	92	6,3 %
1911	2448,95 (2510,00)	2399,71 (2459,00)	2680,05 (2747,00)	92	6,2 %
1912	1755,89 (1756,00)	1726,65 (1727,00)	3479,52 (3480,00)	83	5,5 %
1913	3963,60	1615,35	2808,82	100	5,5 %
1914	4004,61	1727,20	3755,00	113	5,9 %
1915	4847,15 (4032,00)	2445,97 (2034,00)	3108,45 (2585,00)	103	6,4 %
1916	2524,85 (1583,00)	4537,94 (2844,00)	3076,25 (1928,00)	76	5,8 %
1917	1005,00 (323,40)	6152,10 (1980,00)	3073,19 (989,00)	39	4,8 %

Akateeminen arkeologia

Arkeologia oli 1900-luvun alkukymmeninä vakiinnuttamassa asemaansa useissa eurooppalaisissa yliopistoissa. Suomessa oli jo yli 20 vuoden ajan tehty aloitteita ja kiistelty arkeologian opetuksen käynnistämiseksi. Opetusta ei ollut ollut sitten vuoden 1885, jolloin J. R. Aspelin oli valtionarkeologiksi siirtyessään joutunut luopumaan henkilökohtaisesta ylimääräisestä professuuristaan. Kiistaa oli aiheuttanut kysymys siitä, kuuluisiko muinaistieteen opettaminen pikemmin yliopistolle vai museolle. Arkeologiaan oli saatu ensimmäinen dosentti vuonna 1910, jolloin Julius Ailiolle oli myönnetty yliopistollinen opetus-oikeus. Seuraava dosenttiniimitys, A. M. Tallgrenin, tapahtui vasta vuonna 1919. (Salminen 1993: 25–31.)

Julius Ailio oli opettanut säännöllisesti lukuvuosina 1910–1913 tai ainakin ilmoittanut luentokurssit joka vuodeksi. Lukuvuosina 1913–1916 hänen ilmoitettiin oleskelevan ulkomailla Rosenbergin stipendiaattina ja lukuvuoden 1916–1917 opetuksensa hän aikoi ”ilmoittaa vastedes”. Lukuvuonna 1917–1918 Ailio ei opettanut ensin senaattorintoimensa ja sitten sodan vuoksi. Syksyksi 1918 hän jälleen ilmoitti luentokurssin. (Keisarillinen Suomen Aleksanterin-yliopisto / Suomen Aleksanterin-yliopisto. Ohjelmat lukuvuosille 1910–1919.) Arkeologian opetusta ei siis yliopistossa maailmansodan aikana ilmeisesti ollut lainkaan.

Opetuksen vähäisyys on kuitenkin vain puoli totuutta. Toinen puoli näkyy yliopistollisissa lisensiaatin- eli nykykäsittein ilmaistuna tohtorinväitöskirjoissa. Vuosikymmenen aikana Helsingissä tarkastettiin neljä arkeologista väitöskirjaa, kolme muodollisesti-kin arkeologiassa ja yksi (Rinne) Suomen ja Skandinavian historiassa: A. M. Tallgrenin väitöskirja ilmestyi 1911, Juhani Rinne väitteli 1914, Sakari Pälä 1915 ja C. A. Nordman 1918². Muut heistä olivat saaneet oppinsa vanhemmilta suomalaisilta museomiehiltä, mutta Nordman oli opiskellut Tanskassa (Viitanen & Salminen 2012: 31, 37; Meinander, C. F. 1991: 24–30). He kaikki päätyivät keskeisiin virka-asemiin suomalaisessa arkeologiassa

ja muinaismuistohallinnossa, Tallgren myös Virossa. Siten 1910-luku rakensi ratkaisevalla tavalla sekä oman maamme että Viron arkeologian institutionaalista perustaa.

Arkeologiset kenttätyöt ja kokoelmien karttuminen

Kenttätyöt kärsivät herkästi olosuhteiden muuttumisesta epäedullisiksi. Muinaistieteellisen toimikunnan 1910-luvulla tekemien kenttätöiden laskeminen ja sen arviointi, miten poikkeukselliset olot vaikuttivat niiden määrään, ei ole yksiselitteistä, sillä varsinkin kaikkia tarkastuskohteita ei aina eritelty. Suuntaa-antavan kuvan kenttätöiden määrän kehityksestä kuitenkin saa helpohkosti toimikunnan vuosikertomuksien ja yksittäisten tutkimusraporttien perusteella. Vuonna 1910 museon omien virkamiesten kenttätökohteita (luvut sisältävät sekä kaivaukset että tarkastukset) oli noin 55, vuonna 1911 runsaat 30, vuonna 1912 vajaat 40, vuonna 1913 noin 35, vuonna 1914 noin 50 (sis. 20 kaivausta), vuonna 1915 noin 25 (10 kaiv.), vuonna 1916 noin 40 (16 kaiv.), vuonna 1917 noin 20 (4 kaiv.) ja vuonna 1918 noin 25 (7 kaiv.). Taloudellisesti vaikea vuosi 1917 muodosti siis kiistattoman aallonpohjan tässä mielessä, mutta myös vuosien 1915 ja 1918 kenttätöymäärä jäi selvästi sotaa edeltäviä vuosia pienemmäksi. Toisaalta kesällä 1916 pystyttiin tutkimaan käytännössä rauhanaikaa vastaava määrä muinaisjään-nöksiä, vaikka rahaa oli selvästi vähemmän. (Analecta V: 118–121, 141–143, 166–167, 191–192, 217–220, 249–250; Analacta VI: 9–12, 35, 66.) Lisäksi ylioppilas Ragnar Rosén tarkasti museon stipendiaattina muinaisjään-nöksiä Kymin kihlakunnassa sekä 1917 että 1918.³

Seuraavassa luettelossa on jaettu vuosien 1914–1918 kenttätyöt maakunnittain. Luettelo sisältää myös Ragnar Rosénin inventoinnit. Jos tutkimuksia on ollut useampia kuin yksi, niiden lukumäärä mainitaan sulkeissa. Kunnat ovat silloisen tilanteen mukaiset. Maakuntajako noudattaa muuten historiallisia maakuntia, mutta Keski-Suomi on merkitty

omaksi yksikökseen ja Pohjanmaa jaettu kah-
tia. K = kaivaus, T = tarkastus.

1914

- Ahvenanmaa: Finström (T), Jomala (K), Saltvik (2T)
- Häme: Tyrvöntö (K, T)
- Karjala: Antrea (K, T), Hiitola (T), Käki-
salmi (T), Metsäpirtti (T), Räisälä (K, 3T)
- Keski-Suomi: Konginkangas (T), Pyl-
könmäki (T), Viitasaari (T)
- Lappi: Inari (?)
- Etelä- ja Keski-Pohjanmaa: Lapua (K),
Teuva (K)
- Pohjois-Pohjanmaa: Kärsämäki (T), Me-
rijärvi (T), Revonlahti (T), Tyrnävä (K, T)
- Satakunta: Karkku (K), Viljakkala (2T)
- Savo: Ristiina (T)
- Uusimaa: Karjaa (2K), Lohja (4T), Por-
voo (T)
- Varsinais-Suomi: Kaarina (K), Maaria
(K), Mynämäki (2T), Nousiainen (2K), Pert-
teli (T), Uskela (3K)

1915

- Häme: Pälkäne (K)
- Karjala: Kaukola (K, T), Räisälä (K, T)
- Keski-Suomi: Jämsä (K)
- Etelä- ja Keski-Pohjanmaa: Vähäkyrö (T)
- Satakunta: Huittinen, Karkku (2T), Ko-
kemäki (2T)
- Uusimaa: Sammatti (T)
- Varsinais-Suomi: Kaarina (3K), Kalanti
(T), Laitila (5T), Maaria (K), Muurla (2T),
Mynämäki (K), Perniö (T), Uskela (K)

1916

- Häme: Nastola (K), Renko (T), Sääksmä-
ki (K), Tyrvöntö (T), Urjala (K)
- Karjala: Rautu (T)
- Etelä- ja Keski-Pohjanmaa: Alavus (K,
2T), Kurikka (T), Vähäkyrö (K)
- Pohjois-Pohjanmaa: Kuusamo (T)
- Satakunta: Huittinen (K, T), Kokemäki
(K, 3T), Lempäälä (T), Vesilahti (K)

- Uusimaa: Helsingin mlk (K), Karjaa
(2K), Kirkkonummi (K), Nummi (T), Sam-
matti (K), Tenhola (useita T)
- Varsinais-Suomi: Muurla (K), Nousiai-
nen (useita T), Perniö (useita T), Suomus-
järvi (T), Uskela (4K)

1917

- Häme: Hollola (useita T), Urjala (K, T)
- Karjala: Kymi (useita T), Vehkalahti
(useita T), Sakkola (T)⁴
- Etelä- ja Keski-Pohjanmaa: Maalahti (K)
- Satakunta: Karkku (K), Kokemäki (useita
T), Lempäälä (2T), Tyrvää (useita T)
- Uusimaa: Espoo (3T), Karjaa (T), Kirk-
konummi (3T)
- Varsinais-Suomi: Kisko (useita T), Maa-
ria (K), Muurla (T), Uskela (3T)

1918

- Häme: Akaa (useita T), Hattula (useita
T), Hämeenlinna (T), Kalvola (K), Padasjo-
ki (useita T), Sääksmäki (useita T), Vanaja
(useita T)
- Karjala: Jaakkima (9T), Kymi (useita
T), Miehikkälä (useita T), Pyhtää (useita
T), Sippola (useita T), Suursaari (useita T),
Säkkijärvi (useita T), Vehkalahti (useita T),
Virolahti (K, useita T)
- Keski-Suomi: Kuhmoinen (useita K, T)
- Satakunta: Eura (K), Lempäälä (T)
- Uusimaa: Espoo (T), Kirkkonummi (K,
2 T)⁵
- Varsinais-Suomi: Mynämäki (T), Rusko
(useita T), Rymättylä (useita T), Vehmaa (K)

Tutkimuksia tehtiin siis lähes koko maas-
sa Lappia lukuun ottamatta. Savoon ei tosin
osunut muuta edes osittain arkeologista kuin
Juhani Rinteen tarkastusmatka Brahelinnan
raunioille Ristiinaan vuonna 1914 (Analec-
ta V: 219). Runsaimmin tutkittu oli kuiten-
kin kaikkina vuosina Varsinais-Suomi, jota
seurasivat vaihtelevassa järjestyksessä Poh-
janmaa, Karjala, Häme ja Uusimaa. Vuoden
1914 ja muiden sotavuosien välillä näkyy yksi
selvä ero: kun vuoden 1914 kenttätyökohteet
sijalsivat melko tasaisesti eri puolilla maa-

ta, vuosina 1915–1918 töiden painopiste oli Lounais-Suomen kolmiossa, eikä virkamiehiä lähetetty pitkien matkojen päähän kuin harvoin. (Yleiskuva ks. Europaeus 1916a; 1917a; 1918b; 1921 sekä Hackman 1916; 1917; 1918; 1921.)

Enemmistö tutkimuksista oli lähinnä löytöpaikkojen tarkastuksia, joihin usein liittyi pieniä koekaivauksia. Vuoteen 1916 asti vajaa puolet kaikista tutkimuksista oli kaivauksia, mutta vuosina 1917 ja 1918 muinaisjäännösten tutkiminen kaivamalla oli niukkaa. Tavallinen kaivaus kesti 1910-luvulla parista päivästä viikkoon.

Kaivaukset painottuivat pelastustutkimuksiin kohteissa, jotka olivat jäämässä rakennusten, viljelysten, teiden tai rautateiden jalkoihin. Silti muitakin kaivauksia tehtiin kaikkina sotavuosina ja pyrittiin selvittämään mielenkiintoisina pidettyjen muinaisjäännösten luonnetta ja ajoitusta. Tällaiset tutkimuskaivaukset on lueteltu seuraavassa. Kesällä 1914 A. M. Tallgren tutki kivilautista asuinpaikkaa Lapuan Haapakosken Puolijoel-la ja Alfred Hackman vanhemman rautakauden hautaröykkiötä Nousiaisten Palonkylän Isontalon maalla.⁶ Samoin nähtävästi Björn Cederhvarfin tekemät viikinkiaikaisten ja myöhempien rakennuksenpohjien kaivaukset Jomalan Gölbysssä ja Saltvikin Lagmansbysssä sekä saman aikakauden hautaröykkiöiden tutkimukset Saltvikin Haraldsbyssä eivät olleet pelastustutkimuksia (Analecta V: 217). Vuonna 1915 Aarne Europaeus kaivoi vasarakirveskulttuurin asuinpaikkaa ja hautaa Mynämäen Tarvaisten Hoppelan Nikulan maalla sekä Alfred Hackman roomalaisaikaista hautaröykkiötä Uskelan (nyk. Salon) Isonkylän Nohterin talon Ketohaassa.⁷ Ilmeisesti myöskään Sakari Pälsin kaivaukset Kaukolan Tiitunmäen kivilautisella löytöpaikalla ja Björn Cederhvarfin kaivaukset Pälkäneen Harhalan Värilän rautakautisella löytöpaikalla eivät ole olleet pelastusluonteisia, mutta koska niistä ei ole säilynyt raportteja, asiaa on mahdotonta varmistaa (Analecta V: 250; Hackman 1917: 61–62. Pälsin aiemmista 1911–1912 kaivauksista Tiitunmäessä ks. Pälsi 1915: 62–71). Cederhvarfin Värilän-kaivaukset jatkoivat Hackmanin tutkimuksia vuodelta 1912. Ke-

sällä 1916 muita kuin pelastuskaivauksia oli runsaasti, mutta tilanteen syy jää epäselväksi. Aarne Europaeus tutki kivilautista asuinpaikkaa Alavuden Rantatöysän Ojalankankaalla, kampakeraamisen asuinpaikan Kokemäen Kakkulaisten Häyhtiönmaalla ja kansainvaellusaikaisia röykkiöitä Vähänkyrön (nyk. Vaasan) Pääkköönmaalla. A. M. Tallgrenin tutkimuskohteina olivat rautakautiset haudat Sääksmäen (nyk. Valkeakosken) Rapolassa ja kansainvaellusaikainen kumpukalmisto Vesilahden Rautialan Hukarin maalla. Alfred Hackman kaivoi nelisivuisen hautalatomuksen Karjaan (nyk. Raaseporin), Manngårdin Lövrän Visalandshagenissa, merovingiaikaisen haudan Urjalan Vanhankylän Häihälän maalla ja kansainvaellusaikaisen kalmiston Uskelan Isonkylän Puonin Ketomäellä. Epäselvää on, oliko Hackmanin toteuttama kansainvaellusaikaisen löytöpaikan kaivaus Muurlan (nyk. Salon) Äijälän tai Heinäkarin talon puutarhassa pelastuskaivaus. (Analecta VI: 11. Europaeus 1916b; 1918b: 18–20; Hackman 1916: 63–64; 1918: 35–38, 42.)⁸

Vuonna 1917 kaivettiin vain yhtä sellaista paikkaa, jossa kaivaukset eivät olleet välttämättömiä. A. M. Tallgren nimittäin tutki rautakautista polttokalmistoa Karkun (nyk. Sastamalan) Palvialan Harsun Johanssonin (ent. Kotirannan/Kosken) palstalla.⁹ Vuonna 1918 Alfred Hackman kaivoi viljelysraunioiksi ja historiallisen ajan rakennuksenjäänteiksi osoittautuneita kiviröykkiöitä Kuhmoisten Lästilän ja Kaukolan kylissä ja A. M. Tallgren myöhäisrautakautisen kivilatomuksen Virolahden Pitkänpaaden Essaaren Muurikan-niemellä. Aarne Europaeus kopioi ja kuvasi Kirkkonummen Vitträskin kalliomaalauksen, mikä tutkimuksena rinnastuu lähinnä pieneen kaivaukseen (Tallgren 1919: 20–24; Europaeus 1917b).¹⁰

Koska sattuma vaikutti tutkimuskohteiden valintaan suuresti, yksityiskohtaisempi vertailutilasto kaivausten kohdistumisesta erilaisiin ja eri aikakausien muinaisjäännöksiin ei antaisi mitään sellaista tietoa, joka olisi relevanttia nimenomaan sotavuosien vaikutusten selvittämisessä. Sen sijaan pitkän aikajakson vertailu nimenomaan tutkimuslähtöisten kaivausten ja inventointien suun-

tautumisessa voisi paljastaa yleisempiä arkeologisia intressimuutoksia.

Entä arkeologinen löytökarttuma? Kotimaasta saatujen esihistoriallisten löytöjen yhteismäärä vaihteli vuosina 1910–1913 likimäärin 1100–3300 välillä. Sotavuosina vastaava vaihteluväli oli 365–1500; erityisen vähän löytöjä saatiin kokoelmiin vuonna 1918, ja myös vuoden 1916 löytömäärä jäi selvästi rauhanaikaisen luvun alapuolelle. Vuosikertomusten luvut eivät yleensä sisällä keramiikkaa, iskoksia ja muuta massatavaraa, vaan ainakin useimpina vuosina ne on laskettava vielä näiden lukujen päälle. (Analecta V: 125, 146, 173–174, 200, 230, 245; Anallecta VI: 15, 38, 70; Europaeus 1918b: 11.)

Sodan konkreettiset vaikutukset kenttätöihin

Edellä on nähty, miten sotavuosien vaikeat taloudelliset olot yhdistyneinä uuden kansallismuseorakennuksen sisustustöiden vaatimiin panostuksiin supistivat mahdollisuuksia tehdä arkeologisia kenttätöitä. Muutaman kerran sota vaikutti myös aivan konkreettisesti siihen, mitä piti tai voitiin tutkia tai miten tutkimukset oli mahdollista toteuttaa.

On säilynyt yksi maininta siitä, että sota siirsi aiottuja kenttätöitä. Vesilahden Rautialan kappalaisenvirkatalon tontilta oli vuonna 1909 tehty kansainvaellusajaisia löytöjä, ja Björn Cederhvarf oli käynyt paikalla seuraavana kesänä. Koska kappalainen aikoi kesällä 1914 muuttaa pihamaan puutarhaksi, se oli tutkittava ennen raivaustöitä. Sodan vuoksi tutkimus lykkäytyi kesään 1916, jolloin A. M. Tallgren tutki paikan paljastaen sieltä ainoastaan myöhäisiä rakennuksen pohjia.¹¹

Venäläisten Itämeren-laivaston tuhoututtua vuonna 1905 he toteuttivat Suomessa linnoitustöitä Pietarin suojaamiseksi mahdolliselta saksalaisten maihinnousulta. Työt alkoivat rannikolta, ja sisämaassa ryhdyttiin rakentamaan linnoitteita vuonna 1915. (Niukkanen 2009: 83–86.) Kesällä 1915 Muinaistieteellinen toimikunta sai Maarian (nyk. Turun) Jäkärän Metsämaiden tilan omistajalta rehtori J. M. Ahlmanilta (1858–1922) ilmoi-

tuksen, että hän oli aikeissa myydä hiekkaa varustustöihin. Läheisestä valtion hiekkakuopasta oli jo aiemmin tehty kivikautisia löytöjä, ja Björn Cederhvarf ja Kaarle Soikkeli olivat tutkineet paikkaa vuosina 1907, 1908 ja 1911. Nyt Aarne Europaeus lähetettiin tekemään kaivauksia Metsämaiden hiekkakuopassa. (Europaeus 1917a: 40–43.)¹² Tämä näyttää olleen ainoa arkeologinen kaivaus, joka johtui suoranaisesti sodasta ja sen aiheuttamista varustustöistä.

Samojen linnoitustöiden vuoksi Alfred Hackman ei kaivauksellaan Urjalan Vanhankylän eli Urjalankylän Häihälän kalmistossa kesäkuussa 1916 uskaltanut vaaita kaivausalueitaan eikä ottaa valokuvia, koska hän pelkäsi valokuvaus- ja vaaituslaitteiden käytön aiheuttavan ikävyöksiä sotilaiden puolelta. Urjalankylässä rakennettiin linnoituslaitteita Sarvikankaronmäelle runsaat puoli kilometriä Häihälän talosta koilliseen.¹³ Lisäksi intendentti A. O. Heikel kävi samana kesänä Janakkalassa sopimassa venäläisten sotilasviranomaisten kanssa, etteivät nämä rakentaisi Hakoisten linnavuorelle mitään sellaisia varustuksia, jotka voisivat vahingoittaa linnan rakenteita (Analecta VI: 11). Janakkalan kirkon lähiseudulla on neljä linnoitealuetta, joista Hakoisia lähin sijaitsee Määkynmäellä linnasta vajaan puolitoista kilometriä koilliseen.¹⁴

Sota vaikutti lisäksi liikenneverkkoon, erityisesti rautateihin, ja hankaloitti matkustamista kenttätutkimuksiin. Erityisen vaikea tilanne oli keväällä 1918, jolloin sekä rautatiekalustoa että ratoja oli tuhoutunut ja vaurioitunut. Siksi esimerkiksi A. M. Tallgrenin matka kaivauspaikalleen Euran Sorkkisten kylän Lähteenmäen taloon kesäkuun alussa oli tavallista vaivalloisempi. (Zetterberg 2012: 57–58, 104–111; Castrén 1937: 30–33; ks. myös KA 602:67/15, A. M. Tallgren J. M. Montin-Tallgrenille 1.6.1918.)

Tärkeimmät tutkimuskohteet ja Suomen esihistorian kuva

Mitkä olivat Suomen esihistorian kuvan kannalta keskeisimmät ensimmäisen maailmansodan aikana tutkitut muinaisjäännökset?

Kuinka merkittävää uutta tietoa ne toivat? Tässä mielessä löydöt voi jakaa karkeasti neljään ryhmään. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat ne löydöt tai löytökokonaisuudet, joiden huomattava merkitys erityiskohteina on alusta asti selvä ja kestää myös kokeen, johon myöhempi tutkimus sen asettaa. Toinen ryhmä muodostuu löydöistä, jotka tuovat löytöhetkellä merkittävää uutta tietoa, mutta jotka eivät myöhemmin nouse erityisesti esiin vaan saavat merkityksensä kokonaisuuden osina. Kolmas, suhteellisen harvinainen ryhmä ovat ne löydöt, joiden merkittävyys ei oivalleta heti, vaan se selviää vasta myöhemmin. Neljäntenä ryhmänä ovat eräänlaiset standardilöydöt, jotka korkeintaan tarkentavat siihen asti vallinnutta kuvaa. Vaikka muinaisjään-
nöskohde voi sijoittua myös näiden merkityskategorioiden välimaastoon, niitä voi pitää tarkastelulle suuntaa antavana ohjenuorana. Vain harvoissa tapauksissa 1910-luvun tutkijat ovat luonnehtineet tutkimiansa kohteiden arkeologista merkitystä, joten silloisten käsitysten vertaaminen myöhemmän tutkimuksen ja löytöjen muokkaamaan kuvaan ei juuri ole mahdollista.

Kivikausi

Kivikauden kuva oli 1910-luvulla vasta hahmottumassa. Julius Ailio oli väitöskirjassaan vuonna 1909 systematisoinut siihenastiset tiedot kivikautisista asuinpaikoista, ja yhteistyö geologien kanssa johti 1920-luvun alkuvuosiin mennessä rannansiirtymäkronologian soveltamiseen arkeologiaan ja sitä kautta kronologian ja kulttuuriryhmittelyn huomattavaan selkiytymiseen. (Ks. esim. Ailio 1909; 1915; Europaeus 1922.) Tähän lähtötilanteeeseen suhteutettuna periaatteessa jokainen löytöjä tuonut kivikautisen kohteen kaivaus merkitsi 1910-luvulla edistystä. Muutamat kohteet kuitenkin erottuvat.

Kesällä 1914 Theodor Schvindt tarkasti Karjalan kannaksella Antrean (myöh. Vuoksenrannan) Korpilahden kylän Paapalammen luona löytöpaikan, josta oli tullut esiin kaksi luista keihäänkärkeä. Elokuun lopussa Sakari Päläsi lähetettiin tutkimaan paikkaa tarkemmin – Päläsin sanojen mukaan, ”kun

mainitut esineet erikoisten löytösuhteidensa vuoksi näyttivät muodostavan tavallista tärkeämmän kivikautisen löydön”. Päläsi kaivoi paikkaa viiden päivän ajan 26.–30. elokuuta ja paljasti suolöydön, joka sisältää mesoliittiselle kivikaudelle ajoittuvan kalaverkon ja muut kalastajan kaatuneessa ruuhessa olleet työkalut (KM 6688).¹⁵ Löytö toi lisätietoa etenkin kivikauden taloudesta ja teknologiasta, mutta toisaalta sen paikka Suomen kivikauden kokonaiskuvassa hahmottui vasta 1940-luvulla (Tallgren 1931: 38–39; Luho 1948: 25–27; ks. myös Kivikoski 1961: 19–22). Kuitenkin löydön merkittävyys tiedostettiin välittömästi, ja Päläsi julkaisikin sen saksaksi vuonna 1920 (Päläsi 1920).

Kesällä 1915 Sakari Päläsi kaivoi Räisälän Hytinlahden Pitkäjärven kivikautista asuinpaikkaa, jonka hän oli tarkastanut kertaalleen vuonna 1912 mutta josta oli hiekanoton yhteydessä tehty uusia löytöjä. Edellä hahmottelemassani ryhmityksessä kohde kuuluu lähinnä toiseen ryhmään: se toi huomattavaa lisätietoa, mutta sen pääasiallinen merkitys muodostui kokonaisuuden osana (löydöt KM 6939). Päläsin Pitkäjärvellä tekemien havaintojen pohjalta piirretystä kodan rekonstruktiosta tuli suomalaisen kivikauden esittämisen kulmakivi, joka visualisoi jo aiemmin etnografisen aineiston perusteella muodostuneen käsityksen siitä, että kivikauden ihmiset olivat asuneet kodassa (Päläsi 1919, kodan rekonstruktiopiirros s. 30; ks. myös esim. Kivikoski 1961: 39; Halinen 2015: 43; Nordqvist 2017: 156). Tällä paikalla Päläsi myös kokeili valöörivalokuvaukseksi kutsumaansa menetelmää, ”ja onnistui minulle sopivia valosuodattimia käyttäen saada tyydyttäviä kuvia kulttuuriin vaikeasti valokuvattavista punertavista ja tummanharmaista väritäplistä”. Siten myös innovatiivisten tekniikoiden kokeilemiseen riitti mielenkiintoa – ainakin Päläsilä, joka oli muutenkin aktiivinen sekä kaivausmetodien että valokuvauksen kehittäjänä (Nordqvist 2017: 155–156).¹⁶

Aarne Europaeus lähetettiin kesällä 1915 Maariaan, jossa hän 10.–15. elokuuta tutki Jäkärän kivikautista asuinpaikka-aluetta (Europaeus 1917a: 40–43).¹⁷ Hän sijoitti löytönsä Suomen kampakeramiikan kokonaiskuvaan

heti julkaistessaan ne alustavasti vuonna 1917, mutta paikan asema vakiintui kuitenkin vasta laajempien kaivausten myötä, joista keskeisimmät Europaeus itse teki vuonna 1922. Jäkärän keramiikan käsitteen hän toi kirjallisuuteen viimeistään vuonna 1921 ja määritteli sen seuraavana vuonna. Yksityiskohtaisemman määritelmän hän julkaisi 1926. (Europaeus 1917a: 41; 1921: 23; 1922: 125; Edgren 1966: 9–11, 65–76.)

Samoin kesällä 1917 Europaeus tarkasti Kirkkonummen Vitträskin kalliomaalauksen, jonka Jean Sibelius oli löytänyt ja taiteilija Gabriel Engberg ilmoittanut museoon kuusi vuotta aiemmin. Elokuussa 1918 Europaeus kopioi ja kuvasi sen. (Analecta VI: 35.) Tämänkin kohteen merkitys hahmottui vasta vähitellen, kun kalliomaalauksia alettiin löytää lisää 1960-luvulla. Jo vuoden 1917 artikkelissaan Europaeus kuitenkin yhdisti maalauksen Pohjois-Skandinavian kalliomaalaus- ja -piirrosperinteeseen. (Europaeus 1917b; Lahelma 2008: 45, 224; Maiseman muisti 2001: 31; ks. myös esim. Luho 1948: 135; Kivikoski 1961: 55.)¹⁸

Sellaisia kivikautisia kohteita, joista löytöaikanaan tietoisesti odotettiin lisätietoa jostakin aikakaudesta tai kulttuuri-ilmiöstä mutta jotka sittemmin ovat asettuneet paikalleen kokonaiskuvan osina, ovat esimerkiksi vuosina 1915 ja 1916 tutkitut vasarakirveskulttuurin muinaisjäännökset. Aarne Europaeus kaivoi 16.–18. elokuuta 1915 vasarakirveshautaa ja vasarakirveskulttuurin asuinpaikkaa Mynämäen Tarvaisten kylän Hoppelan talon Nikulan maalla (löydöt KM 6944) ja 1.–4. elokuuta 1916 hän toteutti kahden vasarakirveshaudan pelastuskaivauksen Huittisten Sammun Vähäkäen Riposuolla (Europaeus 1917a: 49–52)¹⁹. Siihen mennessä Suomesta tunnettiin vain yksi muu vasarakirveskulttuurin hautauslöytö, mikä teki Hoppelan löydöistä suhteellisesti erityisen merkittäviä (Europaeus 1917a: 48–52; suomalais-skandinaavisesta keskustelusta ks. Salminen 2014a). Huittisten Vähäkäen paikka oli jo tuhoutunut hiekanotossa eikä siis tarjonnut enää lisätietoa.

Myöhemmässä tutkimuksessa merkittävän aseman saanut alue, jonka merkitys ilmeisesti tiedostettiin jo 1910-luvulla, oli

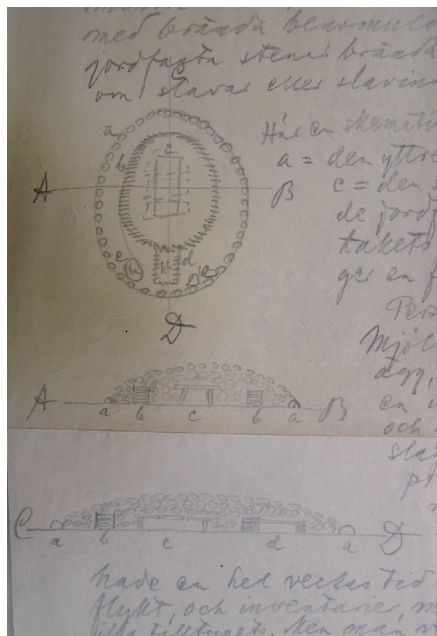
Suomusjärven (nyk. Salon) Laperlan seutu. Julius Ailio tarkasti alueen 12.–14. elokuuta 1916, mutta A. M. Tallgren oli käynyt siellä jo kymmenen vuotta aikaisemmin. (Europaeus 1918b: 13–14.)²⁰ Alue sai sittemmin keskeisen merkityksen Suomen mesoliittisen kivikauden määrittelyssä. Aarne Europaeus inventoi Laperlan asuinpaikka-alueen laajemmin vuonna 1923. (Europaeus 1922: 149–151; Luho 1948: 31–32; 1967: 114–115 ym.)²¹

Erityisesti Etelä-Suomen kivikauden kokonaiskuvan täsmentymiseen vaikuttivat merkittävästi Aarne Europaeuksen tutkimukset Espoossa ja Kirkkonummella, etenkin Loojärven alueella, vuosina 1917 ja 1918; hän julkaisi ne alueen esihistoriaa käsittelevässä tutkimuksessaan vuonna 1922 (Analecta VI: 35, 66; Europaeus 1917a: 44–46; 1918a; 1918b: 15; 1922: erit. 47–52, 150).

Pronssikausi

Pronssikaudesta ei Suomessa vielä 1910-luvullakaan vallinnut kovin selkeää yleiskuvaa, vaikka J. R. Aspelin olikin hahmotellut sitä 1875 ja 1885 sekä Alfred Hackman 1897. Siksi ensimmäisenä todellisenä Suomen pronssikauden yhtenäisenä kokonaiskuvana voi pitää vasta Tallgrenin 1931 esittämää. (Aspelin 1875: 57–62; 1885: 34–40; Hackman 1897; Tallgren 1931: 77–94.) Myös Skandinaviassa pronssikauden tutkimus eteni nopeasti juuri 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa (Baudou 2012: 181–250). Pronssikautisia kohteita tutkittiin maailmansodan aikana Suomessa vähän.

Kesäkuun viimeisellä viikolla 1914 (25.–29.6.1914) Tallgren kaivoi Räisälän Hovin Kalmistomäen myöhäispronssikautista/ varhaisrautakautista asuinpaikkaa ja samalla paikalla olleita varhaiskeskiaikaisia hautauksia (löydöt KM 6675). Hän itse piti paikkaa erityisen mielenkiintoisena, mikä on luonnollista hänen oman pronssikaudentutkijan lähtökohtansa huomioon ottaen. Kalmistomäen löydöistä valtaosa oli tekstiili- ja asbestikeramiikkaa.²² Pronssikauden ja rautakauden taitteen keramiikkaa tunnettiin tuolloin Suomesta hyvin vähän ja huonosti. Sakari Päläsi julkaisi vuonna 1916 artikkelin tekstiili-

Kuva 2. A. M. Tallgren kirjoitti Euran Lähteenmäen röykkiökaivauksesta äidilleen Jenny Maria Montin-Tallgrenille 6. kesäkuuta 1918 ja piirsi kirjeeseensä röykkiön pohjapiirroksen ja profilin. KA 602:67/15.

keramiikasta. Hän oletti sen olevan kankaalla vuoratun muotin päällä valmistettua ja siten kuuluvan teknologisesti vapaasti muovailun ja kääntöpyörällä tehdyn keramiikan väliin. Pälsi ei maininnut Kalmistomäen löytöjä (Pälsi 1916). Myöskään Alfred Hackman ei esitellyt paikalta löydettyä tekstiilikeramiikkaa kartunta-artikkelissaan vuonna 1916 (Hackman 1916: 54). Sittenmin C. F. Meinander vakiinnutti Kalmisto(n)mäen²³ keramiikan käsitteen Sarsan-Tomitsan keramiikan alaryhmänä, mutta jo Aarne Äyräpää oli esitellyt sen (Meinander, C. F. 1954: 189–190; Lavento 2001: 26–27).

Läntistä pronssikautta edusti A. M. Tallgrenin vuonna 1918 tutkima Euran Sorkkisten Lähteenmäen hautaröykkiö (kuva 2). Tallgren itse arvioi sen poikkeukselliseksi, koska vastaavaa muurirakennetta ei Suomes- ta tunnettu ennestään kuin yhdestä toisesta paikasta ja sieltäkin katkelmallisena. Röykkiö sisälsi myös kaksi paasiarkkuja. (Tallgren

1919: 18–20.)²⁴ Röykkiö kuuluu tyypillisesti niihin kohteisiin, joiden merkitys sittemmin on muodostunut niiden asemasta osana laajempaa yleiskuvaa (ks. esim. Kivikoski 1961: 82–83).

Rautakausi

Rautakauden kuva oli huomattavasti jäsentyneempi jo 1870-luvulta asti, joten rautakautisiin löytöihin ei enää 1910-luvulla yleensä sisältynyt samanlaista uutuusmomenttia kuin varhaisempien aikakausien kohteisiin. J. R. Aspelin oli jakanut Suomen rautakauden varhaisempaan ja myöhäisempään jaksoon vetäen rajan suunnilleen vuoteen 700 (Aspelin 1875: 140–158, 335–366; 1885: 41–97). Toisaalta ajantasaista analyttistä kokonaiskuvaa ei ollut olemassa muusta kuin varhaisesta rautakaudesta noin vuoteen 500 asti (Hackman 1905).

Laajuutensa vuoksi huomattavin tutkimuksen kohteeksi maailmansodan vuosina osunut rautakautinen muinaisjäännösalue oli Uskelan (nyk. Salon) Isonkylän alue. Sen useita eri yksittäiskohteita kaivoivat ja tarkastivat Alfred Hackman vuosina 1914–1916, Aarne Europaeus 1914 sekä A. M. Tallgren 1916. Tutkimuksia oli tehty jo aiemminkin. Lisäksi Europaeus teki sinne tarkastusmatkan kesällä 1917. Kohteet, joita 1910-luvulla tutkittiin, olivat pääasiassa roomalais- ja kansainvaellus-aikaisia kalmistoja, ja lähes kaikki kaivaukset olivat luonteeltaan pelastuskaivauksia (löydöt KM 6658, 6668, 6669, 6914, 7095, 7138; Europaeus 1914a ja 1914b, joissa kirjoittaja selostaa syksyn 1913 kaivauksiaan Nohterin Kethaassa; Hackman 1916: 55–61; 1917: 59–61; 1918: 39–41.)²⁵ Aluetta tutkittiin myös 1920-, 1930-, 1960- ja 1970-luvuilla mutta erityisen laajasti 1980-luvun alussa, jolloin päähuomio kohdistui asuinpaikkalöytöihin. Isollakylällä on sittemmin ollut keskeinen asema Suomen vanhemman rautakauden tutkimuksessa. (Schauman-Lönnqvist & al. 1986: 13–21; Maiseman muisti 2001: 60–61.) Toisaalta 1910-luvun tutkimustilanteessa sikäläisten löytöjen merkitys oli ensisijaisesti yleiskuvaa tarkentava. Erityismaininnan saivat tuolloin osakseen

jo ennen sotaa tehdyt kulturalöydöt (Europaeus 1914a; 1914b).

Maailmansodan aikana tutkittiin kolmea rautakautista kalmistoa, joiden merkitystä ei eksplisiittisesti silloin arvioitu mutta joilla oli keskeinen asema runsaat 20 vuotta myöhemmässä Aurajoen alueen rautakauden analyysissä: Virusmäkeä ja Saramäen Marttilaa Maariassa sekä Kuralan Ristimäkeä Kaarinassa (kaikki nyk. Turussa).

Kaarinan (nyk. Turun) Kuralan Ristimäen kansakoulun tontilla sijainneen polttokenttäkalmiston tutkimukset olivat ainakin pääosin pelastuskaivauksia. A. M. Tallgren teki ensimmäiset kaivaukset 9.–14. lokakuuta 1914, kun paikalta oli saatu löytöjä museoon, ja kaivoi ilmeisesti vielä lisää myöhemmin lokakuussa (löydöt KM 6746, 6751, 6753). Ristimäki oli ensimmäinen tunnettu rautakautinen kalmisto Kaarinan alueella ja sellaisena täytti löytökartalla olleen aukon (Tallgren 1915).²⁶ Tallgren jatkoi tutkimuksia 11.–16. toukokuuta 1915 mutta joutui keskeyttämään ne huonojen sääolojen vuoksi. Koska hän matkusti sen jälkeen Siperiaan, kaivaustyöt sai loppuun viedäkseen Alfred Hackman, joka kaivoi Ristimäessä 10.–21. kesäkuuta 1915. Samana kesänä Aarne Europaeus kävi tutkimassa paikalta löytyneen rautakautisen rakennuksen pohjan (löydöt KM 6869, 6913; Hackman 1917: 63–68).²⁷ Kalmistosta saatiin kahden kenttätöökauden aikana yhteensä 762 alanumeroa löytöjä, jotka ovat peräisin merovingiajalta ja viikinkiajan alkupuoliskolta (Kivikoski 1939: 6). Sittenmin 1930-luvun alussa Tallgren luonnehti Ristimäen löytöä ”mahtavaksi” (Tallgren 1931: 161).

Saramäen Marttilan kalmistoa oli tutkinut Juhani Rinne vuosina 1904 ja 1905, A. M. Tallgren kaivoi siellä kesällä 1917 (Analecta VI: 34, löydöt KM 7275), ja tutkimukset jatkuivat vielä vuosina 1919 ja 1921.²⁸ Vanhimmat löydöt ovat 100-luvulta ja nuorimmat 1000-luvulta (Tallgren 1918; Hackman 1918: 34; 1921: 44–45; Kivikoski 1939: 14–15). Alfred Hackman teki pikaisen, löydöttömäksi jääneen pelastuskaivauksen maantietymäällä Maarian Virusmäen 1000-luvun kalmistossa 13. kesäkuuta 1914 rouva Jenny Maria Montin-Tallgrenin (1852–1931) lähetettyä

paikalta löytöjä (KM 6645) Helsinkiin. A. M. Tallgren oli tutkinut sitä laajemmin edellisenä kesänä. (Hackman 1916: 65–67.)²⁹

Virusmäen, Ristimäen ja Saramäen Marttilan kalmistot muodostivat keskeisen osan siitä aineistosta, jonka pohjalta Ella Kivikoski analysoi Aurajoen alueen rautakautta 1930-luvulla, ja ne esiintyvät näkyvästi myös hänen kirjoittamassaan Suomen esihistorian yleisesityksessä 1960-luvun alussa (Kivikoski 1939: 4–11, 14–17; 1961: esim. 162–162, 171, 195).

Julius Ailio tutki kesällä 1918 Sääksmäen (nyk. Valkeakosken) Rapolan linnaa. Ailion linnan valliin tekemät kaivausleikkaukset olivat pohjana niiden rakenteesta tehdyille rekonstruktiokuvalle, joka kuuluu samalla tavalla suomalaiseen esi- ja varhaishistorian keskeiseen kuvastoon kuin Antrean Korpilahden verkko tai Räisälän Pitkäljärven kota. (Ailio 1921: erit. 41.) Lisäksi A. M. Tallgren tutki lähistöllä rautakautisia hautoja vuonna 1916 mutta sai niistä vain niukasti löytöjä (KM 7089:1–13).³⁰ Tallgrenin tutkimuksen merkitys on pääasiassa sen liittymisessä osaksi Rapolan alueen esihistorian tutkimisen jatkumoa. Rapolassa tehtiin laajoja kenttätutkimuksia etenkin 1980-luvun lopussa, mutta myös välivuosisikymmeninä arkeologit syvennyivät alueeseen. (Maiseman muisti 2001: 110–112.)

Paikka esihistorian yleisesityksessä

Jotakin tutkittujen kohteiden merkityksensä kertoo niiden pääsy mukaan esihistorian yleisesityksiin. Tässä tapauksessa tulee kyseeseen erityisesti A. M. Tallgrenin kirjoittama *Suomen muinaisuus*, joka ilmestyi vuonna 1931. Vuosina 1914–1918 tutkituista paikoista ovat joko selostuksen tai kuvan saaneet kivikaudelta Maarian Jäkärlä, Suomensjärven Laperla, Antrean Korpilahti ja Räisälän Pitkäljärvi, pronssikaudelta Euran Lähteenmäki sekä rautakaudelta Kaarinan Ristimäki, Maarian Saramäki, Uskelan Isonkylän alue, Pälkäneen Värilä ja Sääksmäen Rapola. (Tallgren 1931: 33, 34, 38–39, 46–47, 53, 83, 102–103, 106, 110–112, 124, 126, 229–230.) Muitakin paikkoja mainitaan löytöjä ja muinaisjään-

nöksiä luettelonomaisesti käsiteltäessä. Luettelo on siis hyvin samansuuntainen kuin jo löytöaikanaan julkaistujen tai muuten huomiota saaneiden löytöjen luettelo ja osoittaa, että kohteiden tutkimuksiin osallistuneen arkeologipolven keskuudessa niiden merkitys oli ilmeisen vakiintunut.

Julkaisut

Edellä on jo nähty, että niukoista oloista huolimatta arkeologinen tutkimus ei sammunut kokonaan. Kuinka paljon niukkuus vaikutti arkeologien julkaisuutoimintaan?

Taulukkoon 2 on koottu suomalaisten tutkijoiden kirjoittamat arkeologiset julkaisut (mukaan luettuina arkeologien muistokirjotukset) vuosilta 1910–1918. Luvut on laskettu poimimalla arkeologisista bibliografioista (Tallgren 1916; 1917). Tosin A. M. Tallgrenin tavaton tuotteliaisuus vääristää lukuja jonkin verran: esimerkiksi kuusi vuoden 1918 yhdestätoista artikkelista ja neljä saman vuoden kuudesta kirjasta (monografiasta tai artikkelikokoelmasta) oli hänen kirjoittamiaan. Summat antavat kuitenkin suuntaa-antavan kuvan poikkeusolojen vaikutuksesta.

Luvut osoittavat, että poikkeusajan vaikutus arkeologiseen kirjalliseen tuotteliaisuuteen oli lopulta suhteellisen pieni ennen vuotta 1918, jolloin valtion romahtaminen ja entisestään kiihtynyt inflaatio verottivat myös arkeologien julkaisuja. Ulkomaillaakin tutkijat

saivat töitään julkisuuteen, pääasiassa Ruotsissa ja Tanskassa, vuonna 1918 myös Saksassa.

Merkityksellinen on myös huomio, että Suomen Muinaismuistoyhdistyksen sarja *Suomen Museo – Finskt Museum* ilmestyi vuosina 1914–1917 aikataulussaan; vain vuoden 1918 numeron ilmestyminen siirtyi seuraavan vuoden puolelle. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirjasta* ilmestyi sotavuosina yksi numero, XXVII, vuonna 1916. Sen arkeologisesta sisällöstä vastasi lähes kokonaan A. M. Tallgren. Muita tieteellisen arkeologisen kirjallisuuden säännöllisiä julkaisijoita kuin Suomen Muinaismuistoyhdistys Suomessa ei tuohon aikaan ollut; yksittäisteoksia ilmestyi myös muiden kustantamina.

Useita vuosien 1914–1918 kenttätöitä julkaistiin tuoreeltaan, joko sotavuosina tai heti niiden jälkeen. A. M. Tallgren kirjoitti Kaarinan Ristimäen ja Maarian Saramäen kalmistoista, Euran Lähteenmäen röykkiöstä sekä Virolahden Pitkänpaaden tutkimuksistaan (Tallgren 1915; 1918; 1919: 18–24), Aarne Europaeus Uskelan löydöistä, Alavuden Ojalankankaan kiviakauden löydöistä, Kirkkonummen Vitträskin kalliomaalauksesta ja yleistutkimuksistaan Espoossa ja Kirkkonummella (Europaeus 1914a; 1914b; 1916b; 1917b; 1918a), Sakari Pälsi Antrean Korpilahden ja Räisälän Pitkäjärven kaivauksestaan (Pälsi 1919; 1920) sekä T. I. Itkonen kodanpohjien kaivauksestaan Kuolan Svjatoj nosissa (Itkonen 1919). Lisäksi noihin aikoihin *Finskt*

Taulukko 2. Suomalaisten tutkijoiden kirjoittamat arkeologiset julkaisut vuosilta 1910–1918.

Art. Suomessa	Kirja Suomessa	Art. ulkomailla
18		
22	1	1
23		
18		
14	1	2
27	2	1
24	2	
24	1	2
11	6	3

Museumissa ilmestyi säännöllisesti katsauksia Kansallismuseoon saaduista uusista esihistoriallisista löydöistä. Maailmansodan aikana Aarne Europaeus kirjoitti uusista kivi- ja rautakauden kartunnasta, ja näissä katsauksissa he julkistivat pääsääntöisesti sellaiset uudet kaivauslöydöt, joista ei ollut luvassa erikoisartikkeliä lähitulevaisuudessa. (Europaeus 1916a; 1917a; 1918b: erit. 22; 1921; Hackman 1916; 1917; 1918; 1921.)

Kansainvälinen verkosto

Kansainvälinen verkosto on luonnollisesti se, mikä sota-ajan oloissa kärsii eniten ja ensimmäiseksi. Yhteydet vihollismaiden kollegoihin katkeavat käytännössä kokonaan – vain satunnaisesti niitä voidaan ylläpitää jonkin kolmannen maan kautta. Suomalaisista arkeologeista A. M. Tallgren oli rakentanut itselleen vuoteen 1914 mennessä varsin laajan kansainvälisen yhteysverkon, ja koska sen painopisteet olivat Venäjällä, Skandinaviassa ja Britanniassa, se ei kärsinyt merkittävästi ennen Venäjän vallankumousta vuonna 1917. Saksalaiset ja unkarilaiset yhteydet tietenkin katkesivat. Tallgren myös teki tutkimusmatkan Venäjälle ja Siperiaan kesällä 1915. Myös C. A. Nordmanin skandinaavispainotteinen verkosto säilyi. Muiden ulkomaiset yhteydet olivat selvästi niukemmat, Aarne Europaeuksen tapauksessa syntyivätkin käytännössä vasta 1920-luvulta alkaen. Kansainvälisiä arkeologikongresseja ei voitu pitää vuoden 1912 jälkeen. Korvatakseen tätä muiden yhteyksien heikkenemistä skandinaaviarkeologit alkoivat vuonna 1916 järjestää erityisiä pohjoismaisia arkeologikokouksia. Suomalaiset eivät tosin osallistuneet ensimmäiseen kokoukseen Tanskan kansallismuseossa työskennellyttä Nordmania lukuun ottamatta. Heidät hyväksyttiin mukaan toisesta kongressista 1919 alkaen. Suomalaisille arkeologeille maailmansota merkitsi Suomen itsenäistymisen kautta siis myös muodollista tunnustamista pohjoismaisen kollegayhteisön jäseniksi. (Salminen 2014b: 39–48; 2015: 171–174; 2016.)

Arkeologia sotavuosina 1914–1918

Paljonko poikkeusolot siis vaikuttivat suomalaiseen arkeologiaan?

Museohenkilökunnassa tapahtui vuosina 1914–1918 runsaasti merkittäviäkin muutoksia. Varsinaisesti sodan ja poikkeusolojen aiheuttama niistä oli korkeintaan päätös karsia passiiviset ylimääräiset amanuenssit pois, mutta sekin oli samalla valmistautumista toimikunnan uuteen organisaatioon, tulihan väliaikainen organisaatio voimaan vuonna 1917.

Arkeologiaan käytetty rahamäärä pieneni jyrkästi, mutta pudotus ei heijastunut suoraan kenttätutkimusten määrään, joka vaihteli. Ainoa selvä suuntaus oli, että rahojen vähen-tyessä entistä harvemmat arkeologit tekivät kenttätöitä ja kenttämatkat eivät yleensä ulottuneet niin laajalle ja kauas Helsingistä kuin normaaliaikoina. Kenttätöihin tarvittu tutkimajamäärä pieneni kolmanneksella sodanedelliseen verrattuna. Kaivauksia tehtiin entistä vähemmän ja keskityttiin pikemmin kohteiden tarkastamiseen.

Maailmansodan aikaisten kenttätöiden merkitys ei jäänyt millään tavalla normaali- vuosi- vähäisemmäksi, vaan keskeisiä kohteita tutkittiin kaikkina vuosina. Sota ei siis tuonut tässä mielessä merkittävää muutosta muassaan. Koska kaivaukset olivat ensimmäiseen pelastustutkimuksia, eri kohteiden nousu tutkimuksen piiriin riippui kulloisistakin rakennus- ja viljelystöistä. Useimmissa tapauksissa kaivaukseen johtaneet työt olivat luonteeltaan paikallisia: muinaisjäännösten tai -tontin omistaja tai vuokraaja halusi raivata lisää peltoa, laajentaa rakennuksiaan, rakentaa tien jne. Yleiset maantiettyötkin olivat paikallisloueisia. Laajempi, paikallistason ylittävä ulottuvuus oli Pietarin suojaksi tehdyillä linnoitustöillä ja Turun–Uudenkaupungin rautatienrakennuksen valmisteluilla. Niiden tapauksessa yleislouetoinen tai vähintään alueellinen työ aiheutti paikallisia vaikutuksia kuten muinaisjäännösten vaarantumista ja sitä kautta arkeologisia tutkimuksia. Varsinaisia sota-ajasta johtuneita vaikutuksia olivat joidenkin kenttätöiden siirtyminen ja linnoitustöiden aiheuttamat vaikeudet eräi-

den tutkimusten toteuttamisessa. Sotavuosina tutkittiin useita sellaisia muinaisjäänöksiä, jotka saivat huomattavan aseman Suomen esihistorian kuvan muovaajina, ja myös tutkimuskaivauksia pystytettiin tekemään.

Akateeminen arkeologiakin eli kaksija-koista aikaa. Opetus oli yhden dosentin varassa, ja koska dosentti Julius Ailio oli ensin ulkomailla ja sen jälkeen hänen päähuomionsa keskittyi poliittiseen toimintaan, luentoja ei ollut. Kuitenkin samaan aikaan tarkastettiin yliopistollisia väitöskirjoja niin vilkkaasti, että vastaavaan päästiin seuraavan kerran laskutavasta riippuen joko 1980- tai 1990-luvulla³¹. Kaikkiaan 1910-luvulla väitteli neljä suomalaista arkeologia, joiden tutkimukset loivat perustaa suomalaiselle Venäjän pronssikauden tutkimukselle sekä kotimaan ja Skandinavian kivikauden ja Suomen keskiajan arkeologialle.

Kansainväliset yhteydet toisaalta kärsivät maailmansodasta, mutta toisaalta antoivat syäyksen luoda uusia foorumeita korvaamaan entisiä, katkenneita yhteyksiä. Alueellisella yhteistyöllä pyrittiin pelastamaan kansainvälisyydestä, mitä pelastettavissa oli, ja juuri näistä alueellisista yhteyksistä tulikin keskeisiä seuraavalla vuosikymmenellä.

Tapahtuneet yksittäiset kehityskulut olivat siis osittain keskenään ristiriitaisia. Maailmansodan aiheuttaman vaikean ajan vaikutukset arkeologisen toiminnan eri osaluksiin poikkesivat toisistaan huomattavastikin. Keskimäärin sota kuitenkin aiheutti notkahduksen suomalaisessa arkeologiassa. Muinaistutkimuksessakin niin kuin koko yhteiskunnassa vaikeimpia olivat vuodet 1917 ja 1918.

Bibliografia

Arkistolähteet

- Kansallisarkisto, Helsinki
- KA 602:67, Jenny Maria Montin-Tallgrenin kokoelma
- Museoviraston arkisto, Helsinki
- Muinaiskalupäiväkirja; ks. Kulttuuriympäristön palveluikkuna.

- Tutkimusraportit; ks. Kulttuuriympäristön palveluikkuna.

Internet

- Kulttuuriympäristön palveluikkuna
- Muinaiskalupäiväkirja, <https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/kmloyto/read/asp/r_default.aspx> Luettu 2.7.2018.
- Tutkimusraportit, <https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/r_default.aspx> Luettu 2.7.2018.
- Suomen Pankki, Rahamuseo, rahanarvolaskuri, <<http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>> Luettu 2.7.2018.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

- Ailio, J. 1909. *Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland I-II*. Helsingfors: Finnische Altertumsgesellschaft.
- Ailio, J. 1915. *Die geographische Entwicklung des Ladogasees in postglazialer Zeit und ihre Beziehung zur steinzeitlichen Besiedelung*. Fennia 38,3. Helsingfors.
- Analecta archaeologica fennica* V. Helsinki 1917.
- Analecta archaeologica fennica* VI. Hämeenlinna 1922.
- Aspelin, J. R. 1875. *Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 51. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aspelin, J. R. 1885. *Suomen asukkaat Pakanuuden aikana*. Helsinki: K. E. Holm.
- Autio, V.-M. 1999/2017. Ailio, Julius. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. *Studia biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997. <<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/649>> Luettu 2.7.2018.
- Baudou, Evert, 2012. *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar*. Svenska lärde. Stockholm: Atlantis.
- Castrén, R. 1937. Valtionrautatiet ja Vapaus-sota. *Valtionrautatiet 1912–1937*. Suomen rautateiden 75-vuotispäiväksi julkaissut Rautatiehallitus. I osa. Yleisesitys Valtionrautateiden kehityksestä: 18–40. Helsinki: Rautatieläisten lepokotiyhdistys.
- Edgren, T. 1966. *Jäkärä-gruppen. En västfinsk kulturgrupp under yngre stenålder*. Finska

- Fornminnesföreningens Tidskrift. Helsingfors.
- Europaeus, A. 1914a. Gravfynd i Uskela. *Finskt Museum* XXI: 23–38.
- Europaeus, A. 1914b. Uskelan Isokylän Nohterin ketohaaran rautakautisista kulturalöydöistä. *Historiallinen Aikakauskirja* 12: 306.
- Europaeus, A. 1916a. Förfärv till Statens Historiska Museum år 1914. Den förhistoriska avdelningen. I. Stenåldern. *Finskt Museum* XXIII: 36–53.
- Europaeus, A. 1916b. Ojalankankaan kivikauden löytöpaikka Alavuudella. *Suomen Museo* XXIII: 73–82.
- Europaeus, A. 1917a. Förfärv till Nationalmuseet år 1915. Den förhistoriska avdelningen. I. Stenåldern. *Finskt Museum* XXIV: 39–58.
- Europaeus, A. 1917b. Kalliomaalaus Vitträskin rannalla Kirkkonummella. *Suomen Museo* XXIV: 45–51.
- Europaeus, A. 1918a. Espoon ja Kirkkonummen pitäjien kivikautisista löydöistä. *Historiallinen Aikakauskirja* 16: 83.
- Europaeus, A. 1918b. Förfärv till Nationalmuseet åren 1916 och 1917. Den förhistoriska avdelningen. I. Stenåldern. *Finskt Museum* XXV: 11–30.
- Europaeus, A. 1921. Förfärv till Nationalmuseet åren 1918 och 1919. Den förhistoriska avdelningen. I. Stenåldern. *Finskt Museum* XXVII–XXVIII: 15–34.
- Europaeus, A. 1922. Fornfynd från Kyrklätt och Esbo socknar. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XXXII:1. Helsingfors.
- Hackman, A. 1897. Die Bronzezeit Finnlands. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XVII: 349–399.
- Hackman, A. 1905. *Die ältere Eisenzeit in Finnland. Die Funde von fünf ersten Jahrhunderten n. Chr.* Helsinki.
- Hackman, A. 1916. Förfärv till Statens Historiska Museum år 1914. Den förhistoriska avdelningen. II. Bronsåldern. III. Järnåldern. *Finskt Museum* XXIII: 54–72.
- Hackman, A. 1917. Förfärv till Nationalmuseet år 1915. Den förhistoriska avdelningen. II. Bronsåldern. III. Järnåldern. *Finskt Museum* XXIV: 59–73.
- Hackman, A. 1918. Förfärv till Nationalmuseet åren 1916 och 1917. Den förhistoriska avdelningen. II. Bronsåldern. III: Järnåldern. *Finskt Museum* XXV: 31–52.
- Hackman, A. 1921. Förfärv till Nationalmuseet åren 1918 och 1919. Den förhistoriska avdelningen. II. Bronsåldern. III. Järnåldern. *Finskt Museum* XXVII–XXVIII: 35–49.
- Halinen, P. 2015. Kivikausi. *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivilaudelta keskialle*: 17–121. Helsinki: Gaudeamus.
- Härö, M. 1984. *Suomen muinaismuistohallinto ja antikvaarinen tutkimus. Muinaistieteellinen toimikunta 1884–1917.* Helsinki: Museovirasto.
- Immonen, V. 2016. 2/1917–1972 Muinaistieteellinen toimikunta. Tutkimuksen ja hallinnon ristiaallokossa. Museoviraston julkaisuja 3. S. I.: Museovirasto.
- Itkonen, T. I. 1919. Eräs kaivaus Kuolanniemiellä. *Suomen Museo* XXV (1918): 35–38.
- Keisarillinen Suomen Aleksanterin-yliopisto. Ohjelmat lukuvuosille 1910–1917. Helsinki 1910–1916. Ks. myös Suomen Aleksanterin-yliopisto.
- Kivikoski, E. 1939. *Die Eisenzeit im Auralflussgebiet.* Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XLIII. Helsinki.
- Kivikoski, E. 1961. *Suomen esihistoria.* Suomen historian I osa. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Lahelma, A. 2008. *A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches to interpreting Finnish Rock Paintings.* Iskos 15. Helsinki: The Finnish Antiquarian Society.
- Lavento, M. 2001. *Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus. Nine Variations and Fugue on a Theme of C. F. Meinander.* Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 109. Helsinki.
- Luho, V. 1948. *Suomen kivikauden pääpiirteet.* Helsinki: Otava.
- Luho, V. 1967. *Die Suomusjärvi-Kultur. Die mittel- und spätmesolithische Zeit in Finnland.* Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 66. Helsinki.
- Maiseman muisti 2001: Purhonen, Paula (vast. toim.), *Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset.* Helsinki: Museovirasto.
- Meinander, C. F. 1954. *Die Bronzezeit in Finnland.* Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 54. Helsinki.
- Meinander, C. F. 1991. *Carl Axel Nordman.* Skrifter utgivna av Svenska Litteratursäll-

- skapet i Finland nr 569. Levnadsteckningar 11. Helsingfors.
- Meinander, H. 2006. *Suomen historia. Linjat rakenteet käännekohdat*. Suom. Paula Autio. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Niukkanen, M. 2009. *Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset, tunnistaminen ja suojelu*. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3. Helsinki: Museovirasto.
- Nordqvist, K. 2017. ”Sekä muinaistutkimuksen hahmottelemaa luustoa että kansatieteen liittelemää lihaksistoa” – Sakari Pälsi ja Karjalankannaksen arkeologia. M. Metsola & J. Relas (toim.) *Sakari Pälsi, elämä ja työt*: 147–166. Helsinki: Into Kustannus.
- Pälsi, S. 1915. Riukjärven ja Piiskunsalmen kivikautiset asuinpaikat Kaukolassa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XXVIII.1 (s. 1–180). Helsinki.
- Pälsi, S. 1916. Tekstiilikeraamikka. *Suomen Museo* XXIII: 66–72.
- Pälsi, S. 1919. Kaivaus Pitkäljärven kivikautisella asuinpaikalla Räisälässä v. 1915. *Suomen Museo* XXV (1918): 25–34.
- Pälsi, S. 1920. Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahti im Kirchspiel Antrea, Län Wiborg. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XXVIII.2 (1. 1–19). Helsinki.
- Salminen, T. 1993. *Suomalaisuuden asialla. Muinaistieteen yliopisto-opetuksen syntyvaiheet n. 1877–1923*. Helsinki Papers in Archaeology 6. University of Helsinki, Department of archaeology.
- Salminen, T. 2014a. The Finnish-Swedish debate on the Battle Axe Culture of the 1910s and 1920s. *Fornvännen* 109: 267–283. <<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/8410>>
- Salminen, T. 2014b. *Kollegat, ystävät ja kiistakumppanit. Suomalaisten arkeologien kansainväliset yhteydet 1870–1950*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 122. Helsinki.
- Salminen, T. 2016. In Search of a Nordic Idea. The First Five Nordic Meetings of Archaeologists 1916–27. *Fennoscandia archaeologica* XXXIII: 189–213.
- Suomen Aleksanterin-yliopisto. Ohjelmat lukuvuosille 1917–1919*. Helsinki 1917–1918. Ks. myös Keisarillinen Suomen Aleksanterin-yliopisto.
- Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Vuosikertomus toimivuodelta 7.5.1917–7.5.1918. *Suomen Museo* XXV (1918): 54–57. Helsinki 1919.
- Tallgren, A. M. 1915. Ristimäki gravfält i St. Karins. *Finskt Museum* XXII: 46–61.
- Tallgren, A. M. 1916. Lisiä Suomen historialliseen bibliografiaan I. Suomen arkeologinen bibliografia. Ulkomailta julkaistu Suomea koskeva ja Suomessa ilmestynyt esihistoriaan ja keskiaikaan liittyvä kirjallisuus, ilmestynyt ennen v. 1914. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XXVII.4. Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1917. Suomen arkeologinen bibliografia vv. 1914–1917. *Suomen Museo* XXIV: 75–83.
- Tallgren, A. M. 1918. Nya järnåldersfynd från Aura ådal. *Finskt Museum* XXV: 1–10.
- Tallgren, A. M. 1919. Muutamia uusia muinaislöytöjä ja kaivauksia. *Suomen Museo* XXV (1918): 16–24.
- Tallgren, A. M. 1931. *Suomen muinaisuus*. Suomen historia I. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Talvio, T. 2016. *4/Suomen kansallismuseo. Ikku-na menneeseen ja tulevaan*. Museoviraston julkaisuja 7. S. I. Helsinki: Museovirasto.
- Viitanen, E.-M. & Salminen, T. 2012. Tohtorit suomalaisen arkeologian kentässä. *Arkeologipäivät 2011*: 30–43. Helsinki: Suomen arkeologinen seura ry. <http://www.sarks.fi/ap/ap2011/ap2011_04_viitanen_salminen.pdf>
- Zetterberg, S. 2012. *Yhteisellä matkalla. VR 150 vuotta*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Loppuviihteet

- 1 Koska Lukkarinen oli sotapalveluksessa koko vuoden, hänen tointa hoiti T. I. Itkonen.
- 2 Toisin kuin Viitanen – Salminen 2012: 37 ilmoitetaan, Nordman väitteli Helsingissä. Meinander, C. F. 1991: 46.
- 3 MVA tutkimusraportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.146380, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.130301, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.146379.
- 4 Ainoa maininta Theodor Schvindtin vuoden 1917 kaivauksista on Hackman 1918: 49.
- 5 Ei varsinaista kaivausta mutta Vitträskin kalliomaalauksen dokumentointi.
- 6 MVA raportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.130889, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.131813.
- 7 MVA raportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.131538, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.131995, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133259.
- 8 MVA raportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.127881, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.129655, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134596, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134654, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134951, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.130236, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134345, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133257.
- 9 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134758.
- 10 MVA raportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.107825, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.135048.
- 11 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134951.
- 12 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.131268.
- 13 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134345; muinaisjäännösrekisteri, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000002015.
- 14 MVA muinaisjäännösrekisteri, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000031576.
- 15 MVA raportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.127904, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.127901; löydöt www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25566.
- 16 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.132812; löydöt, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25919.
- 17 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.131268. Europaeus 1916a: 44–47 vertasi Jäkärän löytöjä Tallgrenin kesän 1914 kaivauslöytöihin Teuvan kirkonkylän Komsinkan-kaalta, raportti, <https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134115>, löydöt sieltä KM 6673 (www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25540).
- 18 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.257010057, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.130010. Tallgren 1931 ei mainitse kalliomaalauksista, mikä osoittaa löydön epämääräistä asemaa vielä 1930-luvun alun käsityksissä, ja myös Kivikoski kuittaa sen hyvin lyhyesti.
- 19 MVA raportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.131538, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.128889; löydöt www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25924.
- 20 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133779.
- 21 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133776.
- 22 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.132810, löydöt www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25542.
- 23 Paikan nimi on vakiintunut kirjallisuuteen Kalmistonmäkenä, mutta Tallgrenin kai-

- vausraportissa ja muissa samanaikaisissa lähteissä se on Kalmistomäki.
- 24 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.128313.
 - 25 MVA raportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133261, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133272, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133260, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133259, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133258, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133257, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133256, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.133264; löydöt www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25524, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25535, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25536, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25884, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.26117, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.26166.
 - 26 MVA raportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.129425, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25641, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25652, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25654.
 - 27 MVA raportit Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.129426, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.129427, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.129428; löydöt, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25820, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25883.
 - 28 MVA muinaisjäännösrekisteri, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.853010031; Tallgrenin kaivauksesta ei ole kertomusta, vaikka hän viittaa siihen löytöluettelossa; löydöt, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.26322.
 - 29 MVA raportti, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.131267; löydöt, www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.25513.
 - 30 MVA raportit, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134666, www.kyppi.fi/to.aspx?id=129.134654; löydöt www.kyppi.fi/to.aspx?id=126.26109.
 - 31 Arkeologia-nimisessä oppiaineessa tarkastettuja suomalaisten tutkijoiden väitöskirjoja oli 1980-luvulla kolme ja 1990-luvulla

yhdeksän. Viitanen – Salminen 2012: 39–40.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston arkeologian dosentti.

timo.salminen@pp3.inet.fi

Hannu Takala, Piritta Häkälä, Anna-Riikka Vadén, Päivi Repo & Eetu Sorvali¹

Kiveltä kivelle – Sisällissodan taistelupaikat arkeologisena tutkimuskohteena Lahdessa

Från sten till sten – Inbördeskrigets stridsplatser som arkeologiskt forskningsobjekt i Lahtis

I artikeln presenteras de undersökningar som Lahtis stadsmuseum åren 2016–2017 utfört vid inbördeskrigets stridsplatser i närheten av stadens centrum. Förutom en kartläggning gjordes också noggrannare arkeologiska undersökningar vid två av platserna. Genom dessa klarlades till vilken grad föremål och andra spår från striderna bevarats på ett område med intensiv senare markanvändning, dessutom undersöktes strukturen på en stridsgrav grävd av de tyska trupperna. Genom undersökningarna kunde man dels bekräfta händelser som omnämns i de skriftliga källorna, men ny information erhöles också om speciellt det röda gardets placering i terrängen.

Johdanto

Lahden vanhalla hautausmaalla sijaitsee keväällä 1918 Lahden seudulla kuolleiden saksalaissotilaiden muistomerkki. Hautaan on laskettu kaikkiaan 46 vainajaa. Heistä lähes puolet kuoli yhden aamupäivän aikana sodan loppuvaiheessa puolustaessaan keskustan länsipuolen harjanteella eli nykyisellä Kisatulikukkulalla² sijainnutta saksalaisten kenttävartioasemaa n:o 3. Jo tuota ennen oli tuntematon määrä punakaartilaisia menehtynyt yrittäessään vallata kyseistä mäkeä.

Lahden taistelut sijoittuvat aivan sisällissodan loppuvaiheeseen ja niiden kulku tiedetään historian lähteiden perusteella pääpiirteissään (esimerkiksi von Brandenstein 1931: 204–214, 218–219; Salmi 1967: 91–92; Lappalainen 1981b: 198–201). Pääasiallinen taistelumaasto sijaitsee kaupungin keskustan länsipuolella, jossa taistelukaivantoja on edelleen näkyvissä. Maankäytön paineiden vuoksi Lahden museo inventoi sisällissodan aikaisia taistelupaikkoja jo 1990-luvun lopulla ja uudestaan 2010-luvulla. Koska aiempien inventointien tulokset toivat uutta näkökulmaa sisällissodan taisteluihin ja koska lisääntyvä maankäyttö uhkasi muutamia taistelupaikat-

koja, järjesti Lahden museo koekaivauksen ja kartoituksen keskeisimmillä sisällissodan taistelupaikoilla vuosina 2016–2017. Tämä artikkeli perustuu näihin tutkimuksiin.

Artikkelin tavoitteena on arkeologisten kenttätöiden tulosten perusteella täydentää tietoja sekä Kisatulikukkulalla että laajemmin koko Lahden länsipuolen taisteluista. Kenttätöillä pyrittiin selvittämään, mitä sotivilta osapuolilta jäi taistelukentälle ja mitä arkeologisten löytöjen perusteella taistelujen kulusta voidaan päätellä. Eroavatko esimerkiksi punakaartilaisten asemista löytyvät esineet saksalaisten asemien löydöistä ja jos, niin millä tavoin? Entä mitä taistelukaivantojen arkeologisella tutkimuksella saadaan selville niiden rakenteesta ja taistelujen kulusta. Näkyvyysanalyysillä selvitetään taistelukaivantojen sotilasstrategista sijoittumista.

Edellä mainittujen kysymysten lisäksi artikkelin tavoitteena on pyrkiä selvittämään sitä, voiko arkeologisella tutkimuksella saada historian lähteitä tukevan tiedon lisäksi kokonaan uutta lisätietoa tai historian lähteistä poikkeavaa tietoa taistelujen kulusta.

Sisällissota Lahdessa

Sisällissodan sytyttyä Lahti jäi punaisen Etelä-Suomen yhdeksi keskuspaikaksi. Paikallinen punakaarti otti kaupungissa vallan, mutta muuten kaupunki toimi eräänlaisena punakaartin läpikulkupaikkana (Lappalainen 1981a: 51, 58–59; Takala 1998: 38). Tampereen valtauksen jälkeen huhtikuun alussa 1918 sodan painopiste muuttui ja sotatapahumat lähenivät Lahtea.

Lahdessa taistelut alkoivat, kun Loviisassa maihin noussut everstiluutnantti Otto von Brandensteinin johtama maihinnousuosasto saapui Lahden eteläpuolelle. Sen tehtäväksi oli annettu Riihimäki–Pietari-radankatkaiseminen ja sitä kautta punaisten vetäytymisen estäminen itään (Hoppu 2009: 212). Yksikön vahvuus oli 3 000 miestä, josta taisteluvahvuuteen kuului 2 150 sotilasta – loput olivat huoltojoukoissa (Arimo 1991: 24). Saksalaisten hyökkäys alkoi aamulla 19.4. ja taistelut kestivät koko päivän. Seuraavan päivän aamuyön tunteina saksalaiset saivat kaupungin haltuunsa punaisten paettua kaupungin ulkopuolelle (Arimo 1991: 23–24, 32–33; Takala 1998: 30–32, 40, 45–48). Lahdessa maihinnousuosaston joukot saivat myös yhteyden valkoiseen armeijaan, kun Hans Kalmin johtaman pataljoonan 3. komppania saapui Lahteen 20. päivä (Brandenstein 1931: 211; Hoppu 2009: 214).

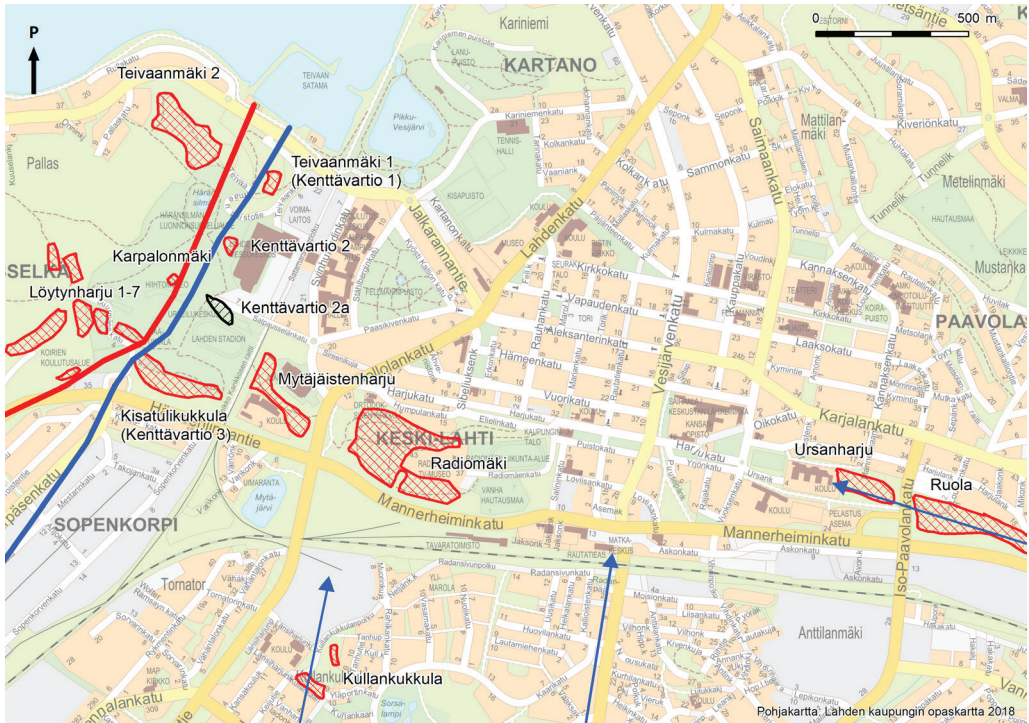
Taistelut Lahdessa kulminoituivat 20.4.–1.5. kaupungin länsipuolella käytyihin sotatoimiin. Tampereen menetyksen jälkeen Länsi-Suomen punakaartilaiset ja mukana seurannut suuri joukko siviileitä yrittivät pae-ta Lahden läpi Kymenlaaksoon ja Venäjälle. Koska saksalaiset olivat miehittäneet kaupungin, oli reitti poikki, mutta samalla se tarkoitti sitä, että lännestä saapui jatkuvana virtana yhä uusia punakaartilaisia täydentämään Lahden länsipuolelle pysähtyneitä joukkoja (esimerkiksi Lappalainen 1981a: 187; Takala 1998: 48, 62).

Saksalaiset miehittivät osittain samat Salpausselän mäet, joiden etelä- ja itärinteille punaiset olivat kaivaneet omat asemansa noin viikkoa aiemmin (kartta 1). Vesijärven asemalle vievän Riihimäki–Pietari-radasta

erkanevan pistoraitteen länsipuolella oli neljä mäkettä, joiden puolustaminen oli saksalaisten kannalta tärkeää: mikäli ne menetettäisiin, avautuisi punakaartilaisille vapaa tie Lahden keskustaan, missä itään pyrkivien joukkojen pysäyttäminen olisi ollut lähes mahdotonta puolustusasemien puuttumisen sekä sotilaiden vähyyden vuoksi. Saksalaiset nimesivät mäet kenttävartioasemiksi (*Feldwacht*). Punakaartin ja saksalaisten asemien etäisyys toisistaan oli 120–150 metriä (KA, OD, RIR 255/ sotapäiväkirjan liitekartta 23.4.1918; katso myös Takala 1998: 62, 65–65).

Saksalaisilla jalkaväen perusase oli M88 tai M98 -mallinen 7,92 mm kaliiberin kivääri, joiden patruunat olivat metallisissa patruunakammoissa (Palokangas 1991: 81). Konekiväärinä saksalaiset käyttivät Maxim-konekivääristä muokattua mallia, jonka kaliiberi oli 7,92 mm, minkä lisäksi käytössä oli kevyempi konekivääri (Palokangas 1991: 248–252). Raskaampana aseistuksena von Brandensteinin osasto käytti Lahden valtauksen yhteydessä kenttäkanuunoita ja kevyitä kenttähaupitseja (Maasalo 1959: 10; Takala 1998: 45–48). Päiväkäskeyjen ja niiden karttaliitteiden mukaan tykkeitä ei kuitenkaan viety kaupungin valtauksen jälkeen maastoon (KA, OD, RIR 255 ja KTR 8 päiväkäsky 20.4.–1.5.). Toki tykeillä on voitu keskustan eteläpuolisista asemista ampua kaupungin länsipuolella olleita punaisten joukkoja. Tykkien sijaan mäkien asemissa käytettiin kevyitä miinanheittämiä eli lyhyen kantaman 75,8 mm:n kaliiberisia kranaatinheittämiä, joilla voitiin ampua räjähtäviä ammuksia lähellä sijainneisiin punaisten aseisiin (KA, OD, RIR 255 päiväkäsky 22.4.1918; aseistuksesta Palokangas 2016).

Punakaartilaisten aseistus oli pääasias-sa Neuvosto-Venäjältä, minkä lisäksi aseita oli hankittu ennen sotaa maassa olleista venäläisvaruskunnista. Käytössä oli useita eri kiväärimalleja kuten 7,62 millimetrinen Mosin-Nagant sekä japanilainen 6,5 millimetrinen Arisaka, joiden lisäksi käytössä oli myös saksalaisvalmisteisia kivääreitä. Maxim-konekivääristä oli Venäjällä kehitetty oma, pienipyöräinen malli, jossa käytettiin 7,62 mm:n patruunoita – siis eri kaliiberia kuin saksalaisessa mallissa (Lappalainen 1981a: 177, 180;

Kartta 1. Kartassa on esitetty Lahden keskusta-alueella olevat sisällissodan taistelupaikat (punainen rasteri), jotka ovat myös kiinteitä muinaisjäännöksiä. Karttaan on myös merkitty tekstissä mainitut saksalaisten kenttävartioasemat. Sinisillä nuolilla kuvataan saksalaisten joukkojen hyökkäysvaiheen etenemistä 19.4.1918. Yhtenäisillä viivoilla kuvataan saksalaisten (sininen viiva) ja punakaartilaisten (punainen viiva) asemia 20.–30.4.1918.

Palokangas 1991: 14–15, 17–19, 21, 38–44, 235–239; Enkenberg 2015: 8–9; Palokangas 2016: 138).

Lahden punakaarti oli saanut haltuunsa myös Hennalan varuskuntaan venäläisiltä jääneitä kenttätykkejä ammuksineen. Kaupungin valtauksen yhteydessä jäi saksalaisille sotasaaliiksi runsaasti tykkeitä ja konekiväärejä. Osa Hennalan arsenaalista lieene silti päätynyt peräytyvien punakaartilaisien mukana Salpausselän asemiin, tai vastaavia aseita on ollut Länsi-Suomesta tulleilla punakaartilaisilla (Takala 1998: 22–23, 49). Punakaartit käyttivät tykkinänsä yleisimmin 76 mm:n kanuunaa, jonka kantama oli noin 10 kilometriä ja sillä ammuttiin 6,4 kg:n ammuksia (Lappalainen 1981a: 180; Paulaharju 1996: 67, 68; Enkenberg 2015: 12, 13). Kaiken kaikkiaan punakaartilaisien varustus oli hyvin epäyhtenäistä niin aseistuksen kuin henkilökoh-

taisten varusteidenkin osalta (Lappalainen 1981a: 180).

Taistelun alkuvaiheessa punakaarti tulitti asemistaan Lahden keskustaa, rautatien eteläpuolella sijaitsevaa Asemantaustan aluetta ja saksalaisten asemia, mutta varsinaiset jalkaväkihyökkäykset alkoivat 23. huhtikuuta. Punaiset yrittivät valloittaa rynnäköllä pohjoisimpana Teivaanmäellä³ sijainneen kenttävartioaseman n:o 1, siinä kuitenkin onnistumatta, minkä jälkeen punakaartilaiset jatkoivat hyökkäysyrityksiä eri kenttävartioasemia vastaan. Huhtikuun lähestyessä loppuun saksalaiset joutuivat venyttämään puolustusketjuaan Lahden pohjois- ja eteläpuolelle ja samaan aikaan tiivistämään puolustustaan Salpausselän mäillä sijainneilla asemilla. Saksalaiset eivät päästäneet Lahdessa olevia Hans Kalmin johtamia valkoisia joukkoja rintama-

taisteluihin, vaan heidät pidettiin kaupungissa vartiotehtävissä (Takala 1998: 62, 64, 66–69).

Koko Lahden taistelun alkuaan punakaartilaiset yrittivät saada läpimurtoa tulittamalla saksalaisten asemia käsiasein ja tykein sekä tekemällä rynnäköitä asemia vastaan. Saksalaisten kannalta tilanne oli huolestuttava, mutta heidän asemansa pitivät aina 29. huhtikuuta asti, jolloin Helsingin Jyryn nuorisokomppania ja miilisekomppania onnistuivat valloittamaan Kisatulikukkulan asemat. Mäkeä puolusti tuolloin 24 saksalaista, joista 22 kuoli tai haavoittui taistelussa (Lappalainen 1981b: 240; Takala 1998: 78). Punakaartin alkuperäiskokoonpanon mukaan komppaniaan kuului täydessä vahvuudessa 110 miestä (Työväen järjestyskaartilaisen käsikirja 1917: 5), mutta siitä, minkäkokoisia taistelukuntoiset komppaniat enää sodan loppuvaiheissa olivat, ei ole varmuutta. Joka tapauksessa hyökkääjillä on ollut selvä ylivoima kukkulan puolustajiin nähden ja hyökkääjän menestystä selittänee myös onnistunut tykistötoiminta, jonka seurauksena saksalaisten esikunta sai osuman (KA, OD, RIR I/255 sotapäiväkirja 29.4.1918; Takala 1998: 78).

Punakaarti miehitti mäen, ja saksalaiset yrittivät saman tien vastahyökkäyksellä vallata sen takaisin ilman tykistövalmistelua. Ratapenkalta, reservin majoitusalueelta ja läheisiltä harjanteilta alkanut hyökkäys epäonnistui ja punaiset jäivät mäelle (Brandenstein 1931: 218; Lappalainen 1981b: 240 viitteineen). Myöhemmin samana iltana tykistökeskityksen jälkeen saksalaiset saivat mäen uudelleen haltuunsa ja vyöryttivät asemansa takaisin kukkulan länsipäähän (esimerkiksi Brandenstein 1931: 215, 218). Saksalaisten sotapäiväkirjojen mukaan punaisille tuotettiin ”raskaita tappioita” ja erään saksalaissotilaan mukaan ”vereninen käsikranaattitaistelu johti aseman takaisinvaltauksen” (KA, OD, RIR 255 ja I/RIR 255 sotapäiväkirja 29.4.1918; Brandenstein 1931: 218; Takala 1998: 78).

Saksalaiset aloittivat oman vastahyökkäyksensä vappuaattona, jonka seurauksena punaiset alkoivat antautua jo ennen puolta päivää (Brandenstein 1931: 219–222; Takala 1998: 80–83). Eri arvioiden mukaan 20 000–30 000 punakaartilaista ja heitä seurannutta

siviiliä antautui saksalaisille Lahdessa ja sen länsipuolella (Henke 1922: 289; Halila 1958: 497; Lappalainen 1981b: 236;). Taistelut Lahdessa päättyivät.

Taistelupaikkojen arkeologinen tutkimus

Sotatapahtumiin ja taistelupaikkoihin liittyvä arkeologinen tutkimus eli taistelukenttäarkeologia (*battlefield archaeology* tai *archaeology of battle*) pohjautuu nykymuodossaan pitkälti 1980-luvulla Yhdysvalloissa tehtyyn Little Big Hornin taistelun arkeologiseen tutkimukseen (Scott et al. 1989; Sutherland & Holst 2005; Kauhanen 2012). Yhdistämällä arkeologiset menetelmät systemaattiseen metallinilmaisimen käyttöön sekä löytöjen levinnän tarkasteluun, kyettiin tutkimuksessa selvittämään historian lähteissä avoimiksi jääneitä kysymyksiä niin itse taistelun kulusta kuin siitä, miksi eri intiaanipäälliköiden johtamat joukot kykenivät lyömään kenraali Custerin armeijan (Scott et al. 1989; Fox & Scott 1991). Sittenmin omaksi tutkimushaaraksi on eriytynyt ensimmäisen maailmansodan taistelupaikkojen tutkimus Keski-Euroopassa, ja 2000-luvulle tultaessa on alettu tutkia yhä enemmän myös toisen maailmansodan aikaisia linnoitteita ja tapahtumapaikkoja (esimerkiksi Robertshaw & Kenyon 2008; Scott, Babits & Haecker 2009).

Suomessa taistelukenttäarkeologiaan liitettävä tutkimus on lähinnä kartoituksia ja inventointeja, jotka ovat laajalti keskittyneet ensimmäisen maailmansodan ja 2000-luvulta alkaen toisen maailmansodan kohteisiin (esimerkiksi Koponen & Poutiainen 1994; Laine 1996; Lagerstedt 2009; 2012). Taistelupaikkoja on tutkittu Iisalmen Koljonvirralla, jossa tutkittiin Suomen sodan aikaista taistelukenttää ja siihen liittyviä majoituskorsuja (Ylimaunu 2000; Kuokkanen & Marin 2003; Poutiainen 2005) sekä Vöyrin Oravaisissa, jossa myös tutkittiin Suomen sodan taistelupaikkaa (Risla & Backman 2008).

Ensimmäinen pelkästään sisällissotaan liittynyt arkeologinen kartoitus tehtiin ilmeisesti Lahdessa vuonna 1996 (Takala 1996;

1998). Sen jälkeen on tutkittu muiden muassa Tampereen ja Karjalan rintaman Ahvolan taistelupaikkoja sekä tehty yksi kartoituss Keski-Kannaksella (Harju 2006; Adel 2009; Seitsonen & Kunnas 2009; Seitsonen 2010; Takala 2017).

Tällä hetkellä on meneillään laajoja jatkosotaan liittyviä tutkimushankkeita niin Hangossa kuin Lapissa, joissa tutkitaan ensi sijassa saksalaisten jättämiä jälkiä: Hangossa kauttakulkuleiriä ja Lapissa vankileirejä ja jopa sairaala-alueita – ei siis varsinaisia taistelumaastoja (esimerkiksi Seitsonen & Herva 2011; Herva 2014; Fast 2016; Seitsonen 2018). Viimeksi mainituissa tapauksissa tutkimuksia kuvaa paremmin yleistermi konfliktiarkeologia, jolloin tutkimuskohteina voivat taistelupaikkojen lisäksi olla niiden seurauksena syntyneet haudat tai muut sotaan liittyvät kohteet. Terminologisesti taistelupaikka-arkeologia on näin ollen osa konfliktiarkeologiaa.⁴

Taistelukenttärkeologiaa Lahdessa

Lähtötilanne

Vuoden 1996 inventoinnin (Takala 1996) jälkeen Lahdessa on tehty yksi tarkastus ja inventointi, joiden kohteina olivat sisällissodan taistelupaikat (Aartolahti 2006; Sorvali 2010). Kesällä 2016 Lahden kaupunginmuseo aloitti Lahden sisällissodan taistelupaikkojen kartoituksen, jossa tarkastettiin vuoden 1996 inventoinnissa havaittujen taistelukaivantojen kunto sekä mitattiin niille paikkatieto. Kartointusvaiheessa ei systemaattisesti etsitty uusia kohteita, mutta niitäkin löytyi ja tunnetuilta kohteilta paljastui uusia kaivantoja (Häkälä & Vadén 2016). Kartoituksen aikana tehtiin myös huomioita jatkotutkimuksille potentiaalisista alueista. Taistelupaikkojen tutkimusta on jatkettu tämänkin jälkeen (Häkälä 2017; Häkälä & Sorvali 2017a; 2017b).

Kartoituksen ja inventointien keskeisimmät havainnot liittyvät siihen, miten eri tavalla saksalaisten ja punakaartilaiden asemat erottuvat maastossa sekä erityisesti siihen,

miten ne sijaitsivat maastossa. Yhä näkyvillä olevat saksalaisten kaivatut asemat sijoittuvat maastoon sotapäiväkirjojen karttojen mukaisesti, mikä helpotti huomattavasti niiden havainnointia. Lisäksi saksalaisten tekemät kaivannot, ampuma-asemat ja taisteluhaudat ovat maaston ja puolustuksen kannalta edullisilla paikoilla Salpausselän harjanteiden reunoilla. Erityisen selvästi tämä näkyy Kisatulikukkulalla, joka on yksi parhaiten säilyneistä saksalaisten asemista Lahdessa (kartta 1).

Punakaartin asemien havainnointi ja dokumentointi on hankalampaa, sillä kaartilaiden kaivatut asemat ovat matalampia erottuen maastossa heikosti, minkä lisäksi ne eivät muodosta systemaattisia ketjuja. Itämerendivisioonan sotapäiväkirjojen sekä kenttäkarttojen perusteella on kuitenkin mahdollista etsiä maastosta ne alueet, joille punaisten asemia on merkitty. Myös erilaiset kirjalliset lähteet ja muisteluaineisto antavat jotain tietoa siitä, miten punaiset olivat Lahdessa sijoittuneet saksalaisten hyökätessä kaupunkiin. Punakaarti yritti ainakin jollain tasolla valmistautua saksalaisten hyökkäykseen kaivamalla ampuma-asemia kaupungin mäille (Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1918: 162–163; Halila 1958: 490; LKA Sarnio; Hämäläinen 1983: 136; Takala 1998: 38, 40–41, 43). Ruolaan (kartta 1) kaivetuista asemista käsin punakaarti pyrki estämään saksalaisten etenemisen idän kautta Lahden keskustaan ja Kisatulikukkulun eteläreunalla sijaitsevista asemista käsin pystyttiin valvomaan Lahden keskustaa ja sen eteläpuolta. Lahden keskusta-alueella olleita asemia, kuten Ursanharjun länsiosaa tai Radiomäen itäosaa, ei enää voi tutkia arkeologisesti, sillä ne ovat tuhoutuneet myöhemmässä maankäytössä. Myös osa Teivaanmäellä olleista punaisten asemista ja suurin osa siellä olleista saksalaisten asemista ovat nyttemmin tuhoutuneet.

Pääosin punaiset käyttivät ampuma-asemina isoja kiviä ja muita maaston luontaisesti tarjoamia suojia, mikä näkyy Ruolassa ja osin myös Urheilukeskuksen alueella selkeiden taistelukaivantojen vähäisyytenä. Asian mainitsee myös komppanianpäällikkö Fischmann kuvauksessaan Lahden taisteluista

(Donner et al. 1931: 217; kenttälannoitteiden käytöstä yleensä sisällissodassa Lappalainen 1981: 218–220; Seitsonen & Kunnas 2009: 69–75). Maastossa havaitut punakaartilaiden ampuma-asemiksi tulkitut kaivannot osoittavat myös sen, ettei punaisilla ollut juurikaan sotilaallista kokemusta (punaisten sotilaallisuudesta koulutuksesta esim. Hoppu 2009: 115–21; Lappalainen 1981a). Poteroita on muun muassa sijoitettu lähes kiinni toisiinsa. Tällaisia tiiviitä poteroryppäitä on ainakin Teivaanmäellä sekä Urheilukeskuksen maastossa⁵, ja ne todentavat huomiota, jonka mukaan punakaartin yhtenä taktisena heikkoutena oli massoituminen (Sourander 1933: 51). Näitä kohteita ei ole tutkittu tarkemmin, joten niiden liittymisen sisällissotaan ei ole täysin varmaa, mutta ne sijoittuvat kuitenkin punaisten linjojen reunalle. Kohteet ovat tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia, sillä niiden avulla on mahdollista saada tarkempaa tietoa punaisten asemista ylipäätänsä ja tätä kautta tietoa punaisten mahdollisesti käyttämistä strategioista.

Kesän 2016 kartoituksen jälkeen suunniteltiin tarkemmat arkeologiset tutkimukset kahdelle Lahden taistelujen keskeiselle kohteelle nykyisen Urheilukeskuksen alueella, Kisatulikukkulalle ja Löytynharju 1:lle⁶ (kartat 1–2; Takala 2018). Tutkimuskohteiden valinnassa perusteina käytettiin niiden sijaintia taistelun kummankin osapuolen keskeisillä rintamansilla. Tutkimusten tarkoituksena oli saada tarkempaa tietoa siitä, miten huhti–toukokuussa käydyt taistelut näkyvät kohteilla, kuinka paljon alueilla on jäljellä sisällissodan taisteluihin liittyvää esineistöä, tutkia Kisatulikukkulalla sijaitsevan saksalaisten taisteluhaudan rakennetta sekä saada lisätietoa siitä, miten taistelut ja niiden kulku näkyvät punaisten puolella.

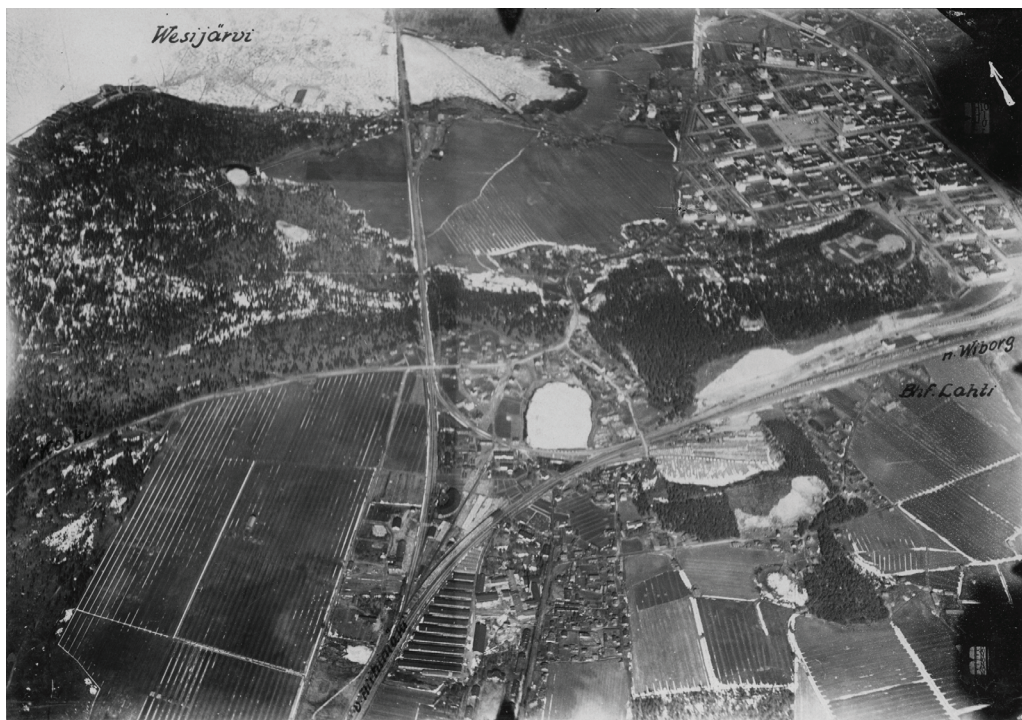
Taistelupaikkojen ympäristö ja tutkimusalueet

Nykyisen Urheilukeskuksen alue poikkeaa huomattavasti siitä, millainen se oli vuonna 1918 (kuva 1). Vesijärven rantarata oli jo olemassa, katkaisten Salpausselän nykyisen Salpausselän koulun länsipuolelta ja kulkien

nykyisen Urheilukeskuksen itäpuolitse Vesijärven satamaan, jossa tuolloin oli teollisuutta. Vesijärven ja Salpausselän välinen alue oli aukeata peltoa. Alue on nykyisin rakennettua, mutta osa siitä on puistona. Tälle peltoalueelle, eli Fellmannin pellolle, koottiin sodan loppumisen jälkeen punavangit ja siihen, samoin kuin Hennalaan, on keskittynyt pääosa Lahden sisällissodan tapahtumiin liittyvästä muistamisesta.

Vuonna 1918 nykyisen Urheilukeskuksen alue oli täysin rakentamaton metsäaluetta. Saksalaisten 16.4.1918 ottamasta ilmakuvasta (kuva 1) näkyy, ettei alue ollut erityisen tiheäpuustoista. Tätä ja 27.4. otettua ilmakuvaa vertaamalla selviää, että Vesijärven jäät ovat lähteneet kuvien ottamisen välisenä aikana. Jäiden lähdön ajankohta on voinut vaikuttaa siihen, ettei Lahtea ole voitu kiertää jäitä tai vettä pitkin pohjoisen puolelta. Kuvasta erottuu myös Mytjärven ympärillä ollut pientaloasutus, joka jatkuu aina Kisatulikukkulan kaakkoisreunalle asti. Kuvassa ei sen sijaan erotu vuonna 1910 rakennettu ravirata, jonka mukaan aluetta on kutsuttu myös nimellä Kilparadanmäki. Siellä mainitaan muun muassa sijainneen punakaartilaiden tykistöä (esimerkiksi Saksalanmaa 1978: 41) ja alueella on havaittu matalia kaivantoja, jotka liittynevät sisällissodan taisteluihin (Takala 1996; Häkälä & Vadén 2016). Punaisten ampumia srappnelliammukset löydettiin kaksi kappaletta, kun Lahden torilla tutkittiin vuonna 2013 Lahden kylän jäännöksiä. Löydetty srappnelliammukset eivät olleet räjähtäneet ilmassa, kuten olisi pitänyt, vaan vasta niiden iskeydyttyä maahan.

Saksalaisten vallattua Lahden, he rakensivat asemia kaikille Vesijärven ja Salpausselän välisille mäille (kartta 1). Näistä kenttävartiosta Teivaanmäen itäpäässä olevat asemat (kenttävartio 1) ovat tuhoutuneet samoin kuin kenttävartio 2a, jonka paikalla on nykyään stadionin parkkipaikka. Mielenkiintoista on se, että kenttävartio 3:n eli Kisatulikukkulan, itäpuolella olevia asemia⁷ ei ole merkitty kuin muutama saksalaisten kenttäkarttaan ja tällöinkin paikalle on merkitty vain kaksi miinanheitintä (*Minenwerfer*) (KA, OD, RIR 255 ja III/255 sotapäiväkirja 23.4.1918). Mä-

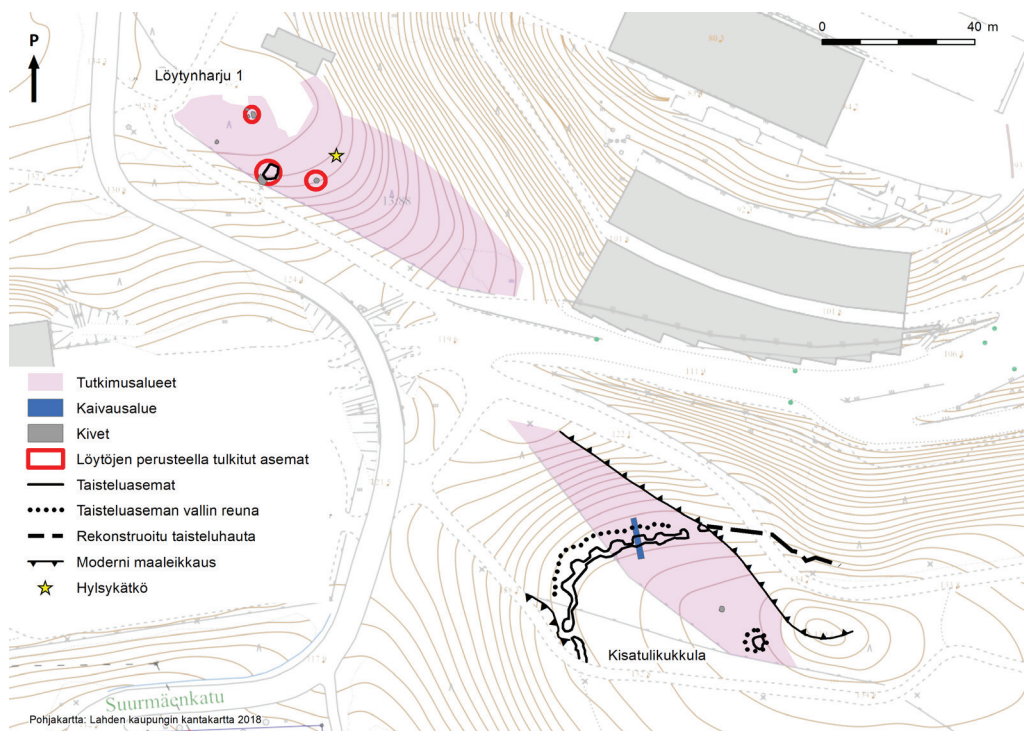
Kuva 1. Saksalaisten 16.4.1918 ottama ilmapäät Lahdesta. Kuvan keskellä Mytätjärvi, jonka oikealla puolella nykyisen Radiomäen alue. Niin sanottu Fellmannin pelto sijaitsee Vesijärven ja Salpausselkien välissä. Nykyisen Urheilukeskuksen alue on kuvan vasemmassa laidassa olevalla metsäalueella. Kuva: Sotamuseo.

eltä on kuitenkin dokumentoitu 56 systemaattisesti kaivettua taistelukaivantoa (Häkälä & Vadén 2016).

Myös Kisatulikukkulan ja Löytynharju 1:n välitön ympäristö on muuttunut huomattavasti sitten vuoden 1918. Suurin osa muutoksista liittyy Urheilukeskuksen rakentamiseen ja alueen latuverkoston kehittämiseen. Kisatulikukkulan itäosan pohjoisreunalla ovat sijainneet myös Lahden hyppymäet vuosina 1922–1976. Kisatulikukkulan 1 450 neliömetrin kokoinen tutkimusalue (kartta 2) rajautuu idässä keinotekoiseen mäennyyppylään, jossa on ollut vuonna 1937 rakennetun pujottelurinteen lähtölavan paikka. Koillisessa alue rajautuu hiihtolatuun, joka on kaivettu mäen reunaan. Ladun rakentaminen on tuhonnut saksalaisten asemien koillisosan. Mäen länsipään taisteluhaudan pituus ja sijoittelu on mahdollista rekonstruoida vuoden 1946 ilmapävan avulla, jossa oletettavasti erottuu

taisteluhaudan nyttemmin tuhoutunut osa. Lännessä tutkimusalue rajattiin alueella olleeseen ja nyttemmin poistettuun verkkoaitaan.

Löytynharju 1:llä tutkimusalueen koko oli 2 007 neliömetriä, joka kattoi kokonaisuudessaan koskemattomana tai lähes koskemattomana säilyneen maaston (kartta 2). Nykyisin Löytynharju 1:n säilynyt osa on irrallinen kokonaisuus alkuperäisestä taistelumaastosta. Alueen tähänhetkiseen melko avoimeen ilmeeseen on vaikuttanut Lahden suurmäen rakentaminen sekä alueen lounaispuolella ollut iso hiekkakuoppa, johon on myöhemmin rakennettu urheiluaireena ja koirankoulutuskenttä. Tällä hetkellä kohteella on olemassa vanha mäkihypyyn tuomaritorni, minkä lisäksi sen lakialuetta käytetään säilytysalueena. Aluetta on myös tasattu ja sinne on tuotu soraa. Vuonna 1918 punaisten rintamalinja on ollut yhtenäisempi sekä koilliseseen että lounaaseen, vaikkakin lounaassa nykyi-

Kartta 2. Kisatulikukkulan ja Löytynharju 1:n tutkimusalueet ja kohteilla havaitut rakenteet.

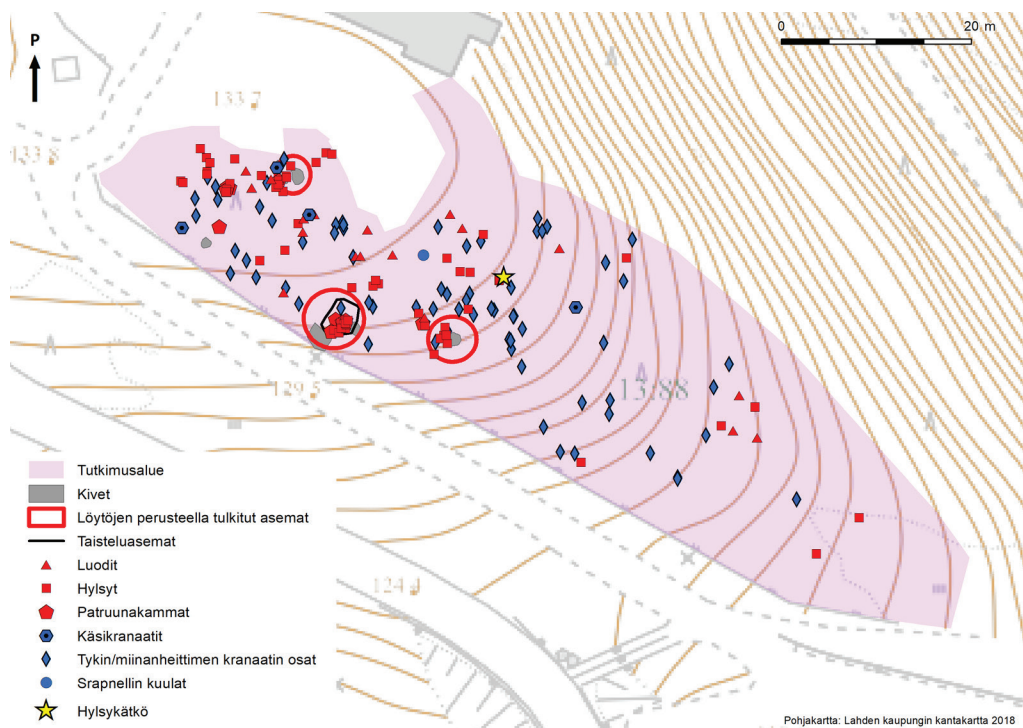
sen suurmäen paikalla ollut suppa on ollut laaja ja jyrkkäreunainen.

Tutkimusmenetelmät ja löydöt

Kisatulikukkulan ja Löytynharju 1:n tutkimukset (Takala 2018) tehtiin metallinilmaisimien avulla, ja niitä käyttämässä oli kaksi kokenutta metallinilmaisinharrastajaa. Tutkimusalueet käytiin läpi lohkoina ja jokainen lohko tutkittiin kahteen kertaan, siten että kulkusuunta vaihdettiin. Tällä pyrittiin siihen, ettei alueelle jää läpikäymättömiä kohtia. Kaikki löydöt mitattiin paikalleen takymetrin avulla. Tutkimusmenetelmä on yleisesti käytetty taistelukenttärakologiassa aivan sen pioneeriajoista asti (esimerkiksi Scott et al. 1989: 21–29 viitteineen; Pratt 2009) ja Suomeksikin sitä on käytetty tutkittaessa taistelukenttiä (esimerkiksi Rislä & Backman 2008; Moilanen 2014; 2015). Kisatulikukkulalla avattiin lisäksi 11 m x 1,5 m kokoinen kaivausalue, joka sijoitettiin taisteluhaudan poikki lähes pohjois–eteläsuuntaisena, siten

että alue kattoi taisteluhaudan vallin, yhden sen ampuma-asemista ja haudan etu- sekä takamaastoa. Arkeologisella kaivauksella tutkittiin taisteluhaudan rakennetta ja sen säilyneisyyttä.

Kaikkiaan molemmilta tutkimusalueilta saatiin talteen 1 457 löytöä⁸, joista sisällissodan taisteluihin liitettäviä löytöjä on 615 kappaletta. Näiden joukossa on erilaisia kranaattien osia, hylsyjä, patruunakampoja ja luoteja. Kisatulikukkulalta löydettiin myös yksi pakin kansi sekä kolme nappia – nämä ovat ainoita löytöjä, joita on mahdollista pitää saksalaisen sotilaan henkilökohtaiseen varustukseen kuuluvana. Kisatulikukkulan löytöaineistoon kuuluu myös Mosin-Nagant -kiväärin takatähtäin ja tähtäimen asetin, mahdollinen radion elektroniputki sekä osia kolmesta peltilaatikosta, jotka mahdollisesti ovat kuuluneet konekiväärin patruuna- tai jäähdytysvesilaitteeseen. Tutkimusalueilta löydettiin myös yhteensä 15 kiväärin patruunaa, joista 14 Kisatulikukkulalta ja yksi Löytynharju 1:ltä; neljä

Kartta 3. Löytynharju 1:n tutkimusalue ja löytöjen levintä.

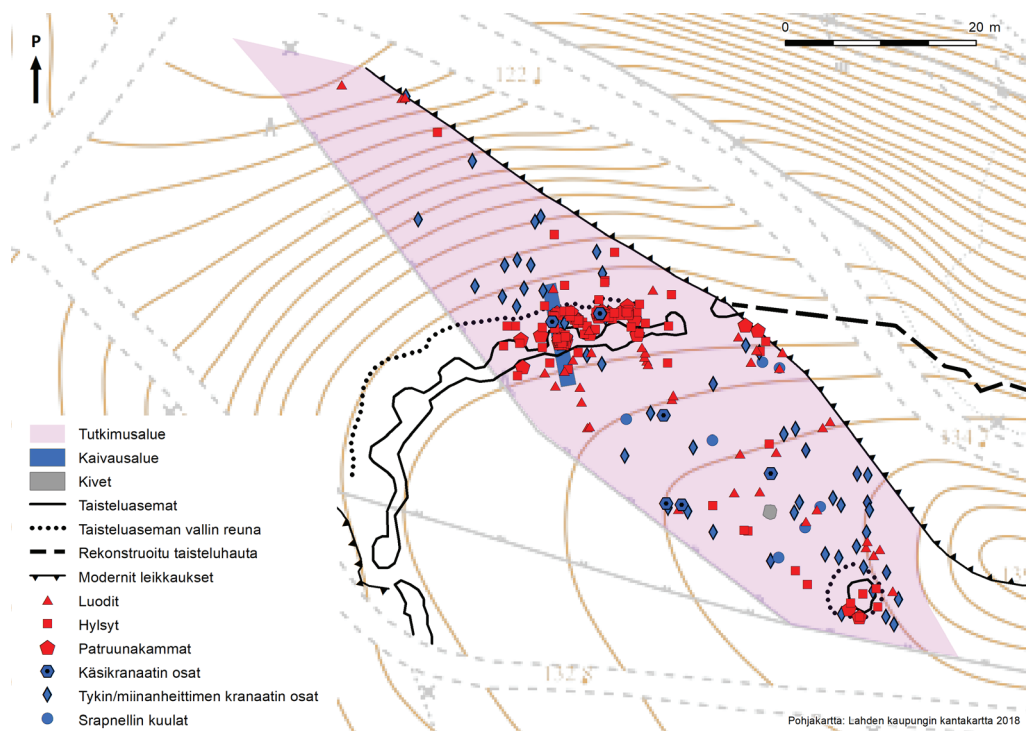
Kisatulikukkulan patruunoista oli vielä kiinni patruunakammassa. Kisatulikukkulan patruunoista kaksi on venäläisvalmisteista 7,62 mm, neljä englantilaisvalmisteista 6,55 mm ja kaksi 7,62 mm patruunaa. Näiden lisäksi alueelta oli kuusi saksalaisvalmisteista 7,92 mm patruunaa. Löytynharju 1:n patruuna oli englantilaisvalmisteinen 7,62 mm patruuna.

Löytöjen jakautumisen tarkastelu osoittaa muutamia selviä eroja Löytynharju 1:n ja Kisatulikukkulan välillä (karta 3 ja 4). Esimerkiksi löydettyistä 192:sta kranaatin osasta (sirpaleet, ulkokuoren ja sytyttimien osat yms.) 139 löydettiin Löytynharju 1:ltä, mikä kertoo alueelle kohdistetusta kovasta tulituksesta. Tunnistetuissa kappaleissa on saksalaisvalmisteisia kevyiden sekä keskiraskaiden- ja raskaiden miinanheittimen kranaattien osia.⁹ Löytynharjulta löydettiin myös kolme venäläisvalmisteisen kranaatin kappaletta, mutta suurin osa tunnistetuista venäläisvalmisteista ammuksista ja niiden osista löytyi Kisatulikukkulalta, josta löydettiin myös saksalaisvalmisteisia Minenwerfer -kranaatin osia.

Tutkimuksissa löydettiin 59 kiväärin luotia ja kaksi pistoolin luotia. Molemmat pistoolin luodit löydettiin Kisatulikukkulalta, josta on myös 41 kiväärin luotia. Loput 18 luotia ovat Löytynharju 1:ltä.

Kisatulikukkulalla löydöt keskittyivät etenkin taisteluhaudan välittömään läheisyyteen, niin sen edessä kuin takanakin. Jo kartoituvaiheessa oli havaittu, että taisteluhautaa on käytetty koko sen matkalta kaatopaikkana. Asia varmistui tutkimuksen aikana, sillä taisteluhaudan ampuma-asemasta paljastui parikymmentä senttiä paksu roskakerros, joka koostuu lähinnä 1950–1960-luvuille ajoittuvasta kotitalousjätteestä. Roskakerroksen alta paljastui hiekkainen sora, jonka seasta löytyi tallautuneena kiväärin hylsyjä. Koska kaivauksessa havaittiin taisteluhaudan roskakerroksen olevan laaja ja paksu, ei taisteluhaudan pohjaa tutkittu metallinilmaisimen avulla muilta kohdilta kuin kaivausalueen alueelta.

Itse taisteluhauta ampuma-asemineen on kaivettu soraiseen hiekkään, eikä siinä havaittu säilyneitä rakenteita. Taisteluhaudan

Kartta 4. Kisatulikukkulan tutkimusalue ja löytöjen levintä.

valli oli yllättävän matala ja loivapiirteinen, mutta sen sisältä löytynyt hylsy kertovat siitä, että taisteluhautaa ylläpidettiin koko käyttöaikansa syventämällä ja kokoamalla maata taisteluhaudan etupuolelle taisteluiden välisinä aikoina. Taisteluhaudan valliin kaivetusta koepistosta löydettiin useita hylsyjä, minkä lisäksi vallin alta, vanhalta maanpinnalta, löydettiin kasa hylsyjä sekä patruunoita edelleen kiinni patruunakammassa.

Taisteluhaudan takana, lähellä 1937 rakennetun pujottelurinteen lähtölavan paikkaa sijaitsevasta yksittäisestä poterosta löydettiin kaksi saksalaista sekä yksi englantilainen ja venäläinen patruuna. Näiden lisäksi löytyi kaksi valmistusmaaltaan tunnistamatonta patruunakampaa sekä kaksi saksalaisvalmisteista hylsyä. Poteron sisäpuolelta, vallista ja sen välittömästä läheisyydestä löydettiin myös lukuisia ammusten kappaleita. Tätäkin kaivantoa oli käytetty kaatopaikkana, mutta löytöjen perusteella sitä voidaan pitää sisällissodan aikaisena taistelukaivantona.

Saksalaisten kenttäkartoissa Kisatulikukkulalle, kenttävartio 3:lle, on vahvuudeksi merkitty 18 kivääriä, yksi raskas konekivääri ja kaksi kevyttä konekivääriä (KA, OD, RIR I/255 sotapäiväkirja 22.4.1918). Koska taisteluhautaa ei tutkittu kuin yhden ampuma-aseen kohdalta, ei aseiden tarkkaa sijoittelua maastossa voida todentaa arkeologisesti.

Kisatulikukkulan hylsy, joita löydettiin 132 kappaletta, ovat pääsääntöisesti saksalaisvalmisteisia kaliiberiltaan 7,92 mm kiväärin hylsyä (115 hylsyä). Tutkimusalueelta löydettiin näiden lisäksi 13 kappaletta kaliiberiltaan 7,62 mm kiväärin patruunan hylsyä sekä kaksi 6,55 mm kaliiberin hylsyä. Luoteja puolestaan on hajanaisesti pääasiassa taisteluhaudan ja poteron välisellä alueella. Myös erilaiset kranaattien osat ovat levinneet tasaisesti koko tutkimusalueelle. Käsikranaattien kappaleita Kisatulikukkulalta löydettiin 7 kappaletta, jotka kaikki ovat saksalaisvalmisteisia. Saksalaisvalmisteisten käsikranaattien kappaleita löytyi myös Löytynharju 1:n puolelta neljä.

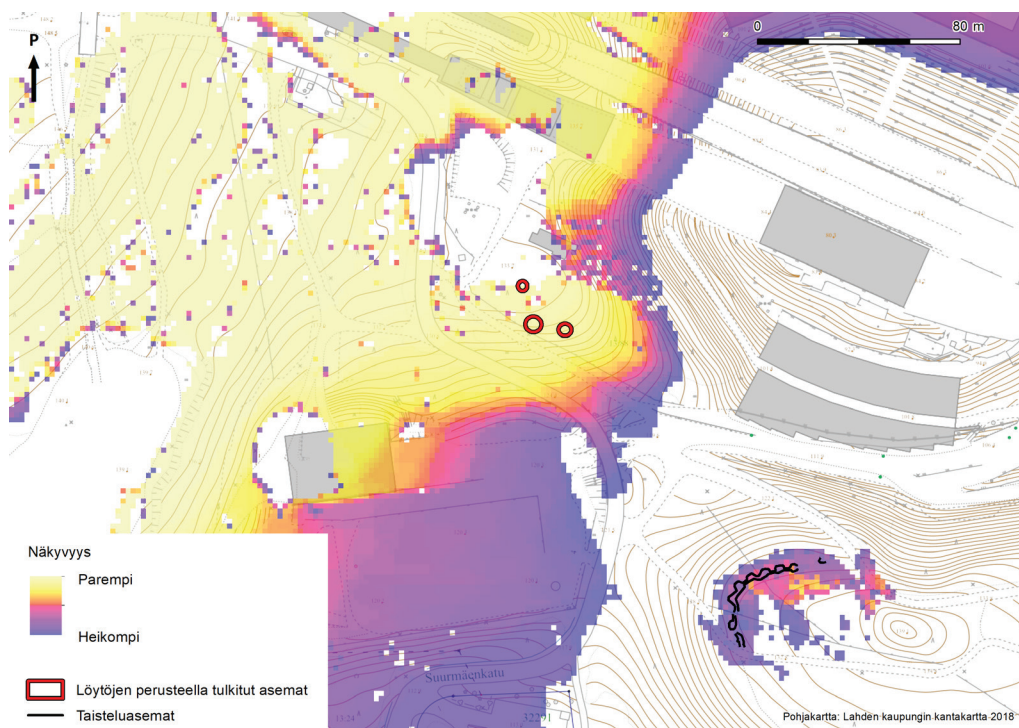
Löytynharjulla oli vuoden 2015 kenttätöissä havaittu erilaisia kaivantoja, jotka tuolloin tulkittiin sisällissodan aikaisiksi poteroiksi (Takala 2015). Kevään 2016 kartoituksessa ne dokumentoitiin uudelleen niiltä osin kuin ne havaittiin maastossa (Häkälä & Vadén 2016). Löytynharju 1 eroaa Kisatulikukkulasta niin rakenteidensa kuin löytöjensä perusteella. Siinä missä Kisatulikukkulalla löydettiin lähestulkoon ainoastaan saksalaisvalmisteisia 7,92 mm kiväärinhylsyjä, löydettiin Löytynharju 1:ltä eniten kaliiberiltaan 7,62 mm kiväärin hylsyjä, jotka oli valmistettu venäläisissä, englantilaisissa, yhdysvaltalaisissa ja saksalaisissa asetehtaissa. Näiden lisäksi löytyi vain neljä 6,55 mm kiväärin hylsyä ja kaksi 7,92 mm hylsyä. Kaikista löydettyistä hylsyistä 45 kappaletta löytyi yhdestä pienestä ja tiukasta keosta tutkimusalueen koillisosasta, ja oletettavaa on, että hylsyt on kerätty yhteen kasaan vasta taisteluiden jälkeen. Todennäköisesti kyseessä on alueella leikkineiden lasten tekemä kätkö. Taisteluiden jälkeen Salpausselän alueelta kerättiin talteen runsaasti sotaromua myös myyntiin (muun muassa ESS 2.5.1918; Saksalanmaa 1978: 49; Laajarinne 1985: 62–65), joten kyseessä voi olla myös tällainen piilo, joka lopulta jäi kuitenkin maastoon.

Löytömateriaalin, etenkin patruunakampojen ja hylsyjen, levinnän avulla pystyttiin todentamaan Löytynharju 1:ltä kolme ampuma-asemaa, joista vain yksi on maahan kaivettu potero. Muut kaksi havaittua ampuma-asemaa ovat olleet maastossa olevien isompien kivien vieressä (kartta 3). Tämä vahvistaa aiemmat kirjallisuudessa esitetyt huomiot siitä, että punaiset turvautuivat suurelta osin luontaisiin puolustusasemiin ja selittää myös sen, miksi Lahden Urheilukeskusten alueella punaisten rintama-alueelta on vähän maahan kaivettuja asemia. Maaperä on Löytynharjulla selvästi kivisempää kuin Kisatulikukkulalla, mikä on saattanut vaikuttaa maahan kaivettujen asemien puuttumiseen, varsinkin, jos asemia on jouduttu muodostamaan jatkuvan tulituksen alla. Kivikkoisuus ei voi olla kuitenkaan ratkaisevin tekijä asemien puuttumiseen, sillä Löytynharju 1:n länsipuo-

lella sijaitsevalla hyvin kivisellä alueella on useita selkeitä ja syviä asemia.

Sijainniltaan Löytynharju 1:n havaitut poterot ovat olleet kuin tarjottimella saksalaisten tulitukselle (kartta 5). Poterot ja koko Löytynharju 1:n alue ovat selvästi näkyvillä saksalaisten asemista ja rinne vielä viettää kaakkoon, eli suoraan saksalaisten asemien suuntaa. Näkyvyysanalyysin¹⁰ mukaan Löytynharju 1:n pohjoisosassa on ollut suojassa Kisatulikukkulalta tulevalta kiväärituloelta. Aivan tämän suojaisan alueen eteläreunalla sijaitsee yksi löytömateriaalin perusteella tulkituista ampuma-asemista. Näkyvyysanalyysin perusteella tämä asema on suojassa, mikä tarkoittaa myös sitä, että asemasta on vaikea ampua nousematta ylemmäksi, mikä puolestaan vaarantaa ampujan. Asemasta on kuitenkin ollut mahdollista ampua sekä Kisatulikukkulalla että sen pohjoispuolella sijainneille saksalaisten kenttävartioasemille. Yksittäisten kivien tarjoama suoja on tuskin ollut kovinkaan hyvä, joten voi pohtia, miksi Löytynharju 1:tä on ylipäättään käytetty asemapaikkana. Todennäköisesti punaiset ovat käyttäneet aluetta hyökätessään kohti saksalaisten asemia, muulloin joukkojen ollessa taaempana.

Vuonna 2017 taistelupaikkojen inventointia jatkettiin Urheilukeskuksen maastossa punaisten rintamalinjojen takana. Tutkimuksessa dokumentoitiin useita kaivantoja, joista kuitenkin osa on osoittautunut nuoremmiksi, ja näiden kaivantojen on katsottu liittyvän alueen myöhempään maankäyttöön sekä lähellä olevaan asutukseen (Häkälä & Sorvali 2017; Häkälä 2017). Vaikka kaivannot eivät liitykään suoraan sisällissodan taisteluihin, on niiden läheisyydestä löytynyt kranaattien osia yhteensä 20 kappaletta (Häkälä 2017), ja paikalliset metallinilmaisinharrastajat ovat tehneet vastaavia kranaattilöytöjä muualtakin alueelta. Ainakin osa näistä on saksalaisvalmisteisia, mikä osoittaa, että saksalaiset ampuivat myös punaisten selustaan varsinaisen rintaman taakse.

Kartta 5. Näkyvyys saksalaisten asemista Kisatulikukkulalta, resoluutiona 2 m x 2 m ruutu. Tumman värin alueelle näkee vain pieneltä osalta taisteluasemaa. Vaalealla värillä oleviin ruutuihin näkee suurelta osaa saksalaisten taisteluasemaa. Värittämättömät alueet ovat täysin katveessa.

Päätelmät ja yhteenveto

Lahden taisteluiden yksi merkittävimmistä hetkistä tapahtui 29. huhtikuuta, kun punaiset saivat vallattua saksalaisten kenttävartioston 3, eli nykyisen Kisatulikukkulalla, asemat. Punakaarti ei kuitenkaan pystynyt tekemään ratkaisevaa läpimurtoa, vaan saksalaiset valtasivat mäen takaisin samana iltana. Arkeologian keinoin tällaista yksittäistä lyhytaikaista tapahtumaa on melko vaikeaa havaita, varsinkin kun tutkimusalue ei kata laajasti koko tapahtumapaikkaa.

Vallattuaan Lahden saksalaiset kaivoivat asemansa Kisatulikukkulalla alueelle, jossa ei aiemmin ollut punakaartin asemia. Näin ollen Kisatulikukkulalla löytömaterialissa olevat venäläisvalmisteiset tai Venäjän markkinoille tehdyt 7,62 mm ja 6,55 mm patruunoiden hylsyt voidaan liittää punakaartilaiden tekemään saksalaisten asemien valtauksen ja

niiden puolustamiseen. Vastaavasti saksalaisvalmisteisten käsikranaattien osat Kisatulikukkulalla on mahdollista liittää saksalaisten suorittamaan asemien takaisinvaltauksen. Lisäksi Löytynharju 1:ltä löydetty saksalaisvalmisteiset käsikranaatit voidaan liittää saksalaisten 30.4. alkaneeseen hyökkäykseen punakaartia vastaan, jonka seurauksena punaiset antautuivat 1.5.1918.

Kaiken kaikkiaan löytömäärät kertovat taisteluiden kiivaudesta ja osoittavat sen, että saksalaiset huolsivat omia asemiaan sinä aikana kun olivat linnoittautuneet Kisatulikukkulalla länsireunaan. Löytömäärät olivat yllättävän runsaat huolimatta siitä, että alueella on taistelujen jälkeen kerätty runsaasti sotaromua.

Tutkimukset osoittivat myös, miten punakaartin taistelukaivannot olivat maastollisesti ja strategisesti heikommin sijoiteltuja sekä matalampia kuin saksalaisten kaivamat.

Tämä näkyy etenkin Urheilukeskuksen maastossa olevilla kohteilla, joissa poteroita on sijoitettu tiiviisiin ryppäisiin. Näkyvyysanalyysin perusteella punakaartilaiden tekemät kaivannot ja kivien takana olleet suojat Löytynharju 1:llä olivat saksalaisten suoran tulen alla. Toisaalta Löytynharju 1:n asemat on mahdollista tulkita hyökkäysasemiksi, joiden kautta punaiset ovat edenneet saksalaisten aseisiin Kisatulikukkulalle. Näkyvyysanalyysin perusteella Löytynharju 1:n pohjoispuolella on ollut suojatumpi alue, jota on voitu käyttää ennen hyökkäystä tapahtuneeseen joukkojen ryhmittymiseen. Lisäksi Löytynharju 1:n asemat sijaitsevat mäen eteläsyrrillä, jolla on mahdollisesti vältetty ristituli pohjoisempaan olleista saksalaisten kenttävartioiden 2:ltä ja 2a:lta (kartat 1, 5).

Lahden Urheilukeskuksen maastossa tehdyt tutkimukset osoittavat myös sen, että taistelut ulottuivat eturintamaa laajemmalle alueelle. Punaisten asemien länsipuolelta löytyneet kranaatinsirpaleet kertovat tulituksesta, jonka kohteena eivät olleet pelkästään etulinjassa olleet kaartilaiset. Yhden arvion mukaan Lahden länsipuolella on taisteluiden aikana ollut 12 000–14 000 henkeä, joista ehkä puolet oli siviilejä (Lappalainen 1981b: 236). Edellä mainitun alueen laajuutta on vaikea arvioida, mutta on todennäköistä, että osasta väestä on ollut nykyisen Urheilukeskuksen länsipuolisessa metsämaastossa. Epäselvää on, ovatko saksalaiset tienneet punaisten joukon koostuneen niin suuressa määrin siviileistä, ja ovatko he tästä huolimatta ampuneet alueelle.

Arkeologisen tutkimuksen tarjoaman aineiston perusteella pystyttiin todentamaan taisteluista kertova alkuperäisaineisto, mutta samalla havaittiin, etteivät päiväkäskyt ja kenttäkartat kerro kaikkea. Esimerkiksi Kisatulikukkulalla itäpuolella sijaitsevalta mäeltä inventoinnissa dokumentoitua mittavaa poteroketjua ei ole merkitty saksalaisten kenttäkarttoihin. Poterot ovat todennäköisesti olleet saksalaisten vetäytymisasemia, eikä niitä ole koettu tarpeelliseksi esittää kartoissa.

Arkeologisen inventoinnin ja koekaivauksen myötä pystyttiin vahvistamaan alkupe-
räisten dokumenttien sekä historian lähteissä

kerrottuja seikkoja taistelun kulusta ja intensiteetistä. Inventoinneissa ja tarkastuksissa tehtyjen havaintojen perusteella taistelupaikkoja pystyttiin identifioimaan myös keskeisten rintamalinjojen ulkopuolisilta alueilta. Myös metallinilmaisinharrastajat ovat ilmoittaneet sisällissotaan liittyvistä löydöistä laajalta alueelta Urheilukeskuksen maastossa.

Yksittäisten taistelupaikkojen tutkimusten kautta on tullut esille laajempi sisällissodan taistelukentän maisema, joka kattaa käytännössä koko nykyisen Lahden keskustan ja sen välittömän ympäristön. Lahdessa sisällissota näkyy ja muistetaan lähinnä sodan jälkinäyttämönä, jonka keskeisiä paikkoja ovat Fellmannin pellon sekä Hennalan vankileirit. Näitä edeltävät taistelut on unohtettu ehkä tietoisestikin. Unohtamisen yhtenä syynä voi olla se, että taistelevat osapuolet olivat saksalaiset sotilaat ja punakaarti, jolloin Tampereen taisteluiden kaltaista voittajakertomusta ei valkoisella puolella syntynyt. Arkeologisen tutkimuksen kautta taistelut ovat konkretisoituneet muuttuen näin näkyvämmäksi osaksi maastoa. Tähän mennessä tehdyt tutkimukset ovat kuitenkin niin pieniä, etteivät ne riitä kyseenalaistamaan kirjallisten lähteiden tietoa taistelusta ja sen kulusta. Tulevassa sisällissodan taistelupaikkoja koskevassa arkeologisessa tutkimuksessa tutkimuskysymysten asettelulla on vielä suurempi merkitys. Tutkimus kuitenkin osoittaa, että taistelun merkit voivat säilyä myös kaupungin aktiivisen maankäytön alueilla.

Saksalaisten rakentamat kenttälinoitteet ovat edelleen maastossa selkeästi erotettavissa ja siksi ne ovat paremmin kiinnittäneet ihmisten huomion. Tutkimuksen keskeisimpiä tuloksia on se, että punakaartin heikosti maastossa erottuvat asemat ovat tavoitettavissa arkeologian keinoin. Kohteiden tunnistettavuus vaikuttaa suoraan niiden suojeluun ja Lahdessa taistelupaikkojen kartoitus- ja tutkimushanke onkin vaikuttanut siihen, että sisällissodan keskeisimmät taistelupaikat on pystytty suojelemaan kokonaisuuksina ja nyt ne näkyvät myös muinaisjäänösrekisterissä kiinteinä muinaisjäänöksinä.

Bibliografia

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Ostsee-Division (OD), Reservin Jalkaväkirykmentin esikunnan (RIR) ja pataljoonien päiväkäskyt ja sotapäiväkirjat.

Lahden kaupunginmuseon arkisto (LKA), Lahti

Sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen veteraanien haastattelut lahtelaisesta työväenyhdistystoiminnasta vuosisadan vaihteesta lähtien. Haastattelu 1963.

Sarnio A ja K. (Sarnio)

Painamattomat lähteet

Aartolahti, A. 2006. *Urheilukeskuksen uuden latu-uran tarkastus 12.12.2006*. Tarkastusraportti. Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Harju, S. 2006. *Sisällissodan jäljet. Sota-arkeologinen tutkimus Tampereen puolustuksesta vuonna 1918*. Arkeologian proseminariesitelmä, Helsingin yliopisto.

Häkälä, P. 2017. *Lahti Salpausselkä, 1918 taistelupaikkojen prospektointi 31.7.–2.8.2017*. Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Häkälä, P. & Sorvali, E. 2017a. *Lahti, 1918 taistelupaikkojen inventointi*. Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Häkälä, P. & Sorvali, E. 2017b. *Lahti Patomäenpuisto, arkeologinen tarkastus*. Lahden kaupunginmuseo, Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Häkälä, P. & Vadén, A-R. 2016. *Lahden 1918 taistelupaikkojen kartoitus*. Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Hämäläinen, E. J. 1983. *Lahden työväen järjestyskaarti – punakaarti vv. 1917–1918 organisaationa ja sodankäyntivälineenä*. Suomen historian pro-gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, historian laitos.

Koponen, M. & Poutiainen, H. 1994. *Ensimmäisen maailmansodan ja kansalaissodan aikaisten kenttälainnoitusten inventointi Kymenlaaksossa 1994*. Museoviraston arkisto.

Kuokkanen T. & Marin, S. 2003. *Iisalmen Koljonvirran taistelupaikka. Sota-arkeologinen koekaivaus*. Oulun yliopisto, arkeologian laboratorio.

Lagerstedt, J. 2009. *Hanko, Koverhar. Tuulipuistoalueen sotahistoriallisten kohteiden inventointi*. Museoviraston arkisto.

Lagerstedt, J. 2012. *Salpalinja – sotahistoriallisten kohteiden arkeologinen inventointi 2009–2012*. Inventointiraportti. Museoviraston arkisto.

Maasalo, Eero 1959. *Eversti von Brandensteinin prikaatin toiminta Riihimäen–Pietarin -radan sulkemiseksi 7.4.–20.4.1918*. Suomen historian pro gradu -työ, Helsingin yliopisto.

Moilanen, U. 2014. *Kaarina. Yli-Lemun kartano. Metallinilmaisinkartoitus 8.11.2014*. Museoviraston arkisto.

Poutiainen, H. 2005. *Iisalmi Koljonvirta. Taistelualueen arkeologinen tutkimus*. Mikrolitti Oy. Museoviraston arkisto.

Risla, P. & Backman, G. 2008. *Slaget i Oravais 1808. Dokumantation av arkeologisk provundersöknin 2007 och 2008*. Museoviraston arkisto.

Sorvali, E. 2010. *Lahti Teivaanrinne. Sotahistoriallisten kohteiden inventointi kaava-alueella*. Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Takala, H. 1996. *Selvitys sisällissodan (1918) taistelupaikkojen kartoituksesta Lahdessa*. Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Takala, H. 2015. *Lahti Urheilukeskus. Sisällissodan 1918 kaivantojen tarkastus ja dokumentointi 1.–16.6.2015*. Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Takala, H. 2017. *Kirjasalon tasavalta ja Kanaksen rintama 1918. Arkeologinen tarkastusmatka 21.–28.5.2017, kenttättyöraportti*. Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Takala, H. 2018. *Lahti Kisatulikukkula ja Löytynharju 1. Suomen sisällissodan 1918 taistelupaikkojen arkeologinen tutkimus*. Lahden kaupunginmuseon arkisto.

Ylimaunu, T. 2000. *Iisalmen Koljonvirran taistelupaikan inventointi 2000*. Museoviraston arkisto.

Sanomalehdet

Etelä-Suomen Sanomat 2.5.1918

Kirjallisuus

Adel, V. 2009. *I maailmansodan aikaisten linnoitusten inventointi Tampereen Pispalassa*.

- Pirkan maan alta. Arkeologisia tutkimuksia* 10: 71–81.
- Arimo, R. 1991. *Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Brandenstein, O. 1931. Brandensteinin maihinnousuosasto. Donner, K. Svedlin, Th. & Nurmio, H. *Suomen vapaussota VII. Saksan joukkojen toiminta Etelä-Suomessa*. Jyväskylä: Gummerus.
- Donner, K. S., Th. & N. H. 1931. *Suomen vapaussota VII. Saksan joukkojen toiminta Etelä-Suomessa*. Jyväskylä: Gummerus.
- Enkenberg, I. 2015. *Asekirja. Suomen aseet vuodesta 1917*. Helsinki: ReadMe.
- Fast, J. 2016. Nyt kaivetaan esiin natsi-Saksan Hanko. *Tiede-lehti, toukokuu/2016*.
- Fox, R. A. & Scott, D. 1991. The Post-Civil War Battlefield Pattern: An Example from the Custer Battlefield. *Historical Archaeology* 2: 92–103.
- Henke, C. 1931. Punakaartin saartaminen Hämeenlinnan ja Lahden väliä. Donner, K. & Svedlin, Th. & Nurmio, H. (toim.) *Suomen vapaussota VII. Saksan joukkojen toiminta Etelä-Suomessa*. Jyväskylä: Gummerus.
- Halila, A. 1958. *Lahden historia*. Lahden kaupunki.
- Herva, V-P. 2014. Haunting Heritage in an Enchanted Land: Magic, Materiality and Second World War German Material Heritage in Finnish Lapland. *Journal of Contemporary Archaeology* 1 (2): 297–31.
- Hoppu, T. 2009. Sisällissota. Haapala, P. & Hoppu, T. (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.
- Kauhanen, R. 2012. Kätköistä kumpujen, mulasta maan: taistelukenttärkeologisestä tutkimuksesta. *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 32: 9–43. Sotahistoriallinen seura.
- Kertomus Lahden kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1918 (1922)*.
- Laajarinne, A. 1985. *Kahden tulen välissä*. Lahti.
- Laine, S. 1996. *Ensimmäisen maailmansodan aikainen maalinnoitus Helsingissä*. Helsingin kaupungin rakennusviraston julkaisuja 1996: 3. Helsinki.
- Lappalainen, J. T. 1981a. *Punakaartin sota 1*. Opetusministeriö: Helsinki.
- Lappalainen, J. T. 1981b. *Punakaartin sota 2*. Opetusministeriö: Helsinki.
- Palokangas, M. 1991. *Sotilaskäsiaseet Suomessa 1918–1988. Osa 3 ulkomaiset aseet*. Helsinki: Suomen asehistoriallinen seura.
- Palokangas, M. 2016. *Jalkaväen raskaat aseet ja ryhmäaseet*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Paulaharju, J. 1996. *Itsenäisen Suomen kenttätyöt 1918–1995*. Helsinki: Sotamuseo.
- Pratt, G. M. 2009. How Do You Know It's a Battlefield? Scott, D., Babits, L. & C. Haecker (toim.) *Fields of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War*. Washington D.C.: Potomac Books.
- Robertshaw, A. & Kenyon, D. 2008. *Digging the Trenches: The Archaeology of the Western Front*. Singapore: Pen & Sword Military.
- Saksalanmaa, S. 1978. *Anttilanmäeltä ja aseman seutuvilta*. Lahti: Lahden museo- ja taidehautakunta.
- Salmi, V. 1967. *Olin Punikki*. Helsinki: Akateeminen kustannusliike.
- Scott, D., Babits, L. & Haecker, C. (toim.) 2009. *Fields of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War*. Washington D.C.: Potomac Books.
- Scott, D. D., Fox, R. A. Jr., Connor, M. A. & Harmon, D. 1989. *Archaeological Perspectives on the Battle of the Little Bighorn*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Seitonen, O. & Kunnas, L. 2009. Ahvola 1918: Archaeological Reconnaissance of a Finnish Civil War Battlefield. *Journal of Conflict Archaeology* 5 (1): 54–80.
- Seitonen, O. 2010. Vapaussodan konfliktiarkeologiaa. *Vapaussoturi* 5/2010: 11–15.
- Seitonen, O. 2018. *Digging Hitler's Arctic War. Archaeologies and Heritage of the Second World War German Military Presence in Finnish Lapland*. Academic dissertation, Helsinki 2018. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4037-1>> (Luettu 4.7.2018)
- Seitonen, O. & Herva, V-P. 2011. Forgotten in the Wilderness: WWII German PoW Camps in Finnish Lapland. A. Myers & G. Moshenska (toim.) *Archaeologies of Internment*: 171–190. New York: Springer.
- Sourander, Y. W. 1933. Vapaussodan punainen armeija sodankäyntivälineenä. *Tiede ja ase* 1(1): 31–54. <<https://journal.fi/ta/article/view/47250>> (Luettu 4.7.2018)

- Sutherland, T.L. & Holst, M.R. 2005. *Battlefield Archaeology – The Archaeology of Ancient and Historical Conflict*, Guidelines for the British Archaeological Job Resource (BAJR) <http://www.bajr.org/documents/bajrbattle-guide.pdf>
- Takala, H. 1998. *Taistelu Lahdesta 1918*. Jyväskylä: Lahden kaupunki.
- Työväen järjestyskaartilaisen käsikirja 1917. Tampere.

Loppuviitteet

- 1 Kaikki kirjoittajat ovat osallistuneet kenttätöihin sekä osallistuneet artikkelin valmisteluun. HT on toiminut tutkimusprojektin vetäjänä ja kirjoittanut luvut 1 ja 2, PH on kirjoittanut luvut 3–5, PR on tehnyt esinetunnistuksen sekä luetteloinut löydöt, ES on tehnyt artikkelin kartat.
- 2 Muinaisjäännösrekisterissä Kisatulikukku-la, mj-tunnus 1000028779.
- 3 Muinaisjäännösrekisterissä Teivaanmäki 1, mj-tunnus 1000028807.
- 4 Kansainvälinen julkaisu ”*Journal of conflict archaeology*” määrittelee itse pääasiallisiksi kiinnostuksen kohteikseen taistelupaikka- ja sotilaallisen arkeologian (*battlefield and military archaeology*). Muita aihepiiriin liittyviä tutkimuskohteita ovat esimerkiksi luokkataistelut, protestit, kiistellyt maa-alueet ja muistomerkit.
- 5 Esimerkkinä Teivaanmäki 2 1000028808, kaivannot 215:1–15 ja 217:1–4 sekä Löytynharju 6 1000028819, kaivannot 75:1–18.
- 6 Löytynharju 1, mj-tunnus 1000028809.
- 7 Mytäjäistenharju, mj-tunnus 1000028800.
- 8 Löydöt on talletettu Lahden kaupunginmuseon kokoelmiin numerolla LHMLHME2016033: 1–111. Kaikkia tutkimuksissa löydettyjä sisällissotaan ajoittuvia esineitä ei otettu kokoelmiin vaan koko materiaalista valittiin edustava otos.
- 9 Ammusten tunnistus on tehty osista löydettyjen merkintöjen, koon ja rakenteellisten yksityiskohtien perusteella.
- 10 Näkyvyysanalyysi on tehty Maanmittauslaitoksen (2017, L4422H4) laserkeilausaineiston pohjalta. Havaittajapisteinä on käytetty Kisatulikukkulan taistelukaivannon etureunaa. Havaittajapisteitä on korotettu

10 cm maanpinnasta vastaamaan kiväärin tähtäimen ja silmän korkeutta. Puustoa tai muuta kasvillisuutta ei ole otettu huomioon, joten todellinen näkyvyys on ollut kartassa esitettyä heikompi.

Hannu Takala toimii Lahden kaupunginmuseon tutkimuspäällikkönä ja Turun yliopistossa arkeologian dosenttina. Hannu.Takala@lahti.fi

Piritta Häkälä on projektin aikana toiminut arkeologina Lahden kaupunginmuseossa. pi.hakala@gmail.com

Eetu Sorvali on projektin aikana toiminut arkeologina Lahden kaupunginmuseossa. sorvaliee@gmail.com

Päivi Repo on vapaa tutkija, joka on työskennellyt viime vuodet Lahden kaupunginmuseon ja Asikkalan kunnan palveluksessa. paivi.kirsi.repo@gmail.com

Anna-Riikka Vadén toimii Lahden kaupunginmuseossa maakuntatutkijana. Anna-Riikka.Vaden@lahti.fi

Jussi-Pekka Taavitsainen

Vanhoista ja nuorista plombeista sekä uusista ja vanhoista lyijysinettilyödyistä

Gamla och nya plomber samt nya och gamla plombfynd

Artikeln behandlar en medeltida plomb som påträffats i Korois i Åbo och två medeltida blysigill från tygpackar upphittade i Egentliga Finland. Samtliga är från den flamländska staden Tournai. Dessutom presenteras sena sigill som påträffats under utgrävningar i Korois, liksom några metalldetektor- och utgrävningsfynd som härstammar från de senaste århundradena. Med hjälp av dessa exempel reflekterar artikelförfattaren kort över nyttan i att studera sena kontrollmärken i bly, som har använts för olika ändamål.

Dosentti Janne Harjulan ja professori Visa Immosen johtamassa Koneen Säätiön rahoittamassa Korois-projektissa¹ osakseni lankesi vaatimaton tehtävä: Turun Koroisista löytyneen keskiaikaisen kangaspakan lyijysinetin eli plombin kuvaus ja kommentointi (Taavitsainen 2018). Koroisten keskiaikaisiin vaiheisiin keskittyvän julkaisun huomattavan laajuuden vuoksi ulkopuolelle jäivät lyijysineteistä mahdollisesti peräisin olevien kolmen pyöreän leimatun lyijylevyn lisäksi kaksi muodoltaan epämääräistä levymäistä lyijyn kappaletta ja ajoitukseltaan resentit plombit.

Plombi on useimmiten metallinen kontrollimerkki, keskiajalla tavallisesti lyijyinen tekstiiliteollisuuden käyttämä laadunvalvontamerkki. Yleisimmin käytettiin kahdesta kapean suikaleen yhdistämästä pyöreästä levystä koostuvaa merkkiä. Levyjen halkaisija vaihtelee vajaasta sentistä viiteen senttimetriin. Toisen levyn keskellä on tappi ja toisessa sitä vastaava reikä. Tappi pujotettiin kankaan läpi ja reiällinen levy taivutettiin tapillista levyä vasten niin, että kangas jäi levyjen väliin. Levyt lyötiin lopuksi yhteen leimasimella (kuva 1).

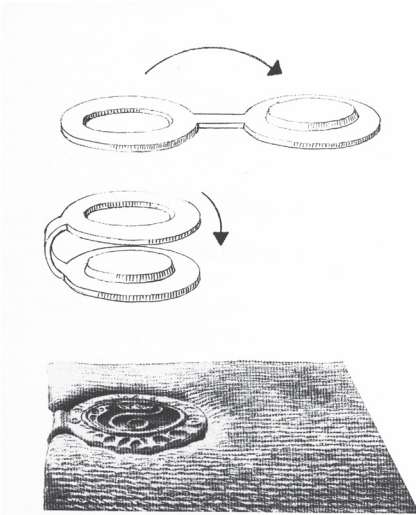
Yllä mainitun esittelyn kirjoittamisen jälkeen kaivaukset ja metallinilmaisinelöydöt ovat tuottaneet lisää paitsi Koroisten lyijysinetin vertailuaineistoon myös ylipäättään keskiaikaisten kangaspakansinettien tutkimusai-

neistoon. Lisäksi metallinilmaisinharrastajien löydöt ovat nostaneet esiin myös myöhäisten ja tarkoitukseltaan erilaisten plombien tutkimisen tarpeen. Ennen uusien löytöjen esittelyä kertaan hieman vanhaa ja tulevaakin lyijysineteistä (Taavitsainen 1982; 1994; 2004; 2018 ja niissä mainittu kirjallisuus).

Plombittamisen historiaa

Kangaspakan kontrollimerkit kuuluvat itse asiassa laajaan laadunvalvonta- ja turvallisuussinettien joukkoon, joita on käytetty ja käytetään mitä moninaisimmissa yhteyksissä erityisesti tavarakuuljetusten ja tullitoiminnan yhteydessä. Plombittamisen alku on Itä-Rooman keisarikunnan keskitettyssä ja sofistikoituneessa hallintokoneistossa. Bysantissa vain lyijysinetein varustetut arvokkaat kankaat sai viedä maasta. Niitä käytettiin alun perin ylellisten kankaiden tullimerkkeinä ja vientiluvan verifikaatteina (ks. esim. Rydbeck 1928; Egan 1994; Endrei & Egan 1982; Orduna 1995; Rodenburg 2011; Taavitsainen 1982 & 1994).

Plombit näyttävät kehittyvän vähitellen tullimerkeistä myös laadunvalvontamerkeiksi. Käytön alkamisella on myös arveltu olevan yhteys käsityön organisoitumiseen ja kehittymään kiltalaitokseen. Kankaiden plombeilla varustamisen tarkka alkamisajankohta on

Kuva 1. Esimerkkikuva plombin kiinnittämisestä kankaaseen (Taavitsainen 1994: 334).

epäselvä, mutta vanhimmat säilyneet esineelliset todisteet ovat 1200-luvulta. Tapa levisi kahdesta kangaskaupan keskuksista eli Flanderista ja Pohjois-Italiasta kaikkialle Eurooppaan. Italialla oli ymmärrettävästi yhteyksiä Bysanttiin, mutta ei ole sattuma, että toinen leviämiskeskus oli juuri Flanderi. Sen kreivit hallitsivat Konstantinopolia 1204–1237. Tämä on varmasti jättänyt jälkensä Flanderin kiltalaitokseen.

Lyijyisinettien kukoistusaikaa oli keskiaika ja 1600-luku. Niitä käytettiin todella suuria määriä: esimerkiksi Ypernessä (ransk. Ypres) Flanderissa, nykyisessä Belgiassa, vuonna 1375 peräti 140 000 kappaletta. Vain mitätön murto-osa niistä on ilmaantunut maalöytöinä päivänvaloon. Vähäiseen säilymiseen on vaikuttanut ennen kaikkea niiden arvokas ja kierrätyskelpoinen raaka-aine, lyijy. Plombit sulatettiin nopeasti niin kuin muutamat löydötkin osoittavat (esim. Schütte 1993: 138). Niitä on myös uusiokäytetty muihin tarkoituksiin, kuten suomalaisetkin esimerkiksi, Helsingin Vanhastakaupungista löytynyt riipuskoruksi leikattu englantilainen plombi (Taavitsainen 1994: 341) ja Tornioista tavattu napiksi muutettu lyijyisinetti (Nurmi 2011: 131), osoittavat.

Plombien käyttö alkoi vähitellen monimutkaistua. Ei ainoastaan valmiita kankaita sinetöity, vaan myös käsittelemättömät, värjätyt tai pingotetut kankaat varustettiin lyijyisinetein, kun niiden laatu oli jokaisen valmistusvaiheen jälkeen kontrolloitu. Kankaita saattoivat joskus tarkastaa ja ”sinetöidä” useat saman killan tarkastajat, kaupungin valvoja ja esimerkiksi Englannissa jopa kuninkaan edustaja. Näin kankaaseen saattoi ilmaantua kolmesta kuuteen sinettiä.

Maiden kaupunkien ja kiltujen vaakunoilla varustettujen plombien ohella tavataan usein lyijyisinettejä, joiden kuviot, tekstit ja numerot ilmaisevat eri tavoin kankaan laadun ja koon tai varmistavat erilaisten maksujen suoritukset. Joissakin on taas valmistajan ja /tai omistajan nimi, tavara- tai puumerkki. Kirjalliset lähteet tarjoavat mahdollisuuden selvittää ja jopa identifioida näitä merkkejä. Suomessakin säilyneiden asiakirjojen marginaaleissa esiintyy näitä kauppiaiden puumerkkejä. Esimerkiksi Göttingenin kaupungin arkistossa on julkaisematon käsikirjoitus 1500-luvun jälkipuoliskolta, johon on rekisteröity kaikkien kankaankutojien merkit. Tällaisten dokumenttien perusteella on epäilty, että jopa kutojat voitaisiin tunnistaa heidän mahdollisesti käyttämiensä plombien avulla.

Kullatuilla tinaisilla tai metalliseoksista tehdyillä lyijyisineteillä on satunnaisesti osoitettu laatueroja. Nämä ovat kuitenkin myöhäisen kehityksen tulosta, eikä niiden käyttö ollut koskaan laajaa. Joskus kirjaimet, nimenomaan Saksassa, saattoivat olla laadun tunnuksina. Kaikki nämä erilaiset sinetit ja niiden merkinnät olivat varmasti ostajille aikanaan yhtä tuttuja kuin nykyajan tavaroiden erilaiset tuotemerkit. Lyijyisinettien etu- ja takasivulla esiintyy silloin tällöin sekundaareja viiltämällä ja naarmuttamalla tehtyjä merkin-toja: viivoja ja puumerkkejä. Ne liittynevät varmasti joihinkin kaupankäynnin vaiheisiin, mutta niiden tarkoitusta ei ole toistaiseksi kyetty lähemmin selvittämään.

Koska plombit olivat laadun tae, hyvälaatuisten kankaiden kontrollimerkkien väärentäminen houkutteli. Asiakirjatietoja rikkomuksista ja niitä seuranneista rangaistuksista on säilynyt (ks. Taavitsainen 1994:

Kuva 2. Koroisten keskiaikainen plombi eli lyijysinetti Tournaista (Taavitsainen 1982: 26).

349, loppuviite 3 ja siinä mainitut teokset ja artikkelit). Esimerkiksi Ypernissä tuomittiin kangaskauppias leimasimien väärennöksistä seitsemän vuoden karkotukseen. Hollannissa leideniläinen nainen sai 1400-luvun puolivälissä puolestaan polttomerkin poskeensa ja elinkautisen karkotuksen kaupungista. Fyysiset rangaistukset olivat kovimpia Saksassa. Vuonna 1433 kölniläinen kutoja tuomittiin kuolemaan leimauspihtien väärentämisestä.

Kangaskaupan suhteellisen merkityksen vähetessä alkoi kontrollikin lientyä, ja plombien käyttö hiipui 1800-luvulle tultaessa. Kangaiden osalta tapa ei ole kuitenkaan tyystin kadonnut: Intiassa lyijysinetit kuuluvat yhä silkkikankaisiin. Muutenkin tapa elää yhä edelleen mitä moninaisimmissa valvontatarkoituksissa, mutta merkkien materiaalit muuttuvat muoviksi, uusiksi metalliseoksiksi ja muiksi moderneiksi materiaaleiksi sekä muoto niiden myötä. Digitalisoituminenkin vaikuttaa laadunvalvontaan [ks. esim. Wikipedia (en): Security seal; Wikipedia (de): Plombe (Siegel)].

Koroisten keskiaikainen lyijysinetti ja sen vastineet

Koroisista, 1900-luvun alkupuolen kaivauksilta, yhden lapionpiston eli noin 20 cm:n syvyydeltä kaivausruudusta 49/29 tavattiin kaksipuolisesti leimattu lyijyinen plombi. Sen toisella puolella on nelilehdykän sisällä oleva lilja ja toisella kaupunginmuurin porttitorni ja sen vieressä lilja. Halkaisijaltaan sinetti on 1,6 cm (kuva 2). Löytö on aiemmin ajoitettu lähinnä kokonsa ja Koroisten oletetun käyttöajan perusteella 1300-luvulle (Taavitsainen 1982: 26). Wilhelm Rentzmannin numismaattisen vaakunakirjan perusteella Korois-

ten lyijysinettissä on kuvattu nykyisin belgialaisen Tournain (hol. Doornikin) kaupungin vaakuna (Rentzmann 1924: Tf. 34:1,40,71,72).

Turusta Rettigin palatsin tontin vuoden 2013 kaivauksissa tavattiin plombi, jonka kuva-aiheena on torni (kuva 3). Torni on kuvattu molemmille puolille sinettiä. Halkaisijaltaan se on 1,6 cm. Löytö on sekoittuneesta täyttömaasta, joten sen ajoittamisessa on tyydyttävä koon antamiin viitteisiin (Aboa Vetus Ars Nova -museon verkkosivu: Arkeologin löytö vko 24: plombi). Esineen pieni koko viittaa lyijysinettien käytön varhaiseen aikaan eli 1300-luvulle, mutta koon perusteella myös ajoitus vuosiin 1360–1425 on mahdollinen (Orduna 1995: 67). Plombista puuttuvat liljat, ja pelkkä torni on vaikea apu ehdottomassa tunnistamisessa, sillä se on heraldisena aiheena yleinen. Torni on liitetty esimerkiksi Alkmaarin kaupunkiin (Baart et al. 1977: 55, 114).

Lukuisien metallinilmaisinharrastajien löytöihin kuuluu yksi liljakoristeinen plombin puolisko, jonka kehän reunaa kiertää teksti

Kuva 3. Turusta Rettigin palatsin tontin vuoden 2013 kaivauksissa löydetty Tuornain kaupungin plombi (KM 39515:4). Valokuva ja piirros: Ilari Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova -museo.

Kuva 4. Nousiaisista löytynyt Tournain lyijysinetti (alempi kuva) ja sen löytöpaikaltaan tuntematon, Unkarin kansallismuseon kokoelmiin kuuluva vastine (Mordovin 2014: 209). Kuva: Sohei Yasui.

+DE TOVRNAI. Löydön halkaisija on noin 2 cm. Löytöpaikka on Nousiaisten kirkosta kolmisen sataa metriä itään. Unkarin kansallismuseon kokoelmiin kuuluvan vastineen perusteella lyijysinetti ajoittuu väljästi 1300- ja 1400-luvuille (Mordovin 2014 209: nr.13) (kuva 4). Helsingin Vanhankaupungin vuosien 1550–1640/50 väliseen aikaan ajoittuvien lyijysinettien joukossa on plombi, jonka etusivulla on kaupunginportti sekä takasivulla epämääräisiä kuvioiden katkelmia ja numero 15 (Taavitsainen 1994: 355, nr. 12). Kyseessä voi hyvinkin olla tournailainen lyijysinetti.

Tournain plombit ovat hyvin edustettuina Suomen ulkopuolella eri puolilla Eurooppaa. Mainittakoon muutama esimerkki. Keskiajan Tanskasta on tiedossa kaksi keskiaikaista Tournain lyijysinettiä: toinen on Lundista

1300-luvulta (Rodenburg 2011: 58, 68) ja toinen on Rudköpingistä Langelandin saarelta (Orduna 1995: 88, 93, 231). Liettuasta Vilnan kaivauksista tunnetaan 1500-luvun tournailainen plombi (Kvizikevicius 1999: 246) ja Unkarin kansallismuseon kokoelmiin kuuluu 115 plombia, joista 20 on tournailaisia. Valitettavasti valtaosan löytöpaikka on tuntematon, mutta kuusi on löydetty Unkarista Baranyan piirikunnasta (Mordovin 2014). Myös Venäjältä Novgorodista tunnetaan Tournain lyijysinetti (Blankoff 1977). Itse asiassa tournailaiset plombit ovat siellä tällä hetkellä tutkimuksen alla. Tohtori Aleksandr Musin Pietarin Materiaalisen kulttuurin historian laitokselta selvittää paraikaa tournailaisten lyijysinettien esiintymistä Itä-Euroopassa, erityisesti Bugin ja Volgan välisellä alueella.

Hän on löytänyt yli 50 Tournain plombia, yksin Novgorodista 18 ja Staraja Russasta neljä kappaletta (A. Musin, henkilökohtainen tiedonanto). Kyseessä ei siis ole todellakaan harvinainen löytö Euroopassa. Esimerkit vahvistavat Tournain huomattavan merkityksen tekstiilikesuksena.

Koroisten muut mahdolliset vanhat plombit

Kansallismuseon historiallisen esineistön pääluettelo mainitsee Koroisten numeron KM 52100:788 alla kolme pronssi- ja viisi lyijypalasta, jossa yhdessä jälkimmäisistä on kirjaimia. Pääluettelo arvelee sitä tavaramerkiksi. Luettelo tarkoittanee osittain taitettua pyöreähköä lyijylevyä, jonka reunaa kiertää molemmin puolin helmiäisrivi. Kirjaimia siitä ei kuitenkaan pysty erottamaan. Todennäköisesti kyseessä on lyijysinetti, mahdollisesti jopa keskiaikainen. Muista palasista ei pysty esittämään edes epävarmaa tulkintaa. Aineistoon kuuluu vielä kolme lyijylevyn katkelmaa, joista yhdessä on sinettilakkaa (KM 52100:2613). Palasista ja niiden tarkoituserästä on mahdotonta lausua mitään varmaa.

Lyijysinettien merkitys keskiajan kaupan historian tutkimukselle

1500-luvun tullitileistä ilmenee, että kankaat olivat tuolloin suolan ohella tärkeimmät kauppatavarat. Koska eri kangaslaatuja nimiä esiintyy usein myös vanhemmissa lähteissä, tuskin erehtyy, jos toteaa, että tilanne oli samankaltainen jo keskiajalla. Tarkastelen tässä kangaskauppaa kahdelta kannalta, ensinnäkin, mitä kangaslaatuja Suomeen on keskiaikana tuotu säilyneiden kirjallisten lähteiden perusteella ja toiseksi, millä tavalla arkeologiset lähteet, eli tässä tapauksessa plombit, täydentävät tietojamme eri kangaslaaduista. Näkökulma on vajavainen, koska arkeologinen tekstiiliaineisto (ks. esim. Kirjavainen 2002) jää ulkopuolelle, eikä kangaskaupan eri puolia, esim. laatuksymyksiä ja hintoja, käsitellä.

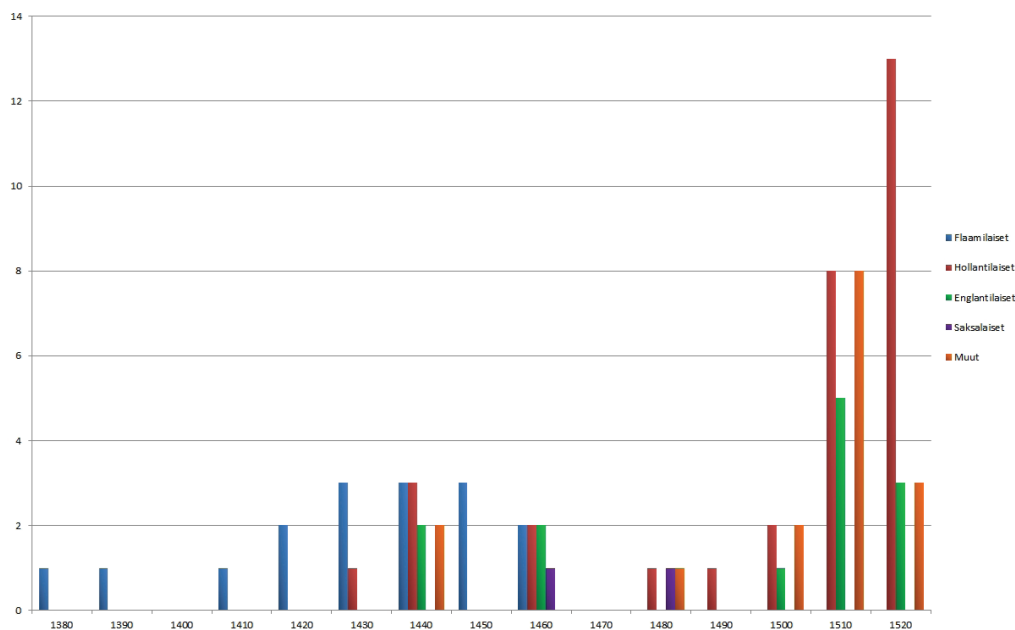
Painetuissa keskiajan lähteissämme mainitut kankaat ovat pääosin arkisia villakankaita, jotka on yleensä nimetty valmistuspaikan mukaan (Taavitsainen 1982 ja siinä mainitut lähteet). Kankaan nimen mainitseminen asiakirjoissa ei tarkoita suoria yhteyksiä valmistuspaikkakunnalle. Kankaat tulivat monien välikäsien kautta erityisesti Tallinnan, Danzigin ja Lyypekin kautta.

Runsaimmin maahamme on tuotu flaamilaisia ja hollantilaisia kankaita. Flanderista ovat peräisin seuraavat lähteissä mainitut kangaslaadut: *kumist* (Comen), *yperst* (Ypern) ja *altesdeskt* (Aalst). Hollantilaisia kankaita ovat *amsterdammist*, *Rotterdams*, *leydnisk* (Leiden), *neerdesche* (Naarden), *kamper* (Kampen) ja *hollandskt*.

Huomattavan ryhmän muodostavat myös englantilaiset tuotteet: *Kolsesters*, *engli-sk*, *kirsey* (Kersey) ja *lundisk* (London). Saksalaisia kangaslaatuja tunnetaan pari: *lybst* (Lyypekki) ja *mynsterskt* (Münster). Tarkemmin paikallistamatta ovat jääneet *meyenborst* ja *hynderlevskt*, jotka ovat luultavasti Flanderista tai Hollannista. *Hagensk*-nimistä kangasta on vaikea sijoittaa maantieteellisesti. Nimi tuo mieleen hollantilaisen Haagin kaupungin. Sitä pidetään kuitenkin usein paitsi hollantilaisena myös saksalaisena kangaslaatuena. Braunschweigin kaupungissa on ollut Hagen-niminen paikka.

Muita lähteiden tuntemia kangaslaatuja ovat *västerlindenskt*, *musterdefylers*, *chagenst*, *saijan*, *köpenhavisk*, *cameloth* ja *flogel*. Kaksi viimeksi mainittua, joista jälkimmäinen on samettikangas ja edellinen on valmistettu joko kamelinkarvoista tai hienosta aasialaisesta vuohenvillasta, ovat ainoat lähteissä mainitut itämailta peräisin olevat kallisarvoiset kangaslaadut *atlas-* ja *damast*-nimisten silkikankaiden lisäksi.

Tarkasteltaessa kangaslaatuja ja niiden esiintymistä kirjallisissa lähteissä (Taavitsainen 1982: 25) käy selvästi ilmi flaamilaisten kankaiden hallitseva asema 1300-luvun lopussa ja seuraavan vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla. 1400-luvun puoliväliä lähestyttäessä alkaa esiintyä uusia, hollantilaisia ja englantilaisia kankaita, ja saman vuosisadan jälkipuoliskolla ilmaantuu lähteisiin myös

Kuva 5. Suomen keskiaikaisissa lähteissä mainittujen kangaslaatuojen esiintyminen Taavitsaisen (1982) mukaan.

mainintoja saksalaisista kangaslaaduista. Flaamilaisia kankaita ei puolestaan esiinny lähteissä enää 1400-luvun kolmena viimeisenä vuosikymmenenä eikä 1500-luvun alussa lisääntyneestä lähdeaineistosta huolimatta. Tämän täytynee merkitä sitä, että flaamilaisen kaupan asema on ratkaisevasti heikentynyt. Syrjäyttäjinä ovat olleet erityisesti hollantilaisten kaupunkien tuotteet, jotka dominoivat 1400-luvun lopun ja 1500-luvun lähteissä (kuva 5). Sama ilmiö on havaittavissa myös Ruotsin valtakunnan länsiosissa. Erityisesti ylellisyyskankaiden vähäinen osuus tuonnista on silmiinpistävää. Ehkä niille ovat olleet omat jakeluverkostonsa, jotka eivät ole dokumentoituneet historiallisiin lähteisiin.

Edellisessä kappaleessa tulkittu taulukko (Taavitsainen 1982: 25) osoittaa myös, kuinka fragmentaarinen keskiajan kirjallinen lähdeaineistomme on. Valtakunnan länsiosasta nyky-Ruotsin puolelta säilynyt asiakirja-aineisto on huomattavasti rikkaampi. Sen mukaisesti sieltä tunnetaan kangaslaatuja myös paljon enemmän. Esimerkiksi Kaarle Knuutinpojan valtakunnallisessa – siis Suomeakin koskevassa – hinta-asetuksessa vuodelta 1450 on

jo kolme kangaslaatuja (*boweist*, *busniskt*, *minnist*), joita ei mainita suoraan Suomeen liittyvissä lähteissä. Muita lähteistämme puuttuvia Ruotsin puolen dokumenteissa mainittuja kankaita ovat *genst*, *markist*, *thornist*, *bryggist*, *poperst*, *dallermynnist*, *kortrist*, *dixmudistkt*, *brabanzt*, *neflist*, *arnist*, *harvikst*, *ytrectstkt*, *norderwikst*, *westerlennist*, *brwnnwisk*, *marrenborst*, *bemist* ja *irst*. Lisäksi ruotsalaisissa lähteissä esiintyy koko joukko kallisarvoisten itämaisten silkki-, sametti- ym. kankaiden nimiä. Hyvin todennäköistä on, että kaikkia edellä mainittuja kangaslaatuja on välitetty Ruotsin valtakunnan Itämaahan, Suomeen.

1980-luvulla kerätty suomalainen plombilöytöaineisto käsitti yhdeksän todennäköisesti keskiaikaista lyijysinettiä. Niistä kuusi oli identifioitavissa. Kolme niistä on todennäköisesti 1300-luvulta: edellä esitetty Koroisten tournailainen, Turun linnasta löydetty augsburgilainen ja Föglön kirkosta tavattu tallinnalainen lyijysinetti (Taavitsainen 1982). Myöhäiskeskiaikaiset plombit ovat Hollannista: Turun Brahenpuistosta löydetty 1400-luvun amsterdamilainen sekä Turun että Hämeen linnasta löydetty leideniläiset plombit

(Taavitsainen 1982). Näille kaikille on runsaasti vastineita sekä Ruotsista että Tanskasta (ks. esim. Taavitsainen 1982; Orduna 1995; Rodenburg 2011).

Todella vähälukuisten suomalaisten maalöytöjen perusteella saatava kuva on samantapainen kuin historiallisista lähteistä ilmenee. Tuontipaikkojen siirtyminen pohjoisemmaksi hollantilaisiin kaupunkeihin tulee selvästi esille. Erityisesti Leidenin keskeinen asema korostuu. Se näkyy myös metallinilmaisinharrastajien uusissa plombilöydöissä. Yhdistämällä plombilöydöt ja kirjallisten lähteiden tiedot voi osoittaa hollantilaisten kaupunkien Flanderin kustannuksella tapahtuneen merkityksen kasvun keskiajan loppupuolella. Eräät todennäköisesti 1300-luvulle ajoittuvat lyijysinetit ovat peräisin sellaisista kaupungeista, kuten Koroisten Tournain sinetti, Augsburgin ja Tallinnan plombit, joiden tuotteista ei ole mainintaa aikansa säilyneissä niukoissa kirjallisissa lähteissä. Maalöydöt siis paitsi tukevat myös täydentävät historiallisten lähteiden antamaa kuvaa. Muistutettakoon kuitenkin, etteivät vähälukuiset plombit yksinään muodosta riittävän edustavaa otantaa keskiajalla käytetyistä kangaslaaduista. 1980-luvulla tunnettujen löytöjen joukossa ei ole lainkaan plombeja Englannista, vaikka englantilaisista kangaslaaduista on runsaasti mainintoja asiakirjoissa. Sellainen on kuitenkin Helsingin Vanhankaupungin 1500-luvun jälkipuoliskon plombilöytöjen joukossa (Taavitsainen 1995: 341).

Mahdollisimman täydellinen kuva Suomen kangastuonnista, samoin kuin monesta muusta keskiajan ilmiöstä, saadaan vain esineellisiä ja kirjallisia lähteitä yhdistävällä tutkimuksella. Esinetutkimuksen puolella itse arkeologisten tekstiilijäännösten ja niiden stabiili-isotooppien tutkimus on vastaisuudessa keskeistä.

Uudet lyijysinettilyödyt voivat kertoa tietoa maansisäisistä tavarankäytöverkostoista. Aiemmat keskiaikaiset löydöt heijastelevat pitkälti keskiajan arkeologian kaivaustoiminnan painopistealueita. Vuoteen 1982 mennessä keskiaikaisia plombeja oli löydetty ennen kaikkea linnoista ja kaupungeista (Taavitsainen 1982). Metallinilmaisinelöytö-

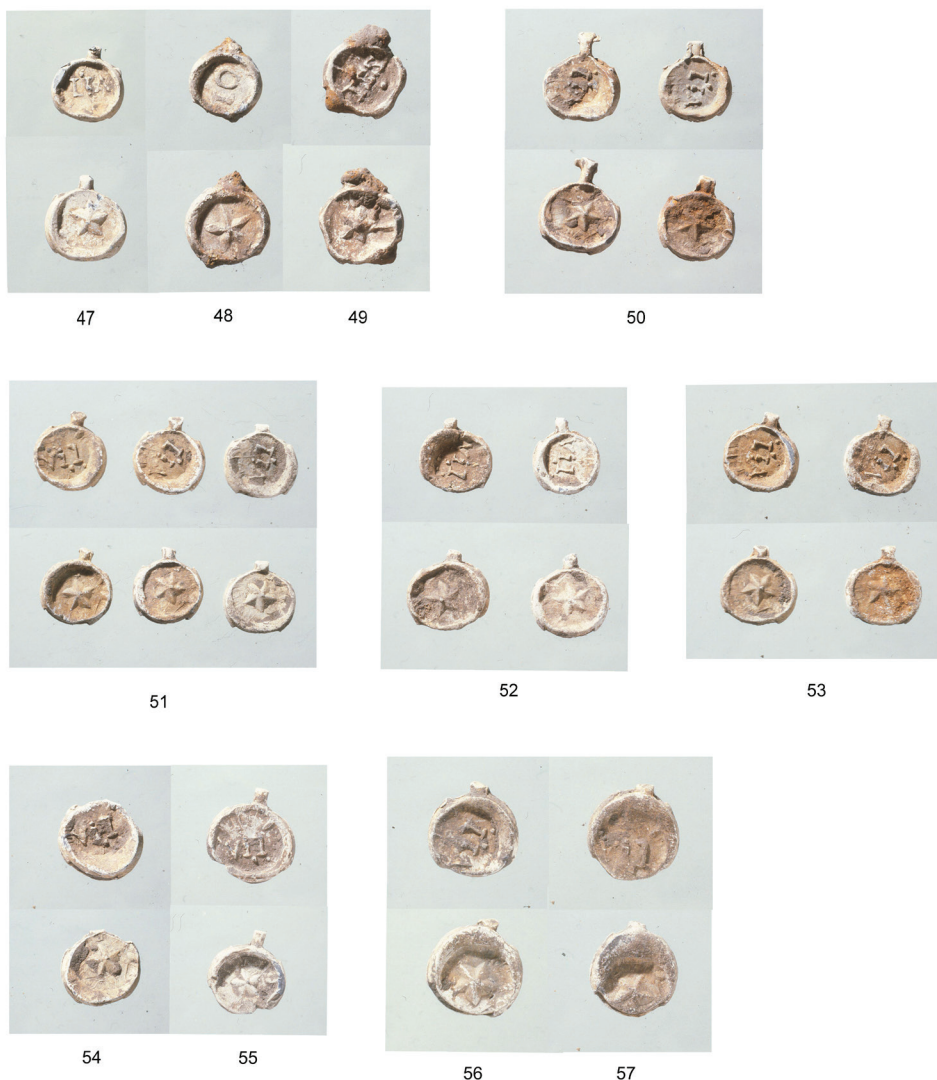
Kuva 6. Kaksi myöhäistä metallinilmaisinelöytöplombia Raision kirkon luota. Kuva: Sohei Yasui.

jen tarjoaman satunnaisotannan avulla kuva monipuolistunee. Esimerkiksi edellä esitelty metallinilmaisinelöytö on Nousiaisista, siis maaseudulta.² Se on löydetty noin 300 metriä Nousiaisten kirkosta itään. Plombi saattaa olla muisto markkinoista, joita tiedämme pidetyn kirkonseuduilla (ks. esim. Laukkanen 2018). Aiempien plombilöytöjen joukossa onkin yksi kirkkokaivauselöytö Föglön kirkosta Ahvenanmaalta.

Resentit plombit

Otan esimerkiksi myös kaksi nuorehkoa metallinilmaisinelöytöä. Nekin ovat kirkon läheltä, tällä kertaa Raision kirkon luota (kuva 6). Niistä toisen, leveimmillään halkaisijaltaan noin 2,1 cm, kehää kiertää suomeksi, ruotsiksi ja venäjäksi sana TURKU, ja keskellä lukee POST. Toisella puolella on Venäjän kaksipäinen kotka. Kyseessä lienee turkulainen posti-

sinetti. Toinen plombi on halkaisijaltaan noin 2,3 cm. Sen toisen puolen reunoja kiertää teksti Товарищество Иванъ Юнъ*С. Петербургъ* ja keskellä lukee Рускій бальзамъ. Toisen puolen keskuskuvion muodostavat ristikkäiset avaimet, ja reuno-

Kuva 7. Lahden Ahtialan kaivauksilta on taltioituja lyijysinettejä (KM 22816: 47–57). Kuva: Hannu Takala, Lahden kaupunginmuseo.

ja kiertää teksti С.Петербургскій ликер[о-волочный заводъ Иванъ Ионъ]. Kyseessä on pietarilaisen Ivan Ionin Ligovskiy prospektilla sijainneen viinanvalmistajan kauppa- tai turvasinetti. Tri Musin ajoittaa plombin vuosien 1880- ja 1910-lukujen väliseen aikaan.³ Russkij bal'zam' on saattanut hyvin-kin kuulua Raision kirkon seuduilla pidetyillä markkinoilla nautittuihin viinaksiin.

Myös Koroisista on resenttejä plombeja. Kolmen lapionpiston eli noin 60 cm:n syvyydeltä ruudusta 55/23 tehtiin 1800-luvun lyijysinetiksi määritelty löytö, jonka toisella puolella lukee Tammerfors linne & jern aktiebolag ja toisella toistuu Tammerfors. Keskellä on kruunu (52100:1962). Kyseessä voi hyvin olla kangaspakan sinetti.

Kuva 8. Jewish National Fundin (Keren Kayemet LeYisrael) keruulipas plombeineen. Valok. Sohei Yasui.

Samalta syvyydeltä ruudusta 72/52 on plombi, jonka toisella puolella on Venäjän kaksoiskotka ja lukukelvotonta tekstiä. Toisella puolella on kirjoitusta, josta käy ilmi, että kyseessä on M. Ashkurovin(?) kauppa-huoneen kaupallinen, ilmeisesti siis ei kangaspakan, sinetti: [ТОРГОВЫЙ] ДОМЪ М. АШКУРОВА / М. АШКУРОВА. Tekstin alapuolella pitäisi lukea kaupungin nimi, mutta se ei ole luettavissa (venäläisistä kangaspakan sineteistä ks. Sullivan 2012).

Myöhäisiä lyijysinettejä on joskus tullut esiin suomalaisilta kaivauksilta, ja niitä on myös liitetty museoiden kokoelmiin. Esimerkiksi Hannu Takalan 1980-luvulla johtamilla Lahden Ahtialan kaivauksilta on taltioitu 18 lyijysinettiä (kuva 7; KM 22816: 45–57), joiden alkuperäinen tarkoitus on selvittämättä (ks. myös Taavitsainen 1984: 38). Lisäksi Pohjois-Suomesta tunnettuja myöhäisiä lyijysinettejä on julkaistu. Ne ovat peräisin pääasiassa Oulun ja Tornion laajoista kaupunkikaivauksista (Ikonen & Hyttinen 2011). Aleksandr Saksa (2017: 519) on myös esitellyt Viipurin kaupunkikaivauksissa löytyneitä myöhäisiä sinettejä. Edellä mainittujen plom-

bien joukossa ei kuitenkaan ole Koroisten löytöjen vastineita.⁴

Viimeaikainen metallinilmaisinharrastus on tuottanut ja tuottanee uusia löytöjä se-songin aikaan varmasti päivittäin (ks. esim. Aarremaanalla.com: Lyijysinetit). Näiden myöhäisten plombien käyttötarkoituksen selvittäminen olisi hyödyllinen tutkimustehtävä. Esimerkkinä jo tehdystä työstä mainittakoon Narvan kaupunkikaivausten lyijysinettejä käsittelevä tutkimus, joka esittelee erityisesti 1800- ja 1900-luvun posti-, tulli- ja kaupallisia sinettejä. Ne osoittavasti hyvin löytöryh-män tarjoamat mahdolliset kaupungin tavaravaihtosuhteiden selvittämisessä (Berglund 2010).

Lopuksi vielä esimerkki yhdestä tämän päivän sinetin käytöstä: Jewish National Fundin (Keren Kayemet LeYisrael) keruulipas, jonka takapuolella on plombi varmistamassa säiliön koskemattomuutta (kuva 8).

Bibliografia

Verkkolähteet

- Aarremaanalla.com. Lyijysinetit. Keskustelu aloitettu 21.4.2015. <<http://www.aarremaanalla.com/foorumi/viewtopic.php?f=26&t=16468>> (Luettu 4.9.2018.)
- Aboa Vetus Ars Nova -museon verkkosivu. *Arkeologin löytö vko 24: plombi*. Uutinen julkaistu 13.6.2013. <<http://www.aboavetusarsnova.fi/fi/uutiset/arkeologin-loyto-vko-24-plombi>> (Luettu 4.9.2018.)
- Wikipedia (englanninkielinen). Security seal. <https://en.wikipedia.org/wiki/Security_seal> (Luettu 4.9.2018.)
- Wikipedia (saksankielinen). Plombe (Siegel). <[https://de.wikipedia.org/wiki/Plombe_\(Siegel\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Plombe_(Siegel))> (Luettu 4.9.2018.)
- ### Kirjallisuus
- Baart, J., Krook, W., Legerweij, A., Ockers, N., van Regteren Altena, H., Stam, T., Stoepker, H., Stouthart, G. & van der Zwan, M. 1977. *Oppgravningen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek*. Amsterdam: Fibula-van Dishoek Haarlem.
- Berglund, S. 2010. Narva Suur tn 22 ja 24 kotanikemajade ning ajaloolise Börsihoone alal 2004.-2005. ja 2009. aastal toimunud arheoloogilistel väljakaevamistel kogutud keskja uusaegsed kaubaplommid. A. Kriiska ja M. Ivask (toim.) *Mineviku pärand tänases päevas. Uurimusi Narva piirkonna ajaloost*. Narva Muuseumi toimetised, 10. Narva muuseum, 2010: 122–141.
- Blankoff, J. 1977. Les Rapports Economiques est-ouest au Moyen Age: A propos d'un plomb de Tournai a Novgorod. *Revue des Pays de l'Est. Bruxelles, Belgique* n° 1977, 2.
- Egan, G. 1994. *Lead Cloth Seals and Related Items in the British Museum*. British Museum Occasional Papers 93. London: British Museum Press.
- Endrei, W. & Egan, G. 1982. The Sealing of Cloth in Europe, with Special Reference to the English Evidence. *Textile History* 13(1): 47–75.
- Ikonen, T. & Hyttinen, M. 2011. Paremmen laadun puolesta? Lyijysinetit pohjoissuomalaisessa löytöaineistossa. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhla-kirja*: 177–188. Waasa Graphics.
- Kirjavainen, H. 2002. Medieval Archaeological Textiles in Turku. Medieval Europe Basel 2002. *3rd international Conference of Medieval and Later Archaeology. Preprinted Papers*. Vol. 2: 346–251.
- Kvizikevičius, L. 1999. Švininių antspaudų radiniai Viljuje – XVI-XVII a. impotinių audeklų prekybos atspindys. *Lietuvos archeologija* 18: 243–251.
- Laukkanen, E. 2018. Vanhoja maalaismarkkina-paikkoja Lounais-Suomessa. *Arkeologia nyt* 2018: 30–32.
- Mordovin, M. 2014. Late Medieval and Early Modern Cloth Seals in the Collection of the Hungarian National Museum. *Archaeologiai Értesítő* 139: 193–237. DOI: 10.1556/ArchErt.139.2014.9
- Nurmi, R. 2011. *Development of the urban mind – an object biographical approach. The case study of the town of Tornio, northern Finland*. Oulu: Uniprint.
- Orduna, J. R. 1995. *Middelalderlige klaedepomber – blyplomber fra klaede importeret til Danmark indtil 1600*. Speciale i Middelalder-arkæologi. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Rentzmann, W. 1924. *Numismatisches Wappen-Lexicon des Mittelalters und der Neuzeit. Anastatischer Neudruck*. Halle (Saale).
- Rodenburg, N. M. 2011. 'Seal and Deal.' *Cloth Production and Trade between the Netherlands and Scania during the Late Middle Ages and Early Modern Times*. Master Thesis, Department of Archaeology and Antique History 23 May 2011. <<https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/1968456>>
- Rydbeck, O. 1928. Medeltida kontrollmärken av bly. *Fornvännen* 23: 150–176.
- Saksa, A. I. "Dom kupčeskoj gildii" (Gil'dija Svjatogo Duha) v Vyborge: k voprosu o lokalizacii. V kamne i v bronzе. Sbornik statej b Čšest' Anna Peskovo. A. E. Musin & O. A. Ščeglovo (eds.). *Rossijskaja Akademija Nauk. Insitut istorii material'noj kultury. Trudy* T. XLVIII: 511–524. Sankt-Peterburg.

- Sullivan, J. 2012. *Russian Cloth Seals in Britain. Trade, Textiles and Origin*. Oxford & Oakville: Oxbow Books.
- Taavitsainen, J.-P. 1982. Keskiajan kangaskaupasta kirjallisten ja esineellisten lähteiden valossa. *Suomen Museo* 1982: 23–43.
- Taavitsainen, J.-P. 1994. Helsingin Vanhankaupungin kangaspakan lyijysinetit. *Narinkka* 1994: 333–357.
- Taavitsainen, J.-P. 2004. Lyijysinetti. *Elämä Hänsä-ajan Turussa. Turun linna 18.06.2004–27.02.2005*. Turun maakuntamuseo. Näyttelyesite 34: 203.
- Taavitsainen, J.-P. (JPT) 2018. Koroisten lyijysinetit. J. Harjula, S. Hukantaival, V. Immonen, T. Ratilainen & K. Salonen (toim.) *Koroinen: Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Turun Historiallinen Arkisto 71: 274–277. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys.
- Terävä, E. 2016. Finds from Mankby – Everyday life and work in the village with a hint of luxury. J. Harjula, M. Helamaa, J. Haarala & V. Immonen (eds) *Mankby a deserted medieval village on the coast of the Southern Finland*. *Archaeologica Medi Aevi Finlandiae* XXII: 139–166. Mustasaari: Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland.

Loppuviitteet

- 1 Keskiajan sarastaessa: Turun Koroisten 1200-luvun piispanistuin ja kristillinen kulttuuri Suomessa.
- 2 Mankbyn kylästä Espoosta on löytynyt lyijyisiä esineitä, joita on epäilty plombeiksi (Terävä 2016: 148).
- 3 Kiitän tohtori Aleksandr Musinia (Venäjän Tiedeakatemian Materiaalisen kulttuurin historian laitos, Pietari) venäläisten lyijysinettien tekstien lukemisesta ja niistä esitetyistä kommentteista.
- 4 Uuden ajan hylkylöytöplombit on jätetty katsauksen ulkopuolelle.

Jussi-Pekka Taavitsainen on Turun yliopiston arkeologian professori excruciat. justaa@utu.fi

Mirette Modarress

Muinaisesineestä kauppahyödykkeeksi Arkeologia, kulttuuriperintö ja kolonialistiset tutkimuskäytänteet

Lectio praecursoria 9.2.2018

Katsoin viime viikolla internetistä antiikki-kauppasivustoja ja jälleen kerran jouduin todistamaan miten lukematon määrä muinaisesineitä eri kulttuurialueilta ja aikakausilta on ostettavissa verkkokaupoista. Suurella osaa esineistä ei ole mitään löytö- ja alkuperätietoja, ei myöskään kuvan esineillä (kuva 1).¹ Tutkimistani ja listaamistani yli tuhannesta esineestä vain noin 10–30 %:lla oli ilmoitettu jonkinlainen omistustieto, yleensä epämääräinen. Arkeologisissa kaivauksissa löydetty esineet eivät päädy myyntiin antiikkikauppoihin, joten voi kysyä mistä esineet ovat tulleet? Osa on ilmeisesti vanhoista kokoelmista, osa laittomasti kaivettuja ja salakuljetettuja. Usein myynti-ilmoituksessa mainitaan, että esine on hankittu jo jokunen vuosikymmen sitten. Kansainvälinen Unescon *Yleissopimus kulttuuriomaisuuden luvattoman tuonnin, viennin ja omistusoikeuden siirron kieltämiseksi ja ehkäisemiseksi* on vuodelta 1970, sitä pidetään monissa tapauksissa muinaisesineiden siirron laillisuuden määrittelyn ajallisena mittapuuna. Moraaliselta ja eettiseltä kannalta asia on kuitenkin toinen, ajan kulku ei tee kaupasta laillisempaa eikä vastuu esineen alkuperän ilmoittamisesta häviä ajan saatossa. Sitä paitsi keräily, osto- ja myyntitapahtuma muuttavat muinaisesineet kauppahyödykkeiksi.

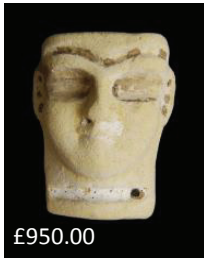
Miten monia arkeologisia kohteita on tuhottu ja hautoja myllytretty, jotta keräilijä saisi kokoelmaansa himoitsemansa esineen? Kyse ei kuitenkaan ole yksittäisistä esineistä, vaan paljon laajemmasta yhteisestä aineellisesta kulttuuriperinnöstä ja sen hyväksikäytöstä. Muun muassa näitä kysymyksiä olen selvittänyt väitöstutkimuksessani ja pohtinut sitä, miten tähän tilanteeseen on tultu. Johdatelen siihen esimerkin avulla.

Arkeologiset kaivaustutkimukset Iranin alueella alkoivat jo 1800-luvun puolella. Kuvissa (ks. kuvat Kheibari 2012: 506–507; myös Modarress-Sadeghi 2018: kuva 1.) on meneillään ranskalaisten kaivaukset Susassa (*Shush*, Lounais-Iranissa) vuonna 1899, missä Lähi-idän alueella tuohon aikaan tehtyjen kaivauksen tapaan lapioitiin kulttuurikerroksia kaivosvaunuihin satojen työntekijöiden voimin.

Kaivauslöydöt vietiin Susan tapauksessa Louvreen suuret arkkitehtoniset osat mukaan lukien. Löytöjen esittely Euroopassa lisäsi muinaisesineisiin herännyttä kiinnostusta. Esimerkiksi 1920-luvulta lähtien salakaivun ja kaupallistamisen kohteeksi joutuivat noin 1000-luvulta ennen ajanlaskun alkua olevat pronssiesineet (ks. kuvat Pope 1930: 445), jotka olivat peräisin Zagros-vuoristosta Iranin Lorestanin maakunnasta ja sen lähialueilta. Esineet myytiin yksityisille keräilijöille ja museoihin ympäri maailmaa, erityisesti Eurooppaan ja Pohjois-Amerikkaan. Myös tutkijoiden kiinnostus oli huomattava. Siitä huolimatta tietoa esineistä ja niiden kontekstista on saatu vähän, sillä suurin osa Lorestanin alueen esineistä on kaivettu ilman dokumentointia; tutkijat eivät pysyneet sala- ja kaupallisten kaivajien vauhdissa.

Oikeastaan vasta 1960- ja 70-luvuilla Louis Vanden Berghen johtamalla Gentin yliopiston kaivauksilla pystyttiin määrittelemään näiden haluttujen pronssiesineiden alkuperää ja ajoitusta. Lorestanin ja Ilamin Posht-e kuhin alueelta löydettiin koskemattomia hautoja, joissa kyseisiä pronssiesineitä oli alkuperäisillä paikoillaan. Alueelta löydetty ja tutkitut haudat ovat usein pitkänmallisia usean vainajan hautauksia tai soikeita/pyöreähköjä yhden vainajan hautoja, yleensä laakakivillä vuorattuja ja peitettyjä (Kalleh Nissarin

Muinaisesineitä myynnissä internetissä: esim. Irakista, Kiinasta, Perusta, El Salvadorista & Columbiasta...

Sumerian faience, (ancient-art.co.uk)

Ziwiye gold ibex

Chinese
Bronze
(eBay.com)

Maya Carved
Cylinder (trocadero.com)

Chimu Inca Blackware,
(griffingallery.net)

Tairona Zoomorphic Vessel

Kuva 1. Muinaisesineitä eri puolilta maailmaa myynnissä internetissä.

haudat, ks. kuvat Haerinck & Overlaet 2008: Plates I & VII). Vanden Berghen vuoden 1967 kaivauksilta löytyi harvinainen pronssi-idoli, kuvassa vainajan pääkallon edessä (Tattulban hauta 4, ks. kuvat Overlaet 2003: 188–189). Idoleita on harvoin löytynyt tieteellisissä kaivauksissa, vaikka niitä on huomattavat määrät keräilijöiden ja museoiden kokoelmissa sekä myynnissä antiikkikauppamarkkinoilla.

Ryöstökaivua tapahtuu alueella yhä edelleen, vielä 2000-luvulla on salakaivettu joitain ennen tuntemattomia rautakautisia hautausmaita. Yksi niistä sijaitsee syrjäisellä vuoristoseudulla Babajilanissa. Siellä suoritettiin pelastuskaivaukset sen jälkeen, kun oli saatu tietää, että salakaivajat olivat myllänneet hautoja alueella (ks. kuva Hassanpoor 2007: 116). Ryöstökaivun seurauksena muinaiskohteista saatu tieto on entistä vajavaisempaa. Tieto esineiden määrästä ja luonteesta sekä niiden yhteys kohteeseen häviää samoin kontekstista saatava informaatio.

Kuvissa on Lorestanin alueen tutkittuja hautoja: Vasemmalla koskematon hauta belgialaisten 1960-luvun arkeologisilta kaivauksilta, jossa esineet alkuperäisillä paikoillaan. Hautalöytöinä oli myös Lorestanin pronssitikareita (ks. kuva Overlaet 2003: plate VII). Oikealla (ks. kuva Hassanpoor 2012: 197) Babajilanin kaivauksilta salakaivajien jälkeisiä tutkimuksia. Reunimmaisena (ks. kuva Davoudi & Hatami Nesari 2012: 3919) on Lorestanin lähiseudun Ilamin, Ban Razianahin hautausmaan tuntemattomana ajankohtana rikottu ja ryöstökaivettu hauta.

Muinaisesineet ja -kohteet eivät ole uusiutuva luonnonvara. Kerran tuhouduttuaan tuhansien vuosien takaisia rakennuksia, rakennelmia ja esineitä ei saada enää paikalleen. Entä mitä tehdyistä kaivaustutkimuksista ovat hyötäneet ja saaneet tutkitun alueen ihmiset? Pohditaan hetki sitä. Vaikka (esimerkiksi) Zagros-vuorten rinteiden ja laaksojen nykyasukkaita ei voitaisikaan liittää siellä muinoin asuneisiin ihmisiin, kulttuuriperintö käsite-

Koululaisia tutustumassa Persepolikseen (Iran) 2017 , Alhambraan (Espanja) 2013 ja Oulun yliopiston (entiseen) eläinmuseoon 2017.

Kuva 2. Koululaisia tutustumassa Persepolikseen, Alhambraan ja Oulun yliopiston entiseen eläinmuseoon. Kuvat: M. Modarress.

tään yleensä sen alueen perinnöksi mistä se on lähtöisin, mistä se on kaivettu ja löydetty. Hautauksien, asumuksien, työverstaiden tai vaikkapa pyhättöjen jäännökset liittävät aineellisen perinnön sijaintialueeseen ja sitä kautta seudun asukkaisiin, on sitten kysymys tuhansien vuosien, satojen vuosien tai kymmenien vuosien takaisesta perinnöstä. Kansainvälisten (esim. United Nations 1976; Faro 2005) ja kansallisten säädöksiensä sekä sopimuksien mukaan tutkimusalueen asukkailla on oikeus kulttuuriperintöön. Katson sen merkitsevän myös oikeutta alueensa muinaisten kulttuurien esineellisiin jäännöksiin, oikeutta tietoon, jota kaivauksilla hankitaan, kielellä, jota he ymmärtävät. Näin heillä on mahdollisuus perinnön vaalimiseen, hoitoon ja suojeluun, jonka perinnön arvostaminen tuo mukanaan. Ei ole samantekevää, miten kulttuuriperintöön suhtaudutaan ja miten kyseiset oikeudet toteutuvat paikallisesti, sen on Oulussakin viime viikkoina museo- ja kulttuurikohteista käyty keskustelu osoittanut (ks. esim. Sankala 2017; Herva et al. 2017).

Entä mitkä ovat tutkimuksen lähtökohdat? *Ei ole lainkaan sama, perustuuko tieto toisista kansoista ja ajoista ymmärrykseen, välittämiseen ja näiden omista lähtökohdista tehtyyn tiedonhankintaan ja analyysiin vai onko kyseinen tieto (jos se sitä onkaan) osa oman itsensä vahvistamiseen tähtäävää toimintaa* [...] *On eri asia, haluaako ymmärtää oppiakseen elämään rinnan toisten kanssa ja laajentaakseen omia näköalojaan vai hallitakseen toista, valvoakseen tätä ja valloittaakseen tämän alueen* (Said 2011: 336). Nämä sanat ovat edesmenneen kirjallisuus- ja kulttuuritutkija Edward Saidin *Orientalism*-teoksen (1978) vuoden 2003 laitoksen esipuheesta. Saidin teos ja ajatukset ovat – luonnollisesti – saaneet kritiikkiä, ne ovat myös synnyttäneet uusia ajatussuuntauksia ja teoreettisia pohdintoja. Ei käy kieltäminen, että niissä kiteytyy ajatus ja kysymys siitä, mitkä ovat tutkimuksen lähtökohdat, vaikuttimet, mitä tutkimuksella halutaan saavuttaa ja ovatko ne eettisesti pitäviä. Usein on todettu, että arkeologian juuret, kuten antropologiankin, ovat kietoutuneet

Kuva 3. Yhteistä kulttuuriperintöä: Takht-e Jamshid (Persepolis) ja Petäjäveden vanha kirkko. Kuvat: M. Modarress.

kolonialismiin, sen sisältämiin ja mukanaan tuomiin valtarakennelmiin sekä dominointiin. Tämä on synnyttänyt kolonialistista ajattelua ja tutkimuskäytäntöjä myös arkeologiassa, mikä puolestaan on edesauttanut muinaisjäännösten kaupallistumista.

Muinaisesineiden laiton kauppa osoittaa, että näiden käytäntöjen muuttamiseen ei riitä pelkästään lainsäädäntö, vaan lisäksi tarvitaan asennemuutos. Asennemuutos on hidas prosessi ja siihen kannustaminen on hyvä aloittaa jo nuorena. Perintötietoutta välitetään kasvattamalla, sillä kulttuuriperinnön arvostus on opittu asia, joka lähtee jo lapsuudesta, kotoa, ympäristöstä ja kouluista. Usein koululaisia viedään tutustumaan paikallisiin ja lähialueiden perintökohteisiin ja museoihin (kuva 2), mikä on hyvä asia. Pelkkä vierailu muinaiskohteella ei tietysti riitä, mutta menneisyyden perintöön tutustuminen voi herättää kiinnostuksen, halun tietää enemmän ja oppia aikuisenakin (kuva 3). Asenteiden muuttuessa eettisestä tutkimuksesta tulee normaalia käytäntöä, joka edesauttaa myös menneisyyden suojelua ja kulttuuriperinnön säilyttämistä tulevaisuuden yhteisöille ja ihmisille. Perinnöllä on merkitystä elämän arjessakin, vaikka sitä ei aina tulla ajatelleeksi.

Muinaisesineiden kaupassa kyse ei siis ole yksittäisistä esineistä, kysymys on yhteisestä aineellisesta kulttuuriperinnöstä. Kyse on aineellisen kulttuuriperinnön tuhoutumisesta, sen hyödyntämisen ja hyväksikäytön muodoista. Valinnoilla ja päätöksillä vastataan siihen, onko menneisyyden perintö yhden- tekevää, kaupallista, suljettua ja yksityisesti käytettävää vai onko se yhteinen voimavara,

Yhteistä kulttuuriperintöä:

Takht-e Jamshid (Persepolis)
Matkailijoita kuuntelemassa oppaan selityksiä ja tarkastelemassa Tachara palatsin reliefejä.

Petäjäveden vanha kirkko
Matkailijoita tutustumassa puu- ja kirkkorakennusperintöön.

(M.Modarress 2012 & 2015)

tutkitaanko sitä, jaetaanko saatua tietoa ja huolehditaanko perinnöstä ja vaalitaan sitä.

Lopuksi luen vapaan käännöksen 1000-luvun vaihteessa eläneen iranilaisen filosofin ja tiedemiehen Ebn-e Sinan² ajatelmasta, joka on paperilappuselle kirjoitettuna kulkenut kalenterieni välissä näinä vuosina. Mielestäni se on ajan ja kulttuurien kiuluja ylittävä, siinä kuvatun tunteen uskoisin useimpien tutkijoiden tunnistavan.

*Del garche dar in baadie besiar shetaft
yek muye nadanest vali muye shekaft
andar del-e man hezar khorshid betaft
akhar be kaamel zärreya rah nä'iaft*

”Vaikka sydämeni kiiruhti maailman erämaassa, ei tuntenut hiusta, silti sen halkoi. Vaikka sydämessäni loisti tuhansia aurinkoja, siltikään se ei koskaan täysin löytänyt ja oppinut tuntemaan hiukkasen ydintä.”

Tutkijan matkalla on paljon tarkkaa työtä ja ajatuksen loistoa, silti lopulta jää aina jotain tutkimatta ja tietämättä. Joten niihin tuleva tutkimus ja tutkijat voivat tarttua.

FT Mirette Modarress-Sadeghi väitteli Oulun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa perjäntäina 9.2.2018 aiheesta ”Muinaisesineistä kauppahyödykkeeksi. Arkeologia, kulttuuriperintö ja kolonialistiset tutkimuskäytänteet.”

Vastaväittäjänä toimi professori Mika Lavento Helsingin yliopistosta ja kustoksena professori emeritus Milton Núñez Oulun yliopistosta.

Modarress-Sadeghi M, 2018. *Muinaisesineestä kauppayödykkeeksi – Arkeologia, kulttuuriperintö ja kolonialistiset tutkimuskäytänteet*. Acta Universitatis Ouluensis B 158. Oulu. Myös Oulun yliopiston verkkojulkaisu (ei sisällä artikkeleita): <http://jultika.oulu.fi/Record/isbn978-952-62-1799-4>

Bibliografia

- Aminrazavi, M. & Nasr, H. 1999. *An Anthology of Philosophy in Persia*. New York: Oxford University Press.
- Davoudi, D. & Hatami Nesari, T. 2012. The recent archaeological survey on Iron Age graveyards and settlements in Eywan, Shirah-Penah district, western Iran. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 46: 3916–3924.
- Faro 2005. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society Treaty Series No. 199. <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/199>> (Luettu 24.2.2016)
- Haerinck, E. & Overlaet, B. 2008. *The Kalleh Nissar Bronze-Age Graveyard in Pusht-e Kuh, Luristan*. Luristan Excavation Documents VII. Acta Iranica 46. Leuven: Peeters.
- Hassanpoor, A. 2007. Kavosh dar mahote Babajilan shahrestan Delfan Lorestan, paiz 1385. Fazeli Nashli, N. (ed) *Gozarash amalkard pezhohashkadeh bastan shenasi saal* 1385: 116. Tehran: Pezhohashkadeh bastan shenasi (ICAR).
- Hassanpoor, A. 2012. Kavoush nejadbakshi dar gurestan Babajilan va gahangari motalegh-e an. Hassanzadeh & Miri (eds) *Hashtad saal bastanshenasi Iran*: 191–215. Tehran: Muze-ye melli.
- Herva, V-P, Immonen, V. & Lavento, M. 2017. Mieli-pide: Ajatus myymisestä on edesvastuuton – Kierikki on Suomen tärkeimpiä kivikautisia ympäristöjä. *Kaleva* 19.12.2017. <<http://www.kaleva.fi/lukijalta/mielipiteet/ajatus-myymisesta-edesvastuuton-kierikki-on-suomen-tarkeimpia-kivikautisia-ymparistoja>> (Luettu 8.2.2018)
- Kheibari, A. Gh. 2012. ”Bastan shenasi va muzedari dar Iran az negah-e dourbin”. Y. Hassanzadeh (ed.) *Hashtad saal bastan shenasi Iran*. Tehran: Muze-ye melli.
- Modarress-Sadeghi, M. 2018 Tutkija vieraillla mailla – Pohdintaa kulttuuriperintöprosessista ja arkeologisen tutkimuksen dekolonisaatiosta. Alenius K. et al. (eds.) *Transcultural Encounters 2: Understanding Humans in Change*. Studia Historica Septentrionalia 81. (Tulossa).
- Overlaet, B. 2003. *The Early Iron Age in the Pusht-i Kuh, Luristan. Luristan Excavation Documents IV*. Acta Iranica 40. Leuven: Peeters.
- Pope, U. A. 1930. Mute, yet Eloquent: The Significant Luristan Bronzes and their Association with Zoroastrianism. *The Illustrated London News*, Sept. 13: 444–445.
- Sankala, K. 2017. Oulun muutosohjelmassa haetaan säästöjä, Ainolan päärakennuksen ja Kierikin myynti esillä. *Kaleva* 19.12.2017. <<http://www.kaleva.fi/uutiset/oulu/oulu-muutosohjelmassa-haetaan-saastoja-kierikin-paarakennuksen-ja-ainolan-myyntiesilla/779466/>> (Luettu 6.2.2018)
- Said, E. 2011 [1978]. ”Mikään ei tapahdu eristyksissä: vuoden 2003 laitoksen esipuhe” (suom. J. Kuortti) *Orientalismi* (suom. K. Pitkänen). Helsinki: Gaudeamus, Helsinki University Press.
- United Nations 1976. 1966 International Covenant on Economic, Social and Cultural rights. Treaty series 993 (14531), 1976: 3–106. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20993/v993.pdf>> (Luettu 22.6.2016)

Loppuviitteet

- 1 Lektiossa esitettiin yhdeksän kuvadiaa. Tässä artikkelissa on niistä vain kolme, muiden kohdalla viitataan julkaisuihin, joista dioissa olleet kuvat ovat katsottavissa.
- 2 Ebne-Sina (980–1037) oli iranilainen filosofi, lääkäri ja tutkija. Euroopassa hän on tunnettu nimellä Avicenna. Ks. myös Aminrazavi & Nasr 1999.

Kerkko Nordqvist

Koillis-Euroopan kivikausi 5500–1800 eKr. Idän ja lännen välissä

Lectio praecursoria 9.5.2018

Rajat ovat viime vuosina nousseet jälleen korostetusti esiin huolimatta ajatuksista rajattomasta Euroopasta ja vapaasta liikkuvuudesta. Meille rajat näyttäytyvät usein, jos eivät aina suoranaisen negatiivisina, niin ainakin rajoittavina, erottavina ja poissulkevinä elementteinä. Tämä on kuitenkin vain osa totuutta. Muiden sosiaalitieteiden ja esimerkiksi etnografian tarjoamien aineistojen perusteella rajat ja raja-alueet ovat usein myös kontaktialueita, joita luonnehtii aktiivinen vuorovaikutus, kanssakäyminen, sekoittuminen, lainaaminen ja omaksuminen.

Rajoja – olivatpa ne luonteeltaan millaisia hyvänsä – on ollut aina. Yksi väitöskirjatyöni keskeinen teema on tarkastella, miten erilaiset rajat näkyvät Koillis-Euroopan ja ennen kaikkea Suomen ja Karjalan tasavallan nuoremman kivikauden tutkimuksessa sekä niissä kertomuksissa, joita alueen esihistoriasta on esitetty. Osa arkeologisissa aineistoissa erotuvista rajoista kuvastaa epäilemättä esihistoriallisesta ihmistoiminnasta johtuvia eroja, mutta yhtä lailla arkeologisissa kertomuksissa heijastuu nykyisestä tai lähimenneisyyden todellisuudesta, arvoista ja asenteista kumpuavia jakolinjoja ja alueellisia kokonaisuuksia.

Nykyisten valtioiden tai muiden poliittisten, kielellisten, taloudellisten ja sosiaalisten yksiköiden maantieteellinen ulottuvuus on rajannut ja ohjannut arkeologista tutkimusta ja sitä kautta määrittänyt osaltaan arkeologisia ilmiöitä, niiden laajuutta ja luonnetta. Kokonaiskuvan muodostumisen kannalta keskeistä on näiden nykyrajojen läpäisevyys, eli se kuinka helposti ne voidaan ylittää, miten tutkimusmateriaalia ja tietoa on saatavilla sekä kuinka tasapainoista ja aktiivista kommunikaatio on eri alueilla toimivien tut-

kimusyhteisöjen välillä. Koillis-Euroopassa Suomen ja Neuvostoliiton tai Venäjän välinen raja on ollut suljettu tai hankalasti läpäistävässä suuren osan viimeisen reilun sadan vuoden ajanjaksosta, eli ajasta jolloin alueella on tehty aktiivista arkeologista tutkimusta. Lopputuloksena on tilanne, jossa tietoisuus rajan toisella puolella vallitsevasta arkeologisesta aineistosta on usein pintapuolinen. Samoista asioista saatetaan rajan eri puolilla puhua hyvin eri nimillä, eikä eri alueiden materiaaleja yhdistelevää tutkimusta, jossa kivikautisia ilmiöitä olisi lähestytty niiden koko laajuudessa, ole juuri tehty.

Nykypäivän poliittiset, kielelliset ja ideologiset rajat ovat siis osaltaan määrittäneet mitä voidaan tutkia, mutta yhtä lailla ne ovat vaikuttaneet siihen, mikä ylipäättensä on kiinnostavaa tai tutkimisen arvoista. Nykysijat ovat vaikuttaneet myös laajempaan tulkinnalliseen viitekehykseen, esimerkiksi Suomesa siihen maantieteelliseen yhteyteen, johon maamme menneisyys on haluttu sitoa. Suuri osa nykyisen Suomen alueen kivikauden ilmiöistä on yhteydessä itään ja itäisiin kulttuuripiireihin – tämä on tosiasia, jota ei ole koskaan kiistetty, mutta siitä huolimatta Suomeen ei ole kehittynyt varsinaista itäisen kivikauden tutkimuksen perinnettä. Itä on enemminkin pelkistetty yksittäisten toistuvien esimerkkien ja stereotyypioiden kautta esiin tuoduksi taustakankaaksi. Vaikka itäsuuntaa on pidetty tiettyjen vaikutteiden lähtöalueena, sen kokonaismerkitys on nähty pienenä monissa kehitysvaiheissa, jotka myöhemmän esihistorian ja historian valossa on arvotettu ”kulttuurisesti merkittäviksi”, kuten varhaisen metallinkäytön tai maanviljelyn omaksuminen.

Edellä mainittu heijastaa pyrkimystä, jossa Suomi on myös esihistorian tasolla haluttu nähdä ja sitoa osaksi Skandinaavia, Itämeren piiriä tai yleisesti läntistä maailmaa. Narratiivin epätasapaino heijastaa lisäksi arkeologisia materiaaleja, joiden pohjalta maamme koskeva suuri arkeologinen tarina on muodostettu. Suomen itä- ja pohjoisosien arkeologinen tutkimus oli pitkään niukkaa ja esihistorian yleinen kehys ja kansallinen kertomus muodostettiin pääasiallisesti eteläisten ja läntisten rannikkoalueiden materiaalien varaan. Suomen esihistoria ei siis välttämättä ole kansallisesti tai valtakunnallisesti aina niin edustavaa tai kattavaa kuin nimi antaisi olettaa.

Läntinen painotus tai näkökulma ei ole yksinomaan Suomelle ominainen asia. Se tulee voimakkaasti esiin myös väitöskirjatyöni toisessa keskeisessä teemassa, eli eurooppalaisen neolitisaatiokehityksen tarkastelun yhteydessä. Aikakauden tutkimuksessa, sen määrittelystä lähtien, on näkyvissä perustavaa laatua oleva raja idän ja lännen välillä. Siinä missä läntisessä Euroopassa neoliittisen kivikauden alku on määritelty ennen kaikkea tuottavien elinkeinojen, maanviljelyn ja karjanhoidon ilmestymisen kautta, on idempänä keskeisenä merkinä pidetty keramiikan valmistuksen alkamista. Toisen maailmansodan jälkeen kansainvälistä neoliittisen kivikauden tutkimusta voimakkaasti hallinnut (Länsi-) Eurooppa-keskeinen ja englanninkielinen arkeologia johtivat kuitenkin siihen, että läntisestä määritelmästä muodostui ainoan ja oikean neoliittisen kivikauden mittapuu. Tätä taustaa vasten jälkimmäisen määritelmän mukainen neolitikum, jota seurattiin etenkin Itä-Euroopassa ja Neuvostoliitossa sekä myös Suomessa, esitettiin usein jollain tavoin alempiarvoisena, kehittymättömien metsästäjä-keräilijöiden piirissä tapahtuvana toimintana verrattuna maataviljeleviin ”kulttuurikansoihin” – ero, jota usein korostettiin kutsumalla ei-viljeleviä yhteisöjä esimerkiksi sub-neoliittisiksi.

Voidaan perustellusti todeta, että länsieurooppalainen neoliittinen kivikausi on vain yksi neoliittisen kivikauden variantti ja ilmenemismuoto muiden joukossa, yhden alueen materiaalien ja tutkimustradition puitteissa

luotu kuva, jonka merkitys on tutkimushistoriallisista syistä suhteettomasti korostunut. Tätä perinteistä näkemystä on viime vuosina ja vuosikymmeninä kritisoitu voimakkaasti. Aiemmin ajateltiin, että niin sanottu neoliittinen vallankumous tapahtui nopeasti ja että siihen liittyi Lähi-idästä Kaakkois-, Keski- ja Länsi-Eurooppaan levinnyt ”neoliittinen paketti”, jonka keskeistä sisältöä olisivat olleet muun muassa maanviljely, keramiikka ja paikallaan pysyvä asutus. Mitään neoliittista pakettia ei ole kuitenkaan koskaan ollut olemassa laajemmassa mitassa. Tämän kuvitteellisen paketin keskeisillä tekijöillä ei ole myöskään automaattista syy-seuraussuhdetta keskenään, vaan ne ovat voineet kehittyä eri alueilla eri aikoina tai eri järjestyksessä – tai jäädä kokonaan ilmaantumatta. Lisäksi kehityksen intensiteetti ja nopeus vaihtelevat suuresti, ja laajoilla alueilla neolitisaatio on itse asiassa nopean ja vallankumousmaisen käänteen sijaan hidas, vaihteellinen ja tuhansia vuosia pitkä muutosten sarja.

Eurooppa-keskeisyyden murtuminen ja eripuolilla maapalloa saavutetut uudet tulokset ovat osoittaneet, ettei Lähi-itä ole neolitisaatiokehityksen ainoa kehto. Itä-Aasiasta ja Pohjois-Afrikasta on esimerkiksi löydetty alueita, joissa keramiikanvalmistus alkoi vuosituhansia Lähi-itää varhaisemmin ja monille viljelykasveille on pystytty osoittamaan kotialueita eri puolilta Euraasiaa. Neolitisaatio ei siis tarkoita vain yhdestä alkupisteestä leviävää kehitystä, vaan se voidaan nähdä moninapaisena ja -muotoisena, laajoilla alueilla tapahtuvana joukkona erilaisia muutosprosesseja. Neolittisessa kehityksessä on lisäksi kyse paljon syvemmistä muutoksista kuin aiempia määrittelyjä hallinneista teknologisista tai taloudellisista innovaatioista sinänsä. Se tarkoitti myös yhteisöjä koskettanutta sosiaalista ja maailmankuvallista murrosta, joka muutti ihmisten suhteita ympäröivään maailmaan ja tapaan elää siinä, ylipäätensä ihmisten kuvaan siitä, miten ympäröivä maailma rakentui.

Neoliittisen kivikauden ja neolitisaation monimuotoisuus ja sen maantieteellisen ulottuvuuden laajentuminen ovat merkittäviä ajateltaessa Koillis-Eurooppaa ja pohjoista

havumetsävyöhykettä. Aiemmissä läntistä, maatalviljelevää neoliittista kivikautta korostaneissa näkemyksissä tämä alue oli auttamattomasti marginalisoitu, passiivinen periferia, jossa eläneet metsästäjä-keräilijät saattoivat korkeintaan omaksua yksittäisiä kulttuurilainoja ja täten vain epäsuorasti ja epätäydellisesti heijastella kehityskulkuja, jotka pohjimmiltaan tapahtuivat jossain muualla, 1900-luvun alkupuolen terminologiaa lainaten, ”eteläisemmällä kulttuurimailla”. Viime aikoina esiintuotu moninapainen ja -muotoinen näkökulma, jossa paikallisille ihmisille ja yhteisöille annetaan aktiivinen rooli uusien vaikutteiden omaksujina ja kehittäjinä, siirtää kehityksen dynamiikkaa tasaisemmin eri alueille. Kullekin alueelle muodostui niiden sosiaalisesta ja luonnonympäristöstä riippuen omanlaisensa neoliittinen kivikausi. Tässä kontekstissa tutkimusalue ei automaattisesti sijaitse Euroopan pohjoisella ulkoreunalla, vaan useissa tapauksissa se muodosti pohjoisella havumetsävyöhykkeellä vallinneiden yhteysverkostojen läntisen tai luoteisen osan.

Aidosti varioiva ja monipuolinen näkemys neoliittisesta kivikaudesta on vasta alkutekijöissään eikä aina edes yleisesti hyväksytty. Vaakakupeissa painavat paitsi vanhat asenteet ja terminologian ja tutkimushistorian painolasti, myös tutkimustilanteen epätasaisuus: etenkin idempänä arkeologisilla kartoilla on vielä laajoja valkoisia alueita, jotka toistaiseksi estävät kehityskulkujen tarkemman tutkimisen. Raja idän ja lännen välillä on edelleen olemassa niin ikään esimerkiksi kielimuurin ja aineistojen yleisen tunnettuuden muodossa. Näistä syistä myös Koillis-Euroopan kivikausi on tähän mennessä jäänyt kansainvälisesti turhan vähälle huomiolle.

Menneisyyttä tutkittaessa on tärkeä tiedostaa oman ymmärryksen ja hahmotuskyvyn rajat myös yleisemmällä tasolla. On kyseenalaista voimmeko 2000-luvun länsimaisen ajattelutavan kyllästäminä päästä todella käsiksi siihen mielenmaisemaan, jonka kautta esihistoriallinen ihminen hahmotti maailmansa ja rationalisoi toimintansa. Muinainen maailma rakentui todennäköisesti hyvin eri tavoin, eri logiikan ja erilaisten syyseuraussuhteiden kautta kuin meidän tietee-

le perustuva maailmamme. Toisin sanoen, se mikä meidän mielestämme olisi loogista, järkevää tai hyödyllistä, ei välttämättä ollut sitä menneisyydessä. Meidän etunamme on lisäksi se, että tiedämme usein aikoinaan tehtyjen päätösten pitkän aikavälin merkityksen, hyödyt, haitat ja kehityksen lopputuloksen – esihistoriallinen ihminen sen sijaan teki päätöksensä aivan eri tilanteessa ja toisten tietojen pohjalta. Tämä tilanteiden ja maailmankuvien välinen ero on yksi raja, jota emme pysty koskaan kokonaan ylittämään tai hävittämään. Keskeistä onkin yrittää tunnistaa, mitä rajoja arkeologisessa aineistossa näemme ja kartoille piirrämme: ovatko ne nykyisiä poliittisia, maantieteellisiä, kielellisiä, omasta maailmankuvastamme ja ymmärryksestämme johtuvia, vai kertovatko ne todella jotain menneisyydestä ja muinaisten ihmisten elämästä.

FT Kerkko Nordqvist väitteli Oulun yliopistossa 9.5.2018 aiheesta *The Stone Age of north-eastern Europe 5500–1800 calBC. Bridging the gap between the East and the West*. Vastaväitettävänä toimi professori Peter Jordan Groningenin yliopistosta ja kustoksena professori Vesa-Pekka Herva Oulun yliopistosta.

Väitöskirja on saatavissa myös elektronisena julkaisuna osoitteesta <http://urn.fi/urn:isbn:9789526218731>.
kerkko.nordqvist@helsinki.fi

Marianna Ridderstad

Hautasuuntaus pääsiäiseen on havaittava tosiasia

FM Ulla Moilanen, FM Heli Etu-Sihvola ja HuK Hanna-Leena Puolakka esittävät mielipidekirjoituksessaan (Muinaistutkija 2/2018) kritiikkiä toistaiseksi julkaisematonta, verkossa saatavilla olevaa hautasuuntaustutkimustani kohtaan. Koska kyseinen kritiikki perustuu selvästikin monessa kohdin väärinymmärryksiin paitsi artikkelini tavoitteista ja johtopäätöksistä, niin myös arkeoastronomian metodologiasta ja yleisestä todistusvoimasta, kommentoin esitettyjä väitteitä tässä vastineessani ja yritän samalla avata artikkelini ensimmäisen version joitain yksityiskohtia, jotka vaikuttavat jääneen ymmärtämättä monelta tähtitiedettä tuntemattomalta.

Kuten edellisestä käy ilmi, on korjauksen teko artikkeliini refereiden ehdotuksiin perustuen minulta edelleen kesken. Viivästykset ovat johtuneet henkilökohtaisista syistä, mistä myös kritiikin kirjoittajille on viime vuonna ilmoitettu. Mikäli kritiikkoni olisivat halunneet saada nopeasti vastauksia kysymyksiinsä tai tietää julkaisuprosessin tämänhetkisen tilan, he olisivat myös voineet ottaa minuun suoraan yhteyttä.

Ensinnäkin on todettava, että tutkimukseni on ensisijaisesti arkeoastronominen, ei arkeologinen tutkimus, joten katsoin, ettei laaja uskontoarkeologinen teoreettinen katsaus ole siinä välttämätön esittää. Tässä on osin kyse eri tieteenalojen traditioiden eroista: luonnontieteellisissä artikkeleissa pääpaino on mittausten ja mallien esittelyllä, eikä laajoja katsauksia yleiseen teoriaan tai aiempiin tuloksiin yleensä harrasteta tutkimusartikkeleiksi tarkoitetuissa julkaisuissa. Mikäli hautasuuntauksista ja hautojen suuntaamisesta olisi ollut saatavilla kattavia, asiantuntevia katsauksia arkeologisessa kirjallisuudessa, olisin toki referoinut niitä. Useimmat löytämäni esitykset liikkuivat kuitenkin triviaalilla tasol-

la, jossa esimerkiksi käsiteltiin suuntia ainoastaan ilmansuuntina, vaikka jo kursorinen tarkastelu mistä tahansa arkeologisten kaivausten tuloksena syntyneistä isohkon hautausmaan hautakartoista osoittaa, ettei tämä lähtökohta pidä paikkaansa, vaan suuntaukset muodostavat erilaisia jakaumia. Löysin lopulta vain muutaman relevantin tutkimuksen, joissa kuitenkin oli muita metodologisia puutteita (ks. alla).

Kuten artikkelissanikin totean, ei useimmissa kaivausraporteissa ja arkeologisessa tutkimuskirjallisuudessa yleensä ole kiinnitetty huomiota siihen, että karttapohjoinen, magneettinen pohjoinen ja astronominen pohjoinen eli Maan akselin määrittelemä pohjoisuunta ovat kaikki eri asioita. Se, mitä näistä on käytetty, pitäisi ilmoittaa, sillä ainoastaan viimeksi mainittua voidaan käyttää arvioitaessa rakennelman, monumentin tai haudan astronomista suuntausta, eli esimerkiksi sitä, onko hauta suunnattu auringonnousun mukaan. Tutkimusta tehdessäni huomasin nopeasti, että esimerkiksi magneettisen deklinaation mukainen korjaus dataan saattoi aiheuttaa sen, että oletettu itäkoillisuuntaus vaihtuikin itäsuuntaukseen, jolloin niissä havainnoissa, joissa ei oltu eroteltu koillisuuntaa itäkoillisesta, oltiin todellisuudessa jopa päädytty virheellisesti luokittelemaan länsi-itäsuuntaus lounais-koillisuuntaukseksi. Tämä merkitsee asteiksi muutettuna 45 asteen virhettä eli noin 84 auringonkiekon läpimittaa.

Se, ettei em. asiaan ole kiinnitetty enempää huomiota, on erikoista, sillä monet arkeologit ovat kaivausraporteista ym. päätellen kuitenkin selvästi huomanneet, että suuntauksia on moniin eri ilmansuunnista poikkeaviin suuntiin. Esimerkiksi Nils Cleven (ks. Cleve 1943: 53) julkaisemat ”Lallin kalmiston” hautoja koskevat skemaattiset suuntapiirroukset

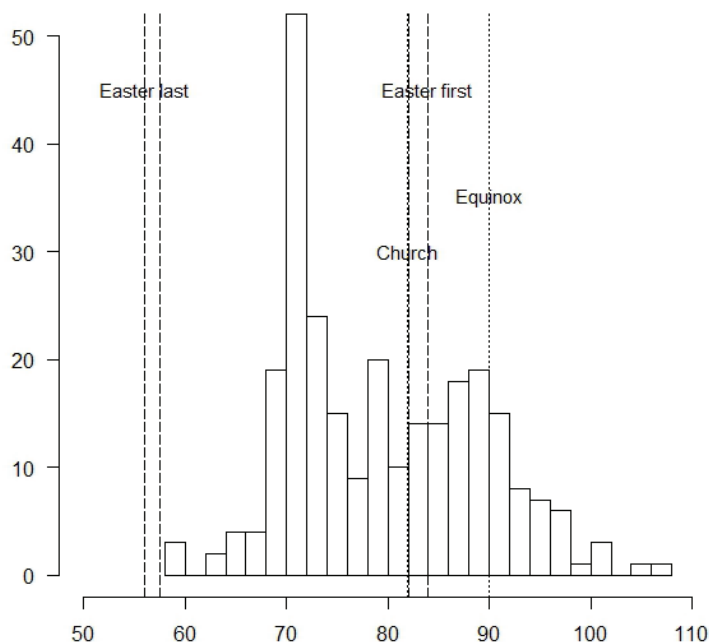
on tehty siten, että niissä otetaan huomioon muutkin mahdollisuudet kuin pää- ja väli-ilmansuunnat, ja useat kaivausraportit ainakin mainitsevat itäkoillissuuntaukset omana ryhmänään. Tämä huomio itäkoillissuunnista on merkittävä seikka, sillä pääsiäisen auringonnousut kuuluvat itäkoillissuuntien piiriin, ja siten pääsiäisen auringonnousujen ja hautasuuntien yhteys olisi ollut pääteltävissä jo vuosikymmenien ajan, mikäli a) pohjoissuuntaan olisi kiinnitetty huomiota ja b) hautasuuntien tarkkoja jakaumia olisi vaivauduttu tutkimaan.

Edelliseen liittyen on valittaen todettava, että kritikkoni ovat ymmärtäneet väärin ”todellisen idän” (engl. *true east*) käsitteen. Konimityksellä ei tarkoiteta päiväntasauksen auringonnousun suuntaa, vaan maantieteellistä itää, joka on Maan akselin muodostamaa pohjois-eteläsuuntaa vastaan kohtisuorassa. Tämä ”todellinen itä” on siten yhteneväinen päiväntasauksen auringonnousun suunnan kanssa ainoastaan, kun on kyse astronomisesta päiväntasauksesta eli hetkestä, jolloin Auringon deklinaatio on nolla. Historiallisista lähteistä kuitenkin tiedetään, että päiväntasauksille oli olemassa useita eri määritelmiä, joita käytettiin esimerkiksi silloin, kun piti määritellä päiväntasauksen auringonnousun suunta kirkon suuntaamista varten (ks. esim. Ridderstad 2012: 14 viitteineen).

Ilmeisesti em. virhepäätelmästäan johtuen Moilanen et al. ovat sekoittaneet itäsuuntaukset (*orientations to true east, E-W orientations*) (kevät)päiväntasaussuuntauksiin (*orientations to the equinoxes*) ja ovat sitten päätyneet käsitykseen, että hautojen suuntaukset kevät-päiväntasaukseen ovat minulla tutkimuksen premissinä, kun kyseessä on yksi saamani johtopäätös. Tarkoituksenihan oli tutkia, pitääkö tutkimuskirjallisuudessa usein mainittu toteamus, että haudat on ”suunnattu itään” todella paikkansa, ja jos niin mikä tämä ”itäsuuntaus” tarkalleen ottaen on. Laajin mahdollinen itäsuuntaushan kattaa koko itäisen horisontin eli 180 astetta; on silti selvää, ettei tätä tarkoitettu esimerkiksi kirkkojen itäsuuntauksella keskiajalla (koska suuntaukset kesäpäivänseisauksen auringonnousuun kiellettiin, ks. alla).

Moilanen et al. ovat käsittäneet väärin myös pääsiäissuuntausten ja päiväntasaussuuntausten keskinäisen suhteen ja siten pääsiäissuuntausten merkityksen. Tässä kohdin he suorastaan vääristelevät kirjoituksiani: missä kohtaa tutkimusartikkelissani lukee, että kevät-päiväntasaus sijoittuu suunnilleen pääsiäisen ajankohtaan? Näinhän asia ei ole. Pääsiäisjakso alkaa kevät-päiväntasauksen tienoilta, sillä pääsiäissunnuntai on kevät-päiväntasausta seuraavan täydenkuun jälkeinen sunnuntai. Mutta pääsiäisen laskemiseen käytetty sääntö olettaa kevät-päiväntasaukseksi ns. nikealaisen kevät-päiväntasauksen 21. maaliskuuta, joka ei nykyisinkään vastaa aina todellista, astronomista kevät-päiväntasausta. Varhaiskristillisenä aikana, eli noin tuhat vuotta sitten, Suomessa astronominen kevät-päiväntasaus tapahtui tuolloin katolisen kirkon käytössä olleen juliaanisen kalenterin ajautumisvirheen vuoksi noin viikon ennen nikealaista kevät-päiväntasausta; keskiajalla ero oli jo puolitoista viikkoa. Koska Auringon nousupaikka horisontissa muuttuu nopeimmin juuri päiväntasausten lähellä, poikkesivat pääsiäisjakson auringonnousujen suunnat jo jakson alussa Etelä-Suomessa ko. aikana astronomisen kevät-päiväntasauksen eli todellisen idän suunnasta aina vähintään noin 6 astetta, mikä vastaa noin 11 auringonkiekon läpimittaa. Enintään pääsiäissuuntaus poikkesi todellisen idän suunnasta noin 35 astetta eli noin 66 auringonkiekon läpimittaa. Näitä suuntauksia ei siten voi sekoittaa toisiinsa paitsi marianpäivän eli roomalaisen kevät-päiväntasauksen osalta, joka sijoittuu aivan pääsiäisjakson alkupuolelle 25. maaliskuuta. Kuten erilaisia päiväntasausmääritelmiä, myös sekä Auringon liikkeen muutosta, että juliaanisen kalenterin virhettä on käsitelty artikkelissani, josta tarkkaavainen lukija olisi ne huomannut.

Moilanen et al. ihmettelevät, mitä kalenteria Suomessa käytettiin varhaiskristillisellä ajalla, rautakauden lopulla. Koska kyseessä oli pohjoinen maanviljelysyhteiskunta, oli käytössä oltava joko aurinko- tai lunisolaarinen kalenteri. Historialliset tiedot viittaavat siihen, että rautakautinen kansankalenteri oli lunisolaarinen kalenteri, jossa lisättiin 13.

Kuva 1. Koroisten hautasuuntausjakaumassa näkyy keskittymistä päivän-tasausten sekä pääsiäisjakson auringonnousujen suuntaan. Kuva: M. Rid-derstad 2018.

kuukausi tarpeen mukaan eli käytännössä joka toinen tai kolmas vuosi. Ylimääräisen kuukauden nimikin tiedetään: se oli vahtokuu/vahtokuu, ja se lisättiin helmi- ja maaliskuun väliin (Vilkuna 1950: 55). Mutta kristillisiä juhlapäiviä tuskin kuitenkaan määrättiin vanhan lunisolaarisen kansankalenterin perusteella. Sillä jos oli perustettu kristillinen yhteisö, oli saarnaajan, papin tai munkin tärkein tehtävä heti sakramenttien jälkeen pääsiäisen ajankohdan määrittäminen ja sitä kautta myös kristillisen ajanlaskun mukaisen vuosikalenterin, ts. tuolloin juliaanisen kalenterin, käytön opettaminen kansalle. Tämä oli niin tärkeä asia, että sen perintönä ns. kultaiseen lukuun perustuvat riimukalenterit levisivät kansan keskuuteen todennäköisesti jo ristiretkijältä lähtien, skandinaavisten esikuvien mukaan (ks. esim. Oja 2015). Myös maanvil-

jelyskäytössä juliaaninen kalenteri on ylivoimainen, sehän on aurinkokalenteri, joten sen käyttö lienee siksikin levinnyt nopeasti.

Moilanen et al. kysyvät, miksi juuri hautausuunta kertoisi tiettyyn vuodenaikaan sijoittuvasta juhlasta ja miksi mahdollinen kevään juhla olisi nimenomaan pääsiäinen. Pääsiäissuuntaukset varhaiskristillisissä haudoissa voivat ensinäkemältä tuntua yllättäviltä. Minut ne ainakin yllättivät, kun ensimmäisen kerran havaitsin niitä keskiaikaisten kirkkojen suuntaustutkimuksessani (ks. Ridderstad 2012). Kirkkojen suuntausjakauksessa itäkoillisessa näkyvää erillistä laveaa piikkiä tai ”häntää” eivät nimittäin selitä minkään tunnetun pyhimyksen merkkipäivät, eikä myöskään ole olemassa tietoja mistään ajankohdan esikristillisestä juhlasta, joka olisi ollut niin merkittävä, että se olisi periytynyt

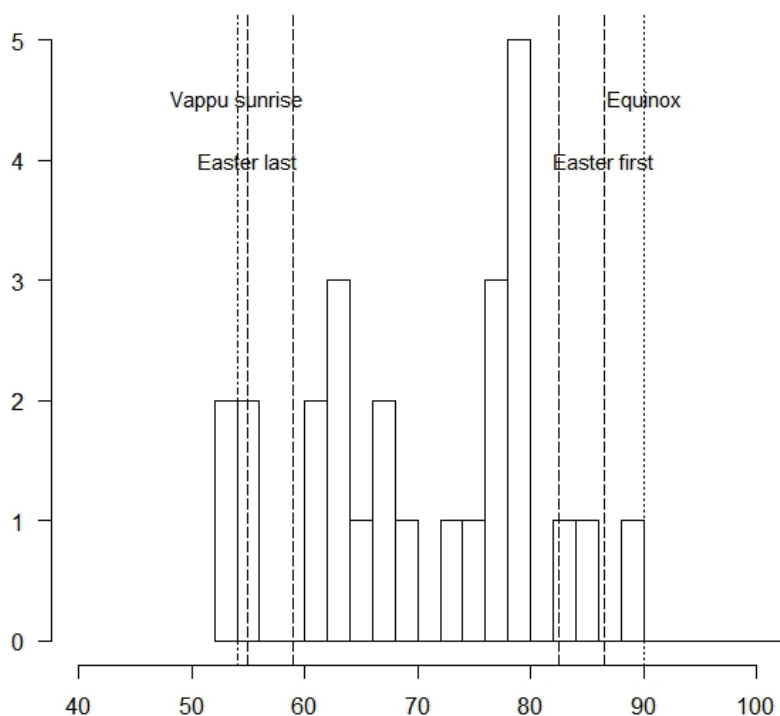
kirkkojen suuntauksiin – niinhän ei käynyt edes keskitalven juhla, vaikka se muutoin oli niin keskeinen, että kutsumme sitä edelleen sen esikristillisellä nimellä. Mutta selitys löytyy kansainväliseen aineistoon vertaamalla: pääsiäissuuntaukset ovat hyvin yleisiä Keski- ja Etelä-Euroopan varhaisissa kirkkoissa – jopa toiseksi yleisimpiä heti päiväntasaussuuntausten jälkeen (joista kaikkein yleisin on suuntaus roomalaiseen kevätpäiväntasaukseen eli marianpäivään; ks. González-García 2015 viitteinen). Suomessa pääsiäissuuntauksia on varsinkin Varsinais-Suomen kivikirkkoissa, mitä voidaan verrata perinteiseen ajatukseen, että alueen kristillisuus olisi varhaista perua. Pääsiäissuuntausten merkittävyyden opilliset perustelut olen selkeästi esittänyt tutkimuksessani, joten en toista niitä tässä.

Koska pääsiäissuuntaukset ovat niin yleisiä keskiaikaisissa kirkkoissa, ei ole erikoista, että niitä löytyy myös hautasuuntauksista. Näin erityisesti, koska tutkimuksessani havaitsin, että mikäli hautausmaalla tai sen vieressä on kirkko, haudat osoittavat yleensä sen akselisuuntaan, ts. niillä on sama suuntaus. Tätä havaintoa voidaan kääntäen käyttää myös ehdottamaan mahdollisen aiemman kirkon/kappelin olemassaoloa paikalla, mikäli suuntausjakaumassa on selkeää keskittymistä. Kuvassa 1 on esitetty Koroisten kirkonjäänteiden ja hautojen suuntaukset; Koroista ei ole verkossa julkaistussa artikkeliversiossani, vaan olen vasta laskenut suuntaukset referoiden ehdotuksesta. Kuvasta 1 näkyy, että hautasuunnissa on kirkonsuuntaisten eli päiväntasaussuunnattujen hautojen lisäksi keskittymistä myös pääsiäisen auringonnousujen suuntaan; näistä haudoista suurin osa on kirkonjäänteiden ulkopuolisia (ks. Juhani Rinteen kartta esim. Ratilainen 2016). Siten voidaan ehdottaa, että jossain vaiheessa aiemmin paikalla on ehkä sijainnut itäkoilliseen (hautojen perusteella pääsiäiseen) suunnattu kirkko tai kappeli (ks. myös Hiekkänen 2007: 185).

Mutta voisivatko varhaisten kalmistojen ”pääsiäissuuntaukset” olla sittenkin jonkin esikristillisen juhlan auringonnousuun perustuvia, ja vain sattumalta samaan suuntaan kuin pääsiäisen auringonnousut? Kuten yllä

on todettu, Suomen alueelta ei ole todisteita mistään merkittävästä juhlasta tuolta vuodelajalta; kevään juhla tunnettu toukokuun aurinkovälipäivä, nykyinen vappu, jää jakson ulkopuolelle. Skandinaaveilla oli ehkä huhtikuussa ns. *vårblot* (vrt. syksyn *höstblot*), mutta Jonathan Lindström on arvioinut, että Tukholman ympäristön viikinkiaikaiset haudat on todennäköisemmin suunnattu pääsiäiseen, eikä esikristilliseen merkkipäivään (Lindström 2005). Ruotsiinhan kristinuskotuli varmasti jo 800-luvulla, ja Birkan hautasuuntauksissa näkyy ”pääsiäiseskittymä” kuten Lindströmin datassa (ks. Gräslund 1980: 28–29, 40). On epätodennäköistä, että Birkassa olisi suunnattu hautoja esikristilliseen keväthuhlaan, kun samaan aikaan Keski-Euroopassa, josta Birkan lähetykset olivat peräisin, suunnattiin kirkkoja pääsiäiseen. Mitään yleiseurooppalaista esikristillistä kevään juhlaa, johon olisi suunnattu sekä kirkkoja, että hautoja vuosisadasta toiseen, ei ole olemassa. Sen sijaan kirkkoja oli ilmeisesti suunnattu ”pakanallisesti” kesäpäivänseisaukseen, sillä se piti erikseen kieltää (ks. Reidinger 2014: 38 viitteinen). Kesäpäivänseisauksuuntauksukset ovat yksi yleisimmistä ryhmistä myös hautasuuntausaineistossani (esim. Rikala ja Luistarin viimeinen periodi), mitä voidaan verrata keskikesän juhlan, nykyisen juhannuksen edelleen tärkeään merkitykseen.

Päteekö Ruotsin esimerkki Suomessa jo viikinkiajalla? Tässä tietysti pitää verrata hautasuuntausten jakaumia aikakauden kaikkien pääsiäisten aurinkosuuntausten jakaumaan. Esimerkkinä annan Euran Pappilanmäen hautasuuntausjakauman (Kuva 2). Suurin osa Pappilanmäen löydöistä on viikinkiaikaisia (Lehtosalo-Hilander 1982: 59). Kolmea haudattua lukuun ottamatta paikan suuntaukset ovat pääsiäisjakson auringonnousujen alueella. Euran viikinkiajan pääsiäisten auringonnousujen jakaumassa on karakteristinen ”aukko” noin atsimuutin 70 deg tienoilla; piirre koskee vain tätä aluetta ja ajanjaksoa. Pappilanmäen hautasuuntausjakaumassa näkyy tällainen pudotus, samoin esimerkiksi Luistarin viikinkiajan jakaumassa (jota en esitä tässä). Siten näiden jakaumien muoto viittaa siihen, että

Kuva 2. Euran Pappilanmäen hautasuuntausjakauma. Kuva: M. Ridderstad 2018.

kyse on suuntauksista nimenomaan pääsiäisen auringonnousuun.

Moilanen et al. ovat huolissaan siitä, että viittaukset ”muihin astronomisiin” hautasuuntaustutkimuksiin puuttuvat. Itse asiassa sellaisia ei juurikaan ole, lukuun ottamatta heidän mainitsemiaan tutkimuksia (Brown 1983; Fichter & Volk 1980; ks. myös Rahtz 1978) mahdollisista hautojen suuntaamisista kuolinpäivän tai -vuodenajan auringonnousun mukaan. Tämä hypoteesi ei selvästikään päde aineistoni jakaumiin: ajatus, että esimerkiksi Rikalassa olisi kuoltu etupäässä keskikesällä tai Humikkalassa lähinnä vain pääsiäisjakson aikaan, mutta ei lainkaan esimerkiksi helmikuussa, on älytön. Lisäksi näissä artikkeleissa on metodologisia puutteita – magneettista deklinaatiota ei ole käsitelty ja

pohjoissuunnan määrittely puuttuu – jonka vuoksi en ole viitannut niihin.

Moilanen et al.:n mukaan vuodenajan lisäksi myös ikä, sukupuoli, ym. seikat ovat voineet vaikuttaa suuntauksiin. Näin varmasti onkin asia, mutta nämä seikat ovat erillisiä kysymyksiä suhteessa siihen, ovatko suuntaukset keskeisiin astronomisiin tapahtumiin. Suuntaus, joka on yksinkertainen mitattava tosiasia, joko on kohti jotain astronomista tapahtumaa tai sitten ei ole. En tässä arkeo-astronomisessa tutkimuksessani lähtenyt laajemmin analysoimaan esimerkiksi kohdetta ympäröivän maiseman piirteisiin osuvia hautasuuntauksia, sillä se edellyttäisi tuon aikaisen ympäristön tarkkaa rekonstruointia, joka on oman tutkimuksensa aihe. Olen maininnut vain joitain ilmeisiä tapauksia, joissa astronomiset suuntaukset osuivat samalla

lähiympäristön tärkeisiin kulttuurillisiin kohteisiin (esimerkiksi Vesilahden Narvassa röykkiöhautoihin). Jatkossa tätä kannattaisi varmasti tutkia lisää, samoin esimerkiksi sitä, ovatko esimerkiksi naisten haudat useammin tiettyihin jakaumissa näkyviin tapahtumiin suunnattuja kuin miesten, yms.; nämäkin ansaitsevat omat, tarkat tutkimuksensa.

Moilanen et al. vaikuttavat esittävän, että tutkimuksessani olisi hautojen ajoitusten, jalkojen suuntien ja (Luistarin tapauksessa) hautojen koordinaattien epävarmuudesta johtuvaa epävarmuutta. Kuten tutkimuksestani käy ilmi, olen käyttänyt ajoitusten ja jalkojen suuntien suhteen julkaisujen ja kaivausraporttien antamia tietoja, eli olen tässä arkeologien antamien tietojen varassa. Olen verrannut hautakuvauksen tietoja siitä tehtyyn piirrookseen, jossa usein näkyy luustoa ja puvustoa ja siten jalkojen suunta suoraan. Joidenkin kalmistojen kohdalla olen valinnut erilaisista niistä koskevista ajoitusarvioista johtuen (esim. Tuukkalan uudet radiohiili-ajoitukset vs. aiemmat esineistön perusteella tehdyt varhaisemmat arviot) varsin pitkiäkin periodeja mahdollisiksi käyttöajoiksi. En ole aivan varma, mitä Moilanen et al. tarkoittaa koordinaattien merkitsemisen puutteiden vaikutuksella, mutta se, ovatko haudat riveissä vai kenties päällekkäin, ei tietysti vaikuta suuntausjakamaan – jos haudan suuntaa ei voinut luotettavasti arvioida toisen haudan vuoksi, jätin sen aineistosta pois, mutta tämä oli harvinaista. Suuntauksia ei myöskään tarvitse laskea jokaisen haudan koordinaateille erikseen, vaan kalmiston yleiset koordinaatit riittävät.

Itse hautasuunnat olen mitannut yksittäiskartoista useammassa kaivaustasossa aina kun sellainen/sellaisia on ollut olemassa ja lisäksi vielä verrannut näitä suuntauksia koko kaivausalueen kattavien yleiskarttojen suuntauksiin. Olen verrannut pohjoisnuolten suuntia myös valokuviiin nähdäkseni, ovatko kaivausruudukko ja kuvissa näkyvät fyysiset pohjoisnuolimerkit suunnilleen samassa suunnassa kuin piirroksissa (tässä tietenkin perspektiivistä johtuen tarkka vertaaminen ei ole mahdollista). Olen laskenut oikean pohjoissuunnan tekemällä asiaankuuluvat

magneettiset ym. korjaukset; tätä kalibraatiota ja virhelähteitä olen käsitellyt artikkelissani. Vanhoissa kaivauskartoissa voi olla melko suurtakin epävarmuutta, kun haudat on piirretty ”sinne päin”. Tämä hautakarttojen epämääräisyys ongelmana suuntausten luotettavassa arvioinnissa on tietysti tällaisen, osin hyvin vanhastakin aineistosta tehdyn tutkimuksen suurin ongelma. Siksi olen koonnut niin suuren aineiston kuin mahdollista, sillä jos satunnaisuus olisi merkittävä virhelähde koko aineistossa, sen pitäisi tulla esiin esimerkiksi siten, että uudemmissa, tarkemmissa aineistoissa näkyisi merkittävästi erilaisia suuntauksia kuin vanhemmissa ja epämääräisemmissä. Tällaista ei kuitenkaan voi havaita. Yksittäisistä kohteista vähäisin todistusarvo on tietysti niillä, joissa on vähiten havaintoja, ts. hautoja mukana jakaumassa. Siksi olenkin perustanut johtopäätökseni tiettyjen suuntausten merkityksestä vertailuun koko aineistosta (ks. artikkelini taulukko). Siitä käy ilmi, että samat yleisimmät suuntaukset toistuvat kohteesta toiseen.

Varsinkin Luistarin osalta hautapaikan kivisyys epäilyttää kriitikoitani. Kivisyys on varmasti vaikuttanut yksittäisen haudan sijaintiin, mutta jos sijoittelu olisi määräytynyt yksinomaan tämän perusteella, miksi esimerkiksi Luistarin hautasuuntausten jakaumassa viikinkiajalta ei näy enempää satunnaisuutta? Hautojen suunnat ovat selvästi keskittyneet tiettyihin suuntiin, joista yleisimmät ovat samoja kuin muissakin kalmistoissa. Toisaalta hauta-alueen koko laajuus ei ole vielä selvillä: aiemmin tutkitun hauta-alueen reuna-alueella löytyi esineettömiä hautoja koekaivauksessa 2013 (ks. Uotila 2014) ja lisäksi joenpuoleiselta pellolta on tehty metallinpaljastimella löytöjä, jotka Museoviraston rekisterissä olevan kuvauksen mukaan voivat viitata hauta-alueen jatkumiseen sinne (ks. kohteen tiedot osoitteessa www.kyppi.fi). Ei ole vielä tiedossa, minkä ajan haudat näillä alueilla ovat kyseessä, joten kysymys kalmiston eri aikakausien laajuudesta jää hieman avoimeksi.

Tutkimuksessani olen satunnaisesti maininnut ristiriipusten esiintymisen joissain kohteissa, mutta tämän olen tehnyt enem-

mänkin kohteen yleisen esittelyn kannalta kansainvälisiä, Suomen menneisyyttä tunte-mattomia kollegoita ajatellen. En ole varsi-naisesti yrittänyt yhdistää niitä suuntausten antamiin viitteisiin kristillisyydestä, sillä ku-ten Moilanen et al. toteavat, ne eivät yksin voi todistaa haudatun kristillisyydestä. Itse asiassa niiden todistusvoima varhaisimmissa haudoissa on varsin heikko, sillä yksinkertainen tasavartinen risti on vanha, universaali Auringon ja tähden symboli; samoin ympyrä-risti on ikivanha aurinkosymboli, jonka vuoksi jossain muualla kristityn tunnuksiksi tehty esine on Suomessa voinut päätyä kantajalleen vaikkapa onnea tuovaksi Auringon merkiksi.

Moilanen et al. esittävät, että pidän arkeo-astronomian todistusvoimaa kristillisyyden toteamisessa yhtä hyvänä kuin arkeologian tai kielitieteen. Ehkä heidän mielestään vain nämä perinteiset alat voivat luotettavasti tutkia kristillistymisen historiaa? Tällainen ”reviirijattelu” tuntuu luonnontieteilijästä oudolta: tähtitieteessä harrastajatkin voivat julkaista tuloksiaan alan lehdissä. Heidän huomautuksensa on sikälikin erikoinen, että suuntaustutkimus on osa myös arkeologista analyysia – metodologia on vain usein ollut puutteellinen, koska arkeologit eivät ole tun-teneeet astronomiaa ja kalenterihistoriaa.

Lopuksi totean, että asiallinen kritiikki on aina tervetullutta, mutta kun lähdetään arvostelemaan toisen tieteenalan, tässä tapauksessa arkeoastronomian tuottamia tuloksia, olisi syytä varmistua siitä, että kompetenssi on kunnossa.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Uotila, K. 2014. *Eura, Kauttua. Luistarintien kai-vaukset* 29.7.–7.10.2013. Kaivausraportti. Helsinki: Museovirasto.
- Ridderstad, M. P. 2017. Orientations of the early Christian graves in Finland. <http://www.academia.edu/31689735/Orientations_of_the_early_Christian_graves_in_Finland> (Luettu 2.3.2017)

Verkkoaineistot

- Museoviraston arkeologisten kohteiden rekiste-ri. <www.kypipi.fi> (Luettu 14.8.2018)

Tutkimuskirjallisuus

- Brown, M. A. 1983. Grave orientation: A Fur-ther View. *The Archaeological Journal* 140 (1): 211–218.
- Cleve, N. 1943. *Skelettgravfältet på Kjulo I: Vikingatid och korstågstad, gravfältet* C. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 44 (1). Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Fichter, G. & Volk, P. 1980. The eastern orienta-tion of Merovingian graves and the seasonal distribution of morbidity and mortality (using Sasbach-Behans and Bischoffingen-Bigärten cemeteries as examples. *Journal of Human Evolution* 9 (1): 49–59.
- González-García, A. C. 2015. A Voyage of Chris-tian Medieval Astronomy: Symbolic, Ritual and Political Orientations of Churches. F. Pimenta, N. Ribeiro, F. Silva, N. Campion, A. Joaquineto & L. Tirapicos (toim.). *SEAC 2011 Stars and Stones: Voyages in Archaeoastronomy and Cultural Astronomy. Proceedings of the SEAC 2011 Conference*: 268–275. British Archaeological Reports International Series 2720. Oxford: Archaeopress.
- Gräslund, A.-S. 1980. *Birka IV: The Burial Cus-toms. A study of the graves on Björkö*. Stock-holm: The Royal Academy of Letters His-tory and Antiquities.
- Hiekkanen, M. 2007. *Suomen keskiajan kivikir-kot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982. *Luistari III. A Burial-Ground Reflecting the Finnish Viking Age Society*. Suomen Muinaismuistoyh-distyksen Aikakauskirja 82 (3). Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Lindström, J., 2005. Påsk, höstblot och jul: sam-bandet mellan årliga högtider och forn-tida gravars orientering. *Fornvännen* 100: 13–28.
- Oja, H. 2015. *Riimut – viestejä viikingeilta*. Hel-sinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rahtz, P. A. 1978. Grave Orientation. *The Ar-chaeological Journal* 135 (1): 1–14.

- Ratilainen, T. 2016. At the dawn of masonry architecture – church remains and associated brick structures at Koroinen, Turku. *Estonian Journal of Archaeology* 20 (1): 54–80.
- Reidinger, E., 2014. *1027: Gründung des Speyerer Domes*. Schriften des Diozesan-Archivs Speyer 46. Annweiler: Pilgerverlag GmbH.
- Ridderstad, M. 2013. Orientations of the Medieval stone churches in Finland. *Suomen Museo* 2012: 5–44.
- Vilkuna, K. 1950. *Vuotuinen ajantieto*. Helsinki: Otava.

FT Marianna Ridderstad on arkeo-
astronomiasta väitellyt tähtitieteilijä.
marianna.ridderstad@helsinki.fi